سەرابی ئیلحاد

منتدى إقرأ الثقافي

و ڕەتکردنـەوەی گومانەکان لە بارەی قورئانەوە

WWW.IQRA.AHLAMONTADA.COM

نوسینی: احمد ڕازی

سەرابی ئیلحاد

و ڕەتکردنەوەی گومانەکان لە بارەی قورئانەوە

ئەحمەد موحەممەد رازی

ناسنامە

❁ ناوی کتێب: سەرابی ئیلحاد و رەتکردنەوەی گومانەکان لەبارەی قورئانەوە

❁ ناوی نوسەر: احمد محمد رازی

❁ دیزاین: ناوەندی رێنوین

❁ نۆبەی چاپ: یەکەم

❁ تیراژ: ٣٠٠٠ دانە

❁ ساڵی چاپ: ٢٠١٨

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی (٤٩٧)ی ساڵی ٢٠١٨ ی پێدراوە

پێشەکی

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله والصلاة والسلام علی رسول الله وعلی آله وصحبه ومن اهتدی بهداه

قسەکردن و گفتوگۆکردن لەگەڵ هەر هزرو باوەڕێک کە بەبێ بەڵگە خـرابێتە ڕوو بەدڵنیایی بێ بەڵـگەش وەڵام دەدرێـتەوە، گفتوگـۆکردن لەگەڵ ئەو قوتابخـانەو ئاڕاستە هزریغیـانەی کە هـیچ پێـوەرێکی لـۆژیکی و زانسـتی بەهەنـد وەرنـاگرن ، بێگومان کارێکی تەواو دژوارە، لەڕاستیدا ئەم هزرانە هەموو تواناکـانی خۆیـان لە بەر پەرچـدانەوەی بـابەتە غەیبییەکـان بەرخەج دەدەن، لەکاتێکـدا تەواوی هـزر و دیدی خۆیان لەسەر پەنهان بونیاند ناوە، باوەڕیـان بە دروسـتکەرێک نیـیە، بەڵام دەیان بابەتی وەک سروشـت و سـودفە و جـوڵەی خـودیی دەکەنە پەروەردگـاری خۆیان، مولحیدەکان

بەتەواوی ئاڕاستە جیاوازەکانییانەوە بانگەشەی زانستی بوونی تەواوی بیرو بۆ چوونەکانیان دەکەن، بەڵام کاتێک باس لە نزیکی و پەیوەندی نێوان ئاین و زانست دەکرێت، بابەتی گۆڕاوی زانست و نەگـۆڕی ئـایین دەهێـنەوە گـۆڕێ ، زیـاد لەمە چەنـدین گومـانی تـر دەخەنەڕوو پێیـان وایە ئـاین سـەرچاوەی زۆرێکـی زۆر لە کێشەو جەنگ و پێکدادانەکانە لەمێژوودا، بەڵام کاتێک باسی ڕەوشتی پێغەمبەرانیان بـۆ دەکرێـت ، گومـانی ئەوە دەخەنەڕوو ،گـوایە هەمیشـە مێـژووی ئەوان لەلایەن دۆستان و لایەنگرانیانەوە نووسراوەتەوە، لەڕاستیدا هیچ شتێک هێندەی گفتوگۆکردن لەگەڵ کەسێکی مولحید دژوار نییە، بەدرێژای مێـژوو ئەم ئاڕاسـتەیە لەبیرکـردنەوە، مایەی ئاریشە بوون بۆ مرۆڤـایەتی،هەڵبەت مێـژووی سـەرهەڵدانی ئیلحـاد کـارێکی تەواو ئەسـتەمە هەر لەسـەردەمی یۆنانییەکـانەوە وەک ئاڕاسـتەیەکی فەلسـەفی دەرکەوت،دیمـۆکریتس Democritus دواتـریش دەرکەوتنـی ئەبیکـۆر Epicurus وەک یەکەمین فەیلەسووفی مولحید. لەسەردەمی نوێدا بەهۆی تێکچـوونی دۆخـی

مەعنەوی و کۆمەڵایەتی مرۆڤایەتی بەگشتی دەکرێت ئیلحاد وەک دیاردەیەکی مرۆیی مامەڵەی لەگەڵ بکرێت ،وەک ئەوەی دکتۆر بول فیتز پسپۆری دەروونناسی ئەمەریکی لە کتێبەکەیدا (سیکولوجیة الإلحاد) باسی لێوە دەکات، پێی وایە لە پشتی هەموو مولحیدێکەوە چیرۆکێک هەیە لەڕووی گەشەکردن و پەروەردەکردنی خێزانی و ژینگەیی کۆمەڵایەتییەوە.

لە سەردەمی نوێدا بەهۆی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیای پەیوەندییەکان ئەم هزرە زیاتر تەشەنەی سەند ،کوردستانیش وەک بەشێکی دانەبڕوا لەجیهان ، لەژێرکاریگەریی ئەم هۆکارانە هاو تابوون لە دروستبوونی ئەم جۆرە هزرە، بەڵام ئەوەی دەکرێت مایەی نیگەرانی بێت هەوڵەکانی پەیوەست بە بەرگریی کردن هاوتان نیین لەگەڵ هەوڵەکانی دژایەتی خوداو ئاین و ڕەوشت هەر چەندە

بەدرێژای مێژوو چەندین لێکۆڵینەوە پەیوەست بە مێژووی ئاین و ڕەگەزی ئیمان و هۆکار و دەرهاویشتەکانی ئیمان خراونەتە ڕوو، بەڵام لێکۆڵینەوەییەکی لۆژیکی زانستی باسکردنی ڕاستییەکان و بوونی خوداو بەرگرییکردن لە قورئان و بەر پەرچدانەوەی هزری ئیلحاد بەو چەشنەی کە خۆیان قسەی پێدەکەن بە زمانی کوردی نەخراوەتە ڕوو، هەر بۆیە هەوڵدەدەین لە نێو پەڕەکانی ئەم کتێبەدا چەندین بابەتی پەیوەست بە ئیلحاد وەک بوونی خوداو ڕاستییەتی قورئان و پێغەمبەرایەتی موحەمەد و وەڵامدانەوەی گومانی نەیاران و نەبوونی هیچ هەڵەو پەڵەیەک لە قورئاندا بخەینە ڕوو. هیوادارم ئەم کتێبە ببێتە مایەی ڕەزامەندی پەروەردگار و سودی موسوڵمانان و هەنگاوێک بێت بۆ ڕێنمونی مولحیدان .

ئەحمەد موحەمەد ڕازی

مەدینەی پیرۆز

دەستپێک

وەك ئاشكرایە لەو كاتەوەی پەروەردگار ئیسلامی ناردوە و موحەمەدی كردوە بە پێشەوا و ڕابەری ئیسلام، هەر لە قۆناغەكانی سەرەتای دەركەوتنی ئیسلام وەك ئایین و موحەمەد وەك پێغەمبەر، ئیتر نەیاران لە ئاستە جیاوازەكان دەستیان كرد بە دژایەتیكردنی ئەم پەیامە، هەڵبەت وەك ڕوونە ئەم دژایەتیكردنە لە یەك ئاستدا نەبوو، بەڵكوو تەواوی لایەن و ئاستە جیاوازەكانی سەربازی و ئابووری و كۆمەڵایەتی لە سەروو هەموویانەوە هزریی لە خۆ گرتبوو، چەندین كەرەستەی جۆراوجۆر لەم دژایەتیكردنەدا بە كار هاتوە، هەموو ئەمانە لە پێناو لەناوبردنی ئیسلام و سڕینەوەی لە سەر شانۆی ژیان.

بە ڕوانین لە مێژوو دەردەكەوێت لە ڕابردوودا چەندین زلهێز لە سەر ئاستی جیهانی و هەرێمی، دژایەتیی توندی ئیسلامیان كردوە، بە تایبەتی لە ڕووی سەربازییەوە، هەر لە سەرەتاكانی دەركەوتنی ئیسلامەوە دەوڵەتی ساسانی و ڕۆمانی شەرقی بیزەنتی، تەواو هەوڵەكانی خۆیان لە پێناو دژایەتیكردنی ئیسلامدا خستە گەڕ و دواتریش بە پێی سەردەم و قۆناغەكان، تەواوی دەسەڵات و ئیمپراتۆریەت و سیستەمە سیاسییەكانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا دژایەتیی ئیسلامیان كردوە، هەر لە ئیمپراتۆریەتی مەغۆلی و غانی ئەفریقی و ئیمپراتۆریەتی حەبەشی و تەواوی هێزەكانی تر بە پێی تەواوی قۆناغەكانی مێژوو، دەوڵەتی قەرامیتە و تەواوی دەوڵەتە باتنییەكانی تر و دواتریش لە قۆناغەكانی تردا دەسەڵاتەكانی هاوپەیمانی مەمالیكی سەلیبی و دەوڵەتی سەفەوی و نەمساویی مەجەڕی و ڕووسی قەیسەری و بەریتانی و فەڕەنسی و ئیسپانی پورتوگالی و هۆڵەندیی یەكەم و دوەم و ئیتالیی فاشی و یەكێتیی سۆڤیەت و چەندین ئیمپراتۆریەت و دەسەڵاتی تر تواناكانی خۆیان بە تایبەتی لە سەر ئاستی سەربازی لە پێناو لێدان و سنورداركردنی ئیسلام وەك ئایین و موسوڵمانان وەك كیان بە كار بردوە.

گەرچی هەر یەکێك لەم هەوڵانە لە قۆناغێکی دیاریکراودا کاریگەریی خۆی هەبووبێت، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی نەیان توانیوە ئامانجی خۆیان لە بنەبڕکردنی ئیسلام بپێکن. قورئان وێنای ئەم هەوڵانە دەکات و تیشك دەخاتەسەر ئامانجی هەوڵەکانی بێباوەڕان، وەك دەفەرمویت ﴿ يُرِيدُونَ لِيُطْفِـُٔوا۟ نُورَ ٱللَّهِ بِأَفْوَٰهِهِمْ وَٱللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِۦ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْكَـٰفِرُونَ ۝ ﴾ [1]

پەروەردگار بەرەنگاری تەواوی ئەم هەوڵانە دەبێتەوە ﴿وَيَأْبَى ٱللَّهُ إِلَّآ أَن يُتِمَّ نُورَهُۥ﴾ [2] ئیرادەی پەروەردگارە، ئیسلام بەردەوام دەبێت، نووری پەروەردگار و ئیسلام تا هاتنی قیامەت بەردەوام دەبن، دوای شکستهێنانی تەواوی هەوڵی نەیاران بۆ لە ناوبردنی ئیسلام و سڕینەوەی لە ڕووی سەربازییەوە، قۆناغی دوەمی هەوڵەکانیان چڕ کردەوە کە خۆی لە دژایەتیکردنی هزریی موسوڵماناندا دەبینێتەوە، تەواوی تواناکانی خۆیان بۆ ئەم مەبەستە خستە گەڕ، گشت پیرۆزییەکان و چەمك و بنەما ئیسلامییەکان دووچاری ڕەخنە و توانجی نەیاران هاتوون، بە تایبەتی بابەتەکانی جیهاد و حیجاب و قورئان.. . ئەوەی هەمیشە لە لایەن نەیارانی ئیسلامەوە بە قوتابخانە و ڕێباز و فەلسەفە جیاوازەکانەوە لە عەلمانیەت و لیبراڵیەت و مارکسیەت و ماسۆنیەت و سەهیۆنیەت و تەواوی ڕێباز و قوتابخانە هزرییەکانی لە ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا زۆرترین فۆکسی خراوەتە سەر خودی قورئانە، بەو پێیەی قورئان سەرچاوەی تەشریعی یەکەمی موسوڵمانانە، لێدان لە قورئان و لاوازکردنی پێگەی لە ژیانی موسوڵمانان، هەنگاوی سەرەکییە بۆ لێدان و ڕماندنی تەواوی

---

[1] ئەوانە دەیانەوێت بە فوو، بە قەڵەمی دەم، نووری خوا بکوژێننەوە!! (خەیاڵیان خاوە) خوا نووری خۆی، ئاینی خۆی، تەواو دەکات و دەیچەسپێنێت هەر چەندە کافر و بێ بڕواکان پێی سەغڵەت بن و پێیان ناخۆش بێت. الصف: ٨ .

[2] خوا ناهێڵێت ئاواتیان بێتە دی و هیچ شتێکی تری ناوێت جگە لەوە نەبێت ئایین و نووری خۆی سەربخات و نووری خۆی تەواو بکات و دەری بخات، هەر چەندە کافر و بێ باوەڕان پێی سەغڵەت و دڵتەنگ بن. التوبة: ٣٢.

بنەماكانی تر، تەواوی نەیاران كۆكن لە لێدان و لێلكردنی سەرچاوەكە كە قورئانە، دژایەتیكردنی ڕاستەوخۆی قورئان واتای لێدان لە تەواوی چەمك و بنەما و پیرۆزەییە ئیمانی و ئیسلامییەكان. هەر لە چوارچێوەی دژایەتیكردنی قورئان، هەوڵەكانیان چڕ كردوەتەوە لە پێناو دژایەتیكردنی هزری ئیسلامی بەو پێیەی قورئان سەرچاوەی هزر و بیركردنەوەی سەرەكیی موسوڵمانانە.

ئەم ڕاستییە چەندین جار لە سەر زاری گەورە نەیارانی ئیسلامەوە پشتڕاست كراوەتەوە، گەورە حاخامی سەهیۆنی (موردەخای ئەلیاهۆ)[1] لە یەكێك لە گوتە بەناوبانگەكانیدا لە بارەی قورئانەوە دەڵێت: " (هو عدونا الأكبر والأوحد) گەورەترین و تاكە دوژمنی سەرەكیی ئێمەیە. " پاشان دەڵێت "دەسەڵاتدارانی عەرەب چارەیەكیان نییە، یان دەبێت قورئان هەڵبژێرن یان ئاشتی لەگەڵ ئێمە: ئیسرائیل. "[2].

لە سەدەی ڕابردوودا یەكێك لە ئامانجە سەرەكییەكانی ئیمپریالیستی نوێ بۆ سەر جیهانی ئیسلامی لێدان و لاوازكردنی قورئانە، سەربازە ئیتاڵییەكان لە ڕێگەیان بەرەو لیبیا بە مەبەستی داگیركردنی ئەو وڵاتە، پێداگرییان دەكردەوە لە سەر تێكشكاندنی ئیسلام و لەناوبردنی قورئان، لە گۆرانی و سرودە سەربازییەكانیان بە زمانی ئیتاڵی پێداگرییان لە سەر ئەم بابەتە دەكردەوە.[3]

---

[1] موردەخای ئەلیاهو: گەورە حاخامی جوولەكە و پێشەوای بزووتنەوەی سەهیۆنی، ساڵی (١٩٢٩ز) لە قودس لە دایك بووە، ساڵی (١٩٨٣ز) بە گەورە حاخامی جوولەكەی (سەفاردیم) دەستنیشان كرا، بۆ ماوەی دە ساڵ لەو پۆستەدا ماوەتەوە، چەندین كتێب و بەرهەمی لە دوای خۆی بە جێ هێشتووە، بە كەسێكی سەر سەختی دژە ئیسلام و موسوڵمانان ناسراو بوون. ساڵی ٢٠٠٨ لە تەمەنی ٨١ ساڵیدا كۆچی دوایی كردوە.

[2] بڕوانە گۆڤاری (البیان) ژمارەی ١٥٩ دەقی گوتەكانی (موردەخای ئەلیاهۆ) لە بەردەم یەكەیەكی سوپای ئیسرائیل.

[3] بڕوانە:صلاح الأمة في علو الهمة (٥٧٥/٦)

حاکمی ئیمپریالیستیی فەرەنسی لە جەزائیر لە لێدوانێکدا دەڵێت: "تا ئەو کاتەی جەزائیرییەکان قورئان بخوێننەوە و پێوەی پابەند بن، سەرکەوتنی ئێمە لە جەزائیر ئەستەمە."

(لۆرد کرومەر)[1] یەکێک لە تیۆریستە هزرییەکان و داڕێژەرانی هزری ئیمپریالیستی لە میسر لە یەکێک لە لێدوانەکانیدا ئامانجەکانی خۆی و سوپای بەریتانی بۆ میسر پشتڕاست دەکاتەوە و لەو بارەیەوە دەڵێت: "هەوڵەکانی ئێمە لە سێ ئامانجی سەرەکیدا خۆیان دەبیننەوە، لێدان لە قورئان و لە ناوبردنی کەعبە و نەهێشتنی پێگەی ئەزهەر." [2]

هەر لەم چوارچێوەیەدا (جۆن تاکلی) یەکێک لە ڕۆژهەڵاتناسە موژدەدەرەکان دەڵێت: "پێویستە ئێمە قورئان بە کار بهێنین بۆ دژایەتیی موسوڵمانان، چونکە بەکارهێنانی قورئان تیژترین و کاریگەرترین چەکە بۆ لێدانی موسوڵمانان."[3] هەڵبەت ئەم هەنگاوە لە ڕێی تێکدان و شێواندنی چەمک و تێگەییشتنە قورئانییەکان و بەلاڕێبردنیان بەو ئاراستەیەی کە خزمەتی سیاسەتی ئیمپریالستیی سیاسی و ئایینی مەسیحیی ئەوان بکات. (جۆن تاکلی) لە گوتە بەناوبانگەکەیدا دەڵێت: (إن الصحيح في القران ليس جديدا وإن الجديد ليس صحيحا)[4] واتە "ئەوەی لە قورئاندا ڕاستەقینەیە شتێکی نوێ نییە، ئەوەیشی نوێیە ڕاست نییە" ڕوونتر بڵێین واتە هەر شتێک لە قورئاندا ئەگەر تازە بوو ئەوە ڕاست نییە،

---

[1] لۆرد کرومەر ئیڤلین بارنج (١٨٤١-١٩١٧ز) دیپلۆماتکار و سیاسەتمەداری بەریتانی و یەکێک لە تیۆریستەکانی پرۆژەی بەڕۆژئاواییکردن وەک نوێنەری حکوومەتی بەریتانی لە میسر و هیندستان کاری کردوە، نەیارێکی سەرسەختی بزووتنەوەی بێداری و هەستانەوەی موسوڵمانان بووە. بڕوانە پێشەکی الثورة العرابية:لورد كرومر، ترجمته الى للغة العربية عبد العزيز عرابي، الطبعة الثانية ١٩٦٧الهيئة المصرية العمة للكتاب.

[2] الخنجر المسموم الذي طعن به المسلمون، أنور الجندي لا٢٩

[3] الاستشراق والخلفية الفكرية للصراع الحضاري، دكتور محمود حمدي زقزوق لا١٨

(٤) بڕوانە: گۆڤاری مجمع الفقهي، ژمارەی ٧، لا ٣٢٩

ئەگەر ڕاست بوو ئەوە تازە نییە، بە دڵنیاییی لە جێگەیەکی تردا دۆزراوەتەوە بە کورتی قورئان هیچ بابەتێکی نوێی تێدا نییە و ئەوەی لە قورئاندا هەیە جووینەوە و دووبارەکردنەوەی ئەوانەی پێشوە.

هەر لەو چوارچێوەیەدا (ولیم گلادستۆن)[1] دەڵێت: "مەحاڵە ئێمە هیچ ئامانجێک لە ناو عەرەبەکان بە دەست بهێنین، بە بێ سڕینەوەی قورئان و لانی کەم کەمکردنەوەی بەها و بایەخی لە نێو کۆمەڵگەی ئیسلامی و عەرەبی، گەر وامان کرد بە ئاسانی دەتوانیت سەرچاوە ئابوورییەکانیان لە پێناو بەرژوەندییەکانی خۆمان کۆنترۆڵ بکەین و ئیرادەی موسوڵمانان تێک بشکێنین. "[2]

هەڵبەت ئەم شێوەیە لە دژایەتیکردنی قورئان، درێژەی هەمان هەوڵ و دژایەتیی بێباوەڕانی سەردەمی پێغەمبەرە (دروودی خودای لێ بێت) واتە یەک ڕێباز و ئاڕاستەی دژایەتیکردنە، ئەوەی گۆڕاوە تەنها کات و کەرەستەکانی دژایەتیکردنە. قورئان بە ڕوونی وێنای ڕەخنە و دژایەتیی بێباوەڕان دژی قورئان دەخاتە ڕوو ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَا تَسْمَعُوا۟ لِهَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ وَٱلْغَوْا۟ فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ۝ ﴾[3] لە جێگەی تردا قورئان ڕوونتر وێنای ئەم دژایەتیکردنە دەکات و دەفەرموێت﴿ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا قَالُوا۟ قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَآءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَٰذَآ ۙ إِنْ هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴾[4]

---

[1] ولیام ئیوارت گلادستۆن William Ewart Gladstone ١٩٠٨-١٨٩٨ز) سیاسەتمەدار و نووسەر، چوار جار پۆستی سەرۆک وەزیرانی بەریتانیای وەرگرتوە، لە سەردەمی ئەودا ئیمپریالستی بەریتانی گەیشتە لوتکە بڕوانە حركة التجديد في العالم العربي الحديث: د. عبد الرحيم مصطفى الطبعة الأولى القاهرة معهد البحوث والدراسات العربية.

[2] القراءة المعاصرة للقران في الميزان، أحمد عمران، دار النفائس لا ١٧

[3] بێ باوەڕان دەیانوت: گوێ مەگرن بۆ ئەم قورئانە و بیکەن بە کاڵە و هەرا و هوریا (لەم سەردەمەدا ئەو ڕاگەیاندنەی بەدەست ناحەزانەوەیە ئەو ڕۆڵە دەبینێت) بۆ ئەوەی ئێوە زاڵ ببن و بیبەنەوە فصلت: ٢٦

[4] کاتێکیش ئایەت و فەرمانەکانی ئێمە بەسەر بێ باوەڕاندا دەخوێنرێتەوە، ئەوە دەڵێن: بەڕاستی ئێمە بیستمان و ئەگەر بمانویستایە ئەوە وێنەی ئەوەمان دەگوت!! ئەم بابەتانە جگە لە داستانی پێشینان شتێکی تر نیە!!الأنفال: ٣١

دیسان قورئان ڕەخنەیەکی تری هاوەڵپەیداکەران و بێباوەڕان دەخـاتە ڕوو کە دەیـان گوت: ﴿ وَقَالُوٓاْ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ٱكۡتَتَبَهَا فَهِيَ تُمۡلَىٰ عَلَيۡهِ بُكۡرَةٗ وَأَصِيلٗا ﴾ [1]

گەر لەم ئایەتە ورد ببینەوە دەبینین لێکچوونێکی زۆر هەیە لە نێـوان ڕەخـنەی بێباوەڕانی ئەو کات و (جۆن تاکلی) و هاوبیرانی هەیە، هەر دوو لایان بانگەشـەی ئەوە دەکەن کە قورئان شتێکی نوێی تێدا نییە و دووبارەکردنەوەی ئەوانی تر زیـاتر شتێکی تـر نـیـیە، قورئـان لە چەنـدین جـێگەدا گومـان و تـۆمەتە جۆراوجۆرەکـانی نەیاران لە بارەی قورئانەوە دەخاتە ڕوو. جارێـک تـۆمەتی سـیحر وەک دەفەرموێـت ﴿ وَإِذَا تُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٖ قَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلۡحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمۡ هَٰذَا سِحۡرٞ مُّبِينٌ ۝ ﴾ [2] جــارێکی تر تۆمەتبـارکردنی مـوحەمەد بەوەی کە ئەم قورئـانەی بە هاوکـاریی خەڵکـانی تـر هەڵبەسـتوە وەک قورئـان وێنـای دەکـات ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِنۡ هَٰذَآ إِلَّآ إِفۡكٌ ٱفۡتَرَىٰهُ وَأَعَانَهُۥ عَلَيۡهِ قَوۡمٌ ءَاخَرُونَۖ فَقَدۡ جَآءُو ظُلۡمٗا وَزُورٗا ۝ ﴾: [3] جــارێکی تــر تۆمەتبــارکردنی قورئان بەوەی قسەی پڕوپووچە و مـوحەمەد خـۆی هەڵـی بەسـتوە وەک قورئـان لە سەر زاری بێباوەڕانی قوڕەیشەوە دەگێڕێتەوە ﴿ بَلۡ قَالُوٓاْ أَضۡغَٰثُ أَحۡلَٰمِۭ بَلِ ٱفۡتَرَىٰهُ ﴾ [4]

کەواتە دژایەتیکردنی ئیسلام بە گشتی و قورئـان بە تـایبەتی و خسـتنە ڕووی گومان لەو بارەیەوە نوێ نییە، ئەوەی گـرینگە پەروەردگـار بە شـێوەیەکی تەواوەتـی پەیمــانی پاراســتنی قورئــانی داوە، لە لایەکــی تــرەوە قورئــان دەیەوێــت

---

[1] هەروەها وتویانە: ئـەم قورئانـە داسـتانی پێشـینەکانە و داوای نوسـینەوەیانی کـردووە، بـەیانیان و ئێـواران بەسەریدا دەیخوێننەوە!! الفرقان: ٥

[2] لە کاتێکدا ئایەتە ئاشکرا و ڕوونەکانی ئێمە بە سەریاندا بخوێنرێتەوە، ئەوانەی کـە بـێ بـاوەڕ بـوون بـەو حەق و ڕاستییەی کە بۆیان دێت دەڵێن: ئەمە جادوویەکی ئاشکرایە. الأحقاف: ٧

[3] ئەوانەی بێ باوەڕ بوون گوتوویانە: ئەم قورئانە درۆیەک نەبێت کە (محمد صلی الله علیه وسلم) خـۆی هەڵی بەسـتوە، شتێکی تر نییە، کەسـانی تریش یارمەتییان داوە، بە ڕاسـتی ئەوانـە (بـەو گوفتارەیـان) سـتەم و بوختانێکی گەورە دەکەن و قسەیەکی ناڕەوایان کردوە. الفرقان ٤

[4] بەڵکوو (شتی تریشیان) دەگوت: (وەک ئەوەی کە گوایە ئەم قورئانە): خەو و خەیاڵی بێ سەروبنە، یاخود یاخود خۆی هەڵی بەستوە، الأنبیاء: ٥

ئەوەمان تێ بگەیەنێت کە زۆرێکی زۆر لە دژایەتیکردنەکان یەک بنەما بازنەیەکی دیاریکراوی هەیە و لەو بارەیەوە دەفەرموێت ﴿ يُضَٰهِـُٔونَ قَوۡلَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَبۡلُۚ قَٰتَلَهُمُ ٱللَّهُۖ أَنَّىٰ يُؤۡفَكُونَ ﴾[1]چیرۆک هەر هەمان چیرۆکی دژایەتیکردنە، بەڵام کات و شوێن و کەرەستەکان گۆڕانکاریی بە سەردا هاتوە، کەواتە کاتێک نەیاران پلانی سڕینەوە و لە ناوبردنی جەستەیی موسوڵمانانیان بۆ ناچێتە سەر، هەوڵ دەدەن لە ڕووی مەعنەوییەوە موسوڵمانان تێک بشکێنن، ئەویش بە دژایەتیکردنی قورئان و گومان خستە سەر چەمک و دەق و واتا و حوکمەکانی نێو قورئان.

هەوڵەکانی پەیوەست بە دروستکردنی گومان و دوودڵی، هەنگاوێکی نوێ نییە، بەڵکوو هەر لە کۆنەوە ئەم هەوڵانە بەردەوام بوون. موغیرەی کوڕی شوعبە دەگێڕێتەوە و دەڵێت "کاتێک چوومە نەجران یەهودییەکان پرسیاریان لێ کردم، گوتیان ئێوە ئەو ئایەتە دەخوێننەوە لە سوڕەتی مەریەمدا هاتوە، کاتێک مەریەمی کچی عیمران (سەلامی خودای لێ بێت) عیسای دەبێت و دێتەوە ناو خەڵکی، خەڵکی پێی دەڵێن ﴿ يَٰٓأُخۡتَ هَٰرُونَ مَا كَانَ أَبُوكِ ٱمۡرَأَ سَوۡءٖ وَمَا كَانَتۡ أُمُّكِ بَغِيّٗا ٢٨ ﴾[2]مەریەم خوشکی هاروون نەبوە، چونکە هاروون برای مووسایە، لە ڕووی زەمەنەوە جیاوازییەکی زۆر هەیە لە نێوان قۆناغی مووسا و هاروون و قۆناغی مەریەم و لە دایکبوونی عیسای مەسیح، موغیرە دەڵێت: هاتمەوە لای پێغەمبەری خودا (دروودی خودای لێ بێت)، ئەو پرسیارەم ئاڕاستە کرد، پێغەمبەر فەرمووی (انهم كانوا يسمون بأنبياهم وصالحين قبلهم)[3] " بەنی ئیسرائیل خەڵکیان بە

---

[1] ئەو گوفتارەیان لاساییکردنەوەی ئەوانەیە کە پێشتر بێ باوەڕ بوون (لەوەدا کە دەیانگوت فریشتەکان کچی خوان)، دەک بە کوشت چن و خوا لە ناویان بەرێت، ئاخر ئەم بوختانە ناڕەوایانە چۆن هەڵدەبەستن. التوبة: ٣٠

[2] ئەی خوشکی هاروون (لەبەر تەقوا و خواناسی ئەو ناز ناوەیان پێ دابوو) تۆ نە باوکت کەسێکی خراپ و (شەروالپیس بووە) نە دایکیشت ئافرەتێکی داوێنپیس!! مریم: ٢٨

[3] مسلم: ژمارە (٢١٣٥)

ناوی پێغەمبەران و پیاوچاکانی پێش سەردەمی خۆیانەوە ناو دەبرد" و لەبەر پلەوپایەی مەریەمە بەم شێوەیە بە خوشکی هاروون ناو دەبرێت، بە هەمان شێوە ئەم بابەتانە لە سەردەمی نوێدا لە لایەن مولحید و بێباوەڕەکانەوە دەخرێنە ڕوو.

ئەوەی گرینگە لێرەدا هەوڵ دەدەین تیشک بخەینەسەر ئەوەی چۆن بە شێوەیەکی زانستی و لۆژیکی بەرپەرچی مولحیدان بدەینەوە، لە ڕابردوویشدا زانایانی ئیسلام بە شێوەی جۆراوجۆر بەرپەرچی گومان و دوودڵی و بابەتی بانگەشەی لێکدژی بابەتەکانی نێو قورئانیان داوەتەوە [١]. ئێمەش وەک هەوڵی ئەم زانا بەڕێزانە و پێویستی قۆناغەکە لە کۆمەڵگەی کوردەواری، بوونی کەسانی بێزانست کە چەندین بابەتی سادە و کاڵوکرچ بە ناوی لێکدژی قورئان دەخەنە ڕوو، گوایە لەم ڕێگەیەوە دەتوانن هێزی کاریگەریی ئیسلام لاواز بکەن. دەیانەوێت لەم ڕێییەوە ئەوە بخەنە ڕوو کە هیچ بابەتێکی نوێ لە ناو قورئاندا بوونی نییە و زانستی نوێ تەواوی بابەتەکانی خستوەتە ڕوو، کەوایە پێویستیمان بە قورئان نییە، زیاد لەمە بانگەشەی ئەوە دەکەن گوایە لە ناو دەقەکانی قورئاندا چەندین ئایەتی لێکدژ هەن، ئەم ئایەتانە هەندێکیان هەندێکی تریان ڕەت دەکەنەوە، یاخود

---

[١] لەوانە: عەبدوڵلای کوڕی عەبباس ناوبراو لە مێژووی موسوڵماندا دەورێکی بەرچاوی لە بەرپەرچدانەوەی نەیارانی قورئاندا هەبووە، دواتریش هەوڵەکانی زانای گەورە موحەممەد کوڕی موستەنیری نەحوی ئیمامی قوتروب ناسراوە ساڵ (٢٠٦ ک. م) جێی بایەخن بە تایبەتی لە کتێبە بەناوبانگەی (الرد على الملحدين في تشابه القران). ئیمامی سیوتی لە بارەی پێگەی زانستیی ئەم کتێبە و نووسەرەکەیەوە دەڵێت: " ناوبراو یەکەمین کەسێک بووە کە کتێبی لەم بارەیەوە نووسیوە. " بەڵام پێ ناچێت ئەم گوتەیەی سیوتی لە شوێنی خۆیدا بێت وەک سەرچاوەکان ئاماژەی پێ دەکەن، سوفیانی کوڕی عویەینە، پێش موحەمەدی کوڕی موستەنیری نەحوی کتێبێکی لەم بارەیەوە بە ناوی (جوابات القران) نووسیوە. بەڵام ئەوەی گرینگە یەکەمین کتێبێک لەم بارەیەوە بە دەستمان گەیشتبێت کتێبەکەی ئیبن قوتەیبەیە بە ناوی (مشكل القرآن) بەگشتی زانایان بە پێی قۆناغەکان هەوڵی بەرچاویان دا و لە پێناو بەرگریکردن لە قورئان هەر یەک لە ئیبن قوتەیبە، ئەحمەدی کوڕی حەنبەل سوفیانی کوڕی عویەینە، باقلانی، ئیبن تەیمییە، ئیبن قەیم و زەکەریایی ئەنصاریی، فەخرەدینی ڕازی، ئیبن حەزم، خەتیبی ئیسکافی و هەروەها ئەم زانایانە و چەندانی تریش لەم بارەیەوە ئەسپی خۆیان تاو داوە لە پێناو بەرگریی لە قورئان.

بانگەشەی ئەوە دەکەن ئایەتەکانی قورئان لەگەڵ دۆزینەوە زانستییەکان لێک دژن. هەوڵ دەدەین بە شێوەیەکی ورد تەواوی ئەم بەڵگانە بخەینە ڕوو، پاشان بە شێوەیەکی زانستی بەرپەرچی ئەم بابەتانە بدەینەوە.

سەرەتا ئەوەی گرینگە دەبێت خوێنەری بەڕێز بەرچاوڕوون بێت بۆیە بە دیاریکراوی تیشک دەخەینە سەر مولحیدان، بەو پێیەی ئەو گومان و ڕەخنە و دوودڵیانەی کە بێباوەڕان دەیخەنە ڕوو هەمان ئەو ڕەخنە و گومانانەیە کە جوولەکە و نەسرانی و قوتابخانە هزرییەکانی عەلمانیەت بە هەموو بەشەکانیەوە دەیخەنە ڕوو، بەڵام لێرەدا زۆرترین تیشک دەخەینە سەر هەوڵی مولحیدەکان.

بەو پێیەی مولحیدەکان نەک هەر بڕوایان بە قورئان نییە وەک کتێبێکی ئاسمانی، زیاد لەمە بابەتەکانی بوونی خودا و پەنهان بە تەواوی ڕەت دەکەنەوە، پێیان وایە شتێک بە ناوی خوداوە بوونی نییە، چجای لەوەی کتێبێکی هەبێت بە ناوی قورئان.

فەیلەسووفی فەڕەنسی (ئۆگستین کۆنت) (١٨٣٨ز.م) دەڵێت: " مێژووی گەشەسەندنی هزری مرۆڤەکان بە چەند قۆناغێکدا تێ پەڕیوە، قۆناغی یەکەم: قۆناغی لاهوتی، لەم قۆناغەدا مرۆڤەکان تەواوی ڕووداوەکانی ژیان و ئەوەی دەیان بینی لە بارانبارین و لەدایکبوون و تەواوی دیاردەکانی تریان دەدایە پاڵ خودا. قۆناغی دووەم: قۆناغی میتافیزیکی (عناصر الخارجیة) لەم قۆناغەدا مرۆڤەکان تەواوی ڕووداوەکانیان دەدایە پاڵ هێزێکی کاریگەری دەرەکی نەبینراو. قۆناغی سێیەم و کۆتایی (المرحلة الوضعیة، التجربیة العلمیة) مرۆڤەکان بە هۆی توانایی زانستی و ئەزموونی لۆژیکییەوە دەگەنە ئەو قۆناغەی تەواوی ڕووداوەکان دادەڕنن لە بوونی کاریگەریی خوداییەکی نەبینراو، باس لەوە دەکەن مرۆڤەکان لە ڕابردوودا پێیان وابوو بارانبارین پێوەندیی بەهێزی دەرەکیی دەرەوەی مرۆڤەوە هەیە، بەڵام لە قۆناغی سێیەمدا مرۆڤەکان گەیشتنە ئەو باوەڕەی کە بارانبارین دەرئەنجامی هەڵمی

دەریاکانە، پاش ئەوەی بەرز دەبنەوە بۆ ئاسمان لەوێ دەبن بە پەڵەهەورێک دواتر ئەو هەورانە پێکەوە یەک دەگرن و دەبنە کوتلەیەک و بارانیان لێ پەیدا دەبێت، ئیتر بارینی باران دوور و نزیک هیچ پێوەندیی بە خودا و هێزێکی دەرەکییەوە نییە. بە هەمان شێوە لە بابەتی لەدایکبوونی گیانداران بۆ نموونە لە بارەی تروکانی جوچک لە هێلکەوە مرۆڤەکان قۆناغی یەکەم و دوەم پێیان وابوو تروکانی جوچکەیەک لە نێو هێلکەیەک بە هێزی پەروەردگارە، بەڵام لە قۆناغی سێیەم گەیشتنە ئەو بڕوایەی ئەم بابەتە بە هۆی بوونی تیژاییەکی سەر لوتی خودی جوچکەکەیە کە دوای ماوەیەک نامێنێت کە کاریگەریی لە سەر ڕووپۆشی ناوەوە دەرەوەی هێلکەکە دروست دەکات و دەیشکێنێت و دێتە دەرەوە. ئەم بابەتانە دوورونزیک پێوەندییان بە خوداوە نییە. " لە بارەی سەرەتای دروستبوونی ژیان لە سەر زەوییەوە پێی وایە هۆکاری دروستبوونی زەوی و بوونی ژیان لە سەری بریتییە لە ڕوودانی تەقینەوە گەورەکە (الإنفجار العضيم /big bang) قۆناغی دواتر زەوی فراوان بوو، بە شێوەیەک کە خەڵکی توانییان لە سەری بژین. "

لە ڕاستیدا ئەم نموونانە وەک هۆکار ڕاستن، بەڵام ئەمە واتای ئەوەیە خودایەک نییە و ئەم بابەتانە لە خۆیانەوە ڕوو دەدەن؟ بەدڵنیاییی نەخێر. هەر لەم چوارچێوەیەدا زانای ئەمریکی (پرۆفیسۆر سیسل بایس هامان) دەڵێت: "سروشت و ئەو ڕووداوانەی دەدرێنە پاڵ سروشت بنەمایەکیان نییە و ڕاڤەی هیچ ڕووداوێکی گەردوون ناکەن، بەڵکوو ئەم ڕووداوانە خۆیان پێویستیان بە ڕاڤەکردنە. " ڕوونتر پەیامەکەی ئەوەیە بۆ نموونە کاتێک لە ڕووی زانستییەوە باس لە قۆناغەکانی دروستبوونی باران دەکرێت لە دەریا و پاشان بۆ ئاسمان و گۆڕانکارییەکی تر دواتر بوونی بە باران، ئەمان ڕاستن، بەڵام پرسیاری ڕاستەقینە ئەوەیە کێ وای کرد ئەم بابەتانە ڕوو بدەن، یان بۆچی باران دەبارێت نەک چۆن باران دەبارێت، جەوهەری حەقیقیی بابەتەکە چۆنێتیی بارانبارینەکە نییە، بەو پێیەی بابەتی چۆنێتییەکەیش لە قورئاندا ئاماژەی پێ کراوە وەک دەفەرموێت:

﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُزْجِى سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُۥ ثُمَّ يَجْعَلُهُۥ رُكَامًا فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ وَيُنَزِّلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن جِبَالٍ فِيهَا مِنۢ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِۦ مَن يَشَآءُ وَيَصْرِفُهُۥ عَن مَّن يَشَآءُ ۖ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِۦ يَذْهَبُ بِٱلْأَبْصَٰرِ ﴿٤٣﴾ ﴾ [1]

هەر لەم چوارچێوەیەدا یەکێک لە زانایانی مەسیحی دەڵێت: بابەتە سروشتییەکان خۆیان ڕاستەقینەیەکن لە ڕاستییەکانی گەردوون، نەوەک ڕاڤەکەری ڕووداوەکانی گەردوون. " دەیەوێت بڵێت ئەوەی مولحیدەکان دەیخەنە ڕوو، ڕووکەشێکی گەردوونە نەک کاریگەر و ڕاڤەکاری ڕووداوەکانی گەردوون، لە بابەتی ترووکانی جوجەڵە بە هۆی تیژیی سەر لوتییەوە هێلکەکە دەشکێنێت و دێتە دەرە، پرسیاری ڕاستەقینە ئەوەیە کێ وای لەم جوجەڵەیە کرد و ئەم کردارەی فێر کرد؟

بابەتی دەنگ لای مرۆڤ وەک لە شێوە زانستییەکەیدا ڕوونە، بوونی هێزی هەوا و زمان و چالاکیی قوڕگ و پاشان دەرچوونی وەک کۆمەڵێک وشە و ڕستە لە ژیانی ڕۆژانەی مرۆڤەکان، ئەمە بابەتێکی زانستییە و جێگەی گفتوگۆ نییە، بەڵام پرسیاری ڕاستەقینە ئەوەیە کێ ئەم بابەتەی بەم شێوەیە ڕێک خست؟ بۆیە دەکرێت بە زمانێکی سادە بە مولحیدەکان بگوترێت، تەواوی ئەوەی ئێوە لە گەردووندا ئاشکراتان کردوە، وەڵامە بۆ پرسیارێک کە مرۆڤەکان دەیخەنە ڕوو.

کاتێک مرۆڤ پرسیار لە چییەتیی باران دەکات وەڵامێکی زانستیی پێ دەدرێت، کاتێک پرسیار لە سەر شێواز و قۆناغی دروستبوونی دەنگ دەکات لای مرۆڤ بەو شێوە زانستییەی پێشوو کە خستمانە ڕوو وەڵامی دەدرێتەوە، کەواتە ئەمە خستنە

---

[1] ئایا نابینیت کە بێگومان خوا بە ئارامی و شێنەیی هەورەکان بە ئاسماندا دەبات دوایی پەیوەستیان دەکات بە یەکەوە، ئەوسا کەڵەکەیان دەکات لەسەر یەك، ئینجا دەبینیت لە توێی ئەو هەورانەوە کە وەک کێو وان باران و تەرزە دەبارێنێت (کاتێك کە بەفرۆکە سەروو هەورەکان دەکەوین بە چاکی بۆمان دەردەکەوێت، کە هەورەکان وەك چیا چوون بە ئاسماندا و دۆڵ و شیو لە نێوانیاندا هەیە). جا لە سوودی ئەو بارانە بە هەر کەس خوا بیەوێت، خێر و بەرەکەت دەبەخشێت، هەر کەسیش کە بیەوێت لێی دوور دەخاتەوە، (هەورەبروسکەکان ئەوەندە بەهێزن) خەریکە بریسکەکەیان بینایی چاوان بەرێت. النور: ٤٣

رووی چییەتیی بابەتەکانە، بەڵام وەڵامی پرسیاری دوەمتان پێ نییە ئەوەیە، لەبەر چی ئەم بابەتانە وان؟ بۆچی ئەم جوچکەیە شاخێکی بچکۆلەی هەبێت و بێتە دەرەوە و هێلکە بکات کێ فێری کرد؟ چۆن فێر بوو؟ لە بارەی ڕوودانی تەقینەوە گەورەکە، چەندین پرسیار خۆی دەخاتە ڕوو بۆچی تەقییەوە؟ بۆچی ئێمە هاتینە سەر زەوی، بۆچی گەردوون درێژ بووەوە، پێش تەقینەوە گەورەکە گەردوون چۆن بوو؟ ئایا ژیانی تر بوونی هەبووە یاخود نا؟ تەمەنی ژیان چی؟ ژیان تا کەی بەردەوام دەبێت؟ تەنها باسکردنی ڕووداوەکە وەڵامی پرسیارەکان ناداتەوە، قورئان بە شێوەیەکی ورد تیشکی خستووتە سەر ئەم بابەتە. بابەتی بارانیش بە هەمان شێوە بۆچی بارانبارین بەم جۆرەیە؟ بۆچی بەم ئەندازەیە باران دەبارێت بۆچی هەندێک جار سودی هەیە و هەندێک جاریش زیان.

بەدڵنیایی وەڵامی پرسیاری دووەمتان پێ نییە، ڕاستییەکەی پرسیاری بۆچی نەک چۆنی پرسیاری ڕاستەقینەی هزری مرۆڤەکانە، کەواتە مولحیدەکان بەم هەنگاوەیان کێشەکەیان زیاد کرد و سەرکەوتوو نەبوون لە وەڵامدانەوەی پرسیارە ڕاستەقینەکانی خەڵکی. هەر لەم چوارچێوەیەدا مافی خۆمانە بپرسین لە داروین و لایەنگرانی تیۆریای پەرەسەندن، گریمان تیۆریای دروستبوونی مرۆڤ بە پێی دیدی ئێوە ڕاستە، بەڵام پێمان بڵێن گەشەسەندنی ئەندامیی (تطور العضوي) سەرچاوەکەی کوێیە واتە دوای دروستبوونی مرۆڤەک گەشەسەندنی ئەندامەکانی جەستەی هەر لە پەنجەیەوە تا قاچەکانی دواتر کەللەی سەری هەموو ئەم گەشەیە سەرچاوەکەی لە کوێوەیە و هۆکارەکەی چییە؟

پرۆفیسۆر (ئارسەر کیس) ساڵی (١٩٥٥ز): دەڵێت: "تا ئێستا هۆکاری گەشەسەندنی ئەندامەکانی جەستەی مرۆڤ لای زانایان یەکلایی نەبوەتەوە، هیچ بەڵگەیەک لەو بارەیەوە لە بەر دەستدا نییە، لە ڕاستیدا بە دوای ئەم بابەتە وێڵ نابین چونکە لە کۆتاییدا هەر دەگەین بەو ڕاستییەی کە ئەم بابەتە پێوەندیی بە دروستکەری مرۆڤەوە هەیە کە خودایە."

لە وەڵامی ئەزموونگەراکان و لایەنگرانی موشاهەدە، دەکرێت بڵێین مەرج نییە هەر بابەتێک دەبینن واتای ئەوەیە کە بوونی هەیە، بە پێچەوانەوە نە بینین واتای نەبوونی هەندێک بابەت نییە. بۆ نموونە سەراب بە چاو دەبینرێت لە پێش چاوی مرۆڤ وەک ئاو دێتە پێش چاو، بەڵام ڕاستییەکەی بوونێکی نییە، پێچەوانەکەیشی هەر وایە ڕۆژانە مرۆڤەکان شتانێکی زۆر نابینن و کەچی باوەڕیان پێیەتی، لەوانە بابەتی ئاو، بە پێی تەواوی لێکۆڵینەوە زانستییەکان ئاو پێک هاتوە لە هایدرۆجین و ئۆکسجین، بەڵام هیچ کەس ئەم دوو پێک هاتەیە لە نێو ئاودا بە چاوی خۆی نابینێت. بە هەمان شێوە بابەتی سارد و گەرمیی تەزووی کارەبا و بوونی ئۆکسجین لە ناو هەوا و دەرچوونی ڕۆح لای مردوو و بوونی عەقڵ و هەموو ئەمانە باوەڕمان پێی هەیە بێ ئەوەی بە چاو بیان بینین. بە هەمان شێوە بابەتی هێزی ڕاکێشان کە تا ئێستایشی لەگەڵ بێت مایەی مشتومڕی نێوان زانایانە، لێکۆڵەرەوانی خۆرئاوایی لەو بارەیەوە نەگەیشتوونەتە بۆ چوونێکی یەکلاکەرەوە، هەمووان باوەڕمان بەهێزی ڕاکێشان هەیە بە بێ ئەوەی خودی هێزەکە ببینین. تەنانەت یەکێک لە زانایانی ئەم بوارە دەڵێت: "سەیرم لە هێزی ڕاکێشان دێت کە هێزێکی دەرەکییە کەچی کاریگەریی لە سەر بابەتێکی ناوخۆیی دەکات، چۆن دەکرێت مادەیەک کاریگەری لە سەر مادەیەکی جگە لە خۆی هەبێت. "

بۆ نموونە کاتێک باڵندەیەک لە ئاسماندا دەمرێت یاخود دەکوژرێت ڕاستەوخۆ لاشەکەی بە ردەبێتەوە زەوی، هەر بە هۆی هێزی ڕاکێشانەوە سەرکەوتن قورسترە لە هاتنەخوارەوە لە چیا، هێزی ڕاکێشان یەکێکە لە ڕاستییە گەردوونییەکان، بۆیە زانایان و لێکۆڵەرانی خۆرئاوایی پێیان وایە مەحاڵە ئەم هێزە ببینرێت، مەحاڵە هەستکردن بە بابەتگەلی لەم شێوەیە پشتڕاست بکرێتەوە، مەگەر ئەوە نەبێت باوەڕت بە خودایەک هەبێت کە تەواوی گەردوونی بە دەستە، هەر لەم ڕێگەیەوە مرۆڤ دەگاتە ئارامی دەروون و دەستکەوتنی وەڵامی پرسیارە گەورەکانی گەردوون و ژیان.

چەند پرسیارێکی بێ وەڵام

مولحیدان باوەڕ ناکەن بە بەڵگەی ئەو کەسانەی کە باوەڕیان بە خودا هەیە و وەک بەشێک لە گفتوگۆیی زانستی پرسیار گەلێکتان ئاڕاستە دەکەین بە ئومێدی ئەوەی وەڵامەکەی بۆ هەموو لایەک ڕوون بکەنەوە.

یەکەم: بانگەشەی ئەوە دەکەن کە باوەڕتان بە خودا نییە، بەو پێیەی کە نایبینن و دیار نییە، دەپرسین ئێوە هەر شتێک نەبینن باوەڕی پێ ناکەن؟ وەک ئاشکرایە ئێوە هێزی ڕاکێشان نابینن و کەچی باوەڕی پێ دەکەن و بانگەشەی بۆ دەکەن بابەتی ڕۆح بە هەمان شێوە بە چاو نایبینن و کەچی باوەڕیشتان پێیەتی، بابەتەکانی کارەبا و پێکهاتەی ئاو و عەقڵ و ئاوەز و سەدان بابەتی تر. پاشان بوونی دەیان تیۆریای جیاجیا سەبارەت بە گەردوون، سەرەتای ژیان لای مولحیدەکان خۆیۆی جێگەی پرسیارە و هەندێکیان بە تەواوی دووچاری دارمانی زانستی هاتوون و لە ناوەندە زانستییەکان بایەخێکیان نەماوە وەک تیۆریای داروین (Charles Robert Darwin).

دووەم: بە شێوەی پەرچەیی داوای ئەوە لە مولحیدەکان دەکەین، بفەرموون بەڵگەیەک بخەنە ڕوو لە سەر نەبوونی خودا، تەواوی ئەو بابەتانەی وەک بەڵگە لە سەر نەبوونی خودا دەیخەنە ڕوو، بەڵگەن لە سەر دان نەنان بە خودا نەوەک بەڵگە لە سەر نەبوونی، کە وایە دەپرسین بە چ بەڵگەیەک پێتان وایە خودایەک لە سەروو ئاسمانەکانەوە بوونی نییە، کێ لە ئێوە بە هەموو ئاسماندا گەڕاوە تا خودای نەبینی؟ کەواتە هەر چی بیر و ڕاتان هەیە لە سەر خەیاڵ بونیات نراوە، ئێمەیش پەیوەست بەم بابەتە باوەڕمان بە خەیاڵ نییە و بابەتگەلی عەقڵیمان دەوێت، بەڵگەیەک کە جێگەی دوودڵی نەبێت.

سێیەم: نەبینی شتەکان واتای نەبوونیان نییە، واتە مەرج نییە هەر شتێک نەبینرا واتای ئەوەی بوونی نەبێت، یاخود هەر شێک بینرا مانای ئەوەی بوونی هەبێت، بەو پێیەی هەستی بینین هەندێک جار مرۆڤەکان بە هەڵەدا دەبات، سەرابی نێو بیابان لە دوورەوە وەک ئاو خۆی نیشان دەدات بەڵام لە ڕاستیدا بوونێکی نییە، هەر لەم چوارچێوەیەدا بابەتی خەوبینین جێگەی قسەوباسە، لێکدانەوەی ئێوە بۆ خەو چییە؟ هەندێک جاریش ئەوەی لە خەودا دەیبینن لە ڕاستیدا ڕوو دەدات و دێتە جێ. ئەمە جگە لە بابەتەکانی پەیوەست بە کاریگەریی دڵ و ڕۆح کە زانست دەستەپاچەیە لە هەمبەر وەڵامدانەوەیان، بە کورتی نەبینینی شتانێک واتای نەبوونیان نییە، بە پێچەوانەوە بینینی شتانێکی تر واتای بوونیان نییە.

چوارەم: گومانی ئەوە دەخەنە ڕوو دەڵێن باوەڕمان بە بوونی خودا نییە، چونکە نازانین کێ خودای دروست کردوە، بە گریمانەی دەڵێن وای دابنێن کە سێک خودای دروست کردوە، دەپرسین ئەو هێزە چییە و کێیە کە خودای دروست کردوە، کێ ئەوی دروست کردوە؟ لە کۆتاییدا کێ هەموویانی دروست کرد، ئیتر ئەم زنجیرە بەندییە نالۆژیکییە بەم شێوە بەردەوام دەبێت، دەبێت لە کۆتاییدا بگەینە ئەنجام کە هێزێک دروستکەر بێت و هیچ هێزێکی تری لە پشتەوە نەبێت، لای ئێمە ئەو هێزە پەروەردگاری جیهانە و دەکرێت بپرسین لای ئێوە کێیە؟

پێنجەم: خودی پرسیاری پەیوەست بە خولگە و زنجیرەبەندی (الدور والتسلسل Role and sequence) هەڵەیە، لە هەمووی سەیرتر بەناوبانگترین مولحیدی سەردەم ستیڤن هۆکینگ (Stephen Hawking) پێی وایە سەرەتای مرۆڤ و ژیان لە تەقینەوە گەورەکەوە دەست پێ دەکات، پاشان پرسیاری ئەوەی ئاراستە کرا ئاخۆ پێش تەقینەوەی گەورە گەردوون چی بووە و چۆن بووە؟ لە وەڵامدا دەڵێت "ئەم پرسیارە گاڵتەجاڕییە بەو پێیەی تەقینەوەی گەورە سەرەتای دەستپێکردنی

گەردوونە"[1] دەکرێت بپرسین بۆچی پرسیارکردن دەربارەی دروستبوونی خودا پرسیارێکی لۆژیکییە و بەڵام پرسیارکردن دەربارەی گەردوون پێش تەقینەوە گەورەکە گاڵتەجارییە!؟

شەشەم: دەپرسین ئەو هەموو بوونەوەرە چۆن دروست بوون؟ ئەگەر دروست کراون (مخلوق)ـن کێ دروستی کردوون؟ ئەگەر خۆیان خۆیان دروست کردوە، چۆن دەکرێت نەبوو (عدم) خۆی بێنێتە بوون (وجود)، نالۆژیکییە عەدەم ببێتە خالیقی بوون (وجود) بەو واتایەی شتێک لە بنەڕەتدا نەبووبێت پاشان بە هۆی خۆیەوە هاتبێتە بوون یان بووبێتە هۆکاری بوونی شتێکی تر.

حەوتەم: ئەوەی پێتان وایە تەواوی دروستکراوەکان دەرئەنجامی سروشت یاخود سودفەن، دەکرێت پرسیارێکی لۆژیکی بخەینە ڕوو، ئایا سروشت و سودفە خۆیان چین؟ ئەفرێنەرن یاخود ئەفرێندراون؟ گەر ڕاستە ئەفرێنەرن! بۆچی لە کرداری ئەفراندن وەستاون!؟ بۆچی شتانێک پێشکەش ناکەن کە ئێمە لەم ڕۆژگارەدا پێویستمنا پێیانە؟ بۆچی وەڵامی نهێنییەکانی گەردوونمان نادەنەوە؟ بۆچی ناتوانن مردنمان لە سەر لابەرن، یان مردومان بۆ زیندوو بکەنەوە؟ گەر ئەفرێندراون دەکرێت بپرسین کێ ئەوانی دروست کردوە؟

هەشتەم: دەپرسین سروشت چۆن زانی نێر بە بێ مێ نایکرێت، بۆیە مێی بۆ دروست کرد یاخود بە پێچەوانەوە؟ سروشت بۆچی پەردەی کچێنیی لە کچاندا دروست کرد لە کاتێکدا تاکە دروست کراوە کە ئەو پەردەیەی هەبێت؟ سروشت چۆن زانیی کە منداڵ ددانی نییە، بۆیە مەمکی لە مێیینەدا بۆ دروست کرد و پڕی کرد لە شیر تا ئەو کۆرپەلەیە پێی بژی. سروشت چۆن توانیی مرۆڤ لە تەواوی بوونەوەرەکانی تر جیا بکاتەوە بەوەی کە عەقڵی بداتێ؟ سروشت چۆن زانیی تەواوی بابەتەکانی ئاو و خۆراک و هەوا و هەموویان پێویستی ژیان و مانەوەن، بۆیە دروستی کردوون؟

---

[1] بڕوانە: تاريخ موجز للزمان، لستيفين هوكينج، ترجمة مصطفى فهمي، دار الثقافة الجديدة لا ١٦

نۆیەم: گەر مرۆڤەکان لە خۆیانەوە دروست بوون سەرەتا مێ دروست بوو، یاخود نێر؟ گەر نێر دروست بووە نێر چۆن سک پڕ دەکات و منداڵی دەبێت؟ ئەگەر مێ لە سەرەتادا دروست بوە؟ کێ سکی پێ پڕ کردوە و منداڵی پێ هێناوە؟ هەر دووکیان پێکەوە دروست بوون!؟ کێ فێری کردوون بەم شێوەیە پێوەندیی جوتبوون دروست بکەن و منداڵ بخەنەوە؟

دەیەم: دەکرێت بپرسین کاتێک مرۆڤ دروست بوو بە منداڵی هاتە دونیاوە، یاخود بە گەورەیی؟ گەر بە گەورەیی دروست بووە، بۆچی لە ئێستادا هاوشێوەی ئەو جۆرە دروستبوونەوەیە نابینین؟ بۆچی پێشتر هیچ کەس شتانێکی لەم شێوەیەی نەگێڕاوەتەوە، گەر بە منداڵی دروست بوو کێ شیری پێدا و بەخێوی کرد؟

یازدەهەم: وەک ئاشکرایە کەسێک لە منداڵییەوە کەڕ بێت و بیستنی تەواو نەبێت نازانێت قسە بکات بەو پێیەی قسەکردن بابەتێکە مرۆڤ بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ لە چواردەورەکەیەوە فێری دەبێت، دەپرسین یەکەم جیلی مرۆڤ چۆن فێری قسە بوو لە کاتێکدا کەس نەبووە قسە بکات؟ قسەیان دەزانی یاخود نا؟ گەر دەیانزانی کێ فێری کردن؟ گەر نەیاندەزانی چۆن فێری بوون؟یان چۆن ئەم هەموو زمانە دروست بوو، وەک لە تازەترین ڕاپۆرتی ڕێکخراوی یونسکۆدا هاتوە لە ئێستادا (٧٠٠٠) زمان لە جیهاندا بوونیان هەیە، کێ ئەمانەی فێرکردن ئەم هەموو جیاوازییە بۆچی و لە پێناوی چیدایە؟ مولحیدەکان با بفەرموون بۆچوونێکی یەکدەنگی بێ جیاوزای لە نێوان خۆیاندا سەبارەت بەم بابەتە بخەنە ڕوو، هەر وەک چۆن تەواوی دینداران تەواوی ئەم بابەتانە دەدەنە پاڵ پەروەردگار.

دوازدەهەم: دەکرێت بپرسین ئەگەر دروستبوونی مرۆڤەکان بە هۆی سروشتەوە بێت، بۆچی هێڵکاری چاوی تەواوی مرۆڤەکانی سەر زەوی لە یەکتری جیاوازن، بۆچی هەر مرۆڤێک لەم جیهانەدا هێڵکارییەکی تایبەتی سەرە پەنجەی بە خۆی هەیە، باشە مرۆڤەکان لە ڕێی سروشتەوە دروست بوون گیانلەبەرانیش بە هەمان

شێوە لە خۆوە دروست بوون چۆن دەکرێت مێرووڵەیەکی بچوک ١٠٠ چاو ٤٨دان ٣٠ دڵ فیل بەو گەورەییە ٢ چاو و یەک دڵی هەیە.

سیازدەهەم: دیسان دەپرسین ئایا لە پرسیارە جەوهەرییەکانی ژیان و بابەتەکانی پەیوەست بە بوون و بوونەوەر گەردوون و مردن و ژیانەوە، مولحیدەکان و سروشتگەراکان هەڵگری یەک بۆچوونن؟ بە دڵنیایی نەخێر. بەڵکوو خاوەنی چەندین تیۆریای جیاواز و جۆراوجۆرن لە بارەی دروستبوونی بوون و ژیان و گەردوونەوە، دەکرێت بپرسین ئێمە متمانە بە کام یەک لەم تیۆریانە بکەین؟ کامیان ڕاستەقینە و حەقیقەتی پشتڕاست کراوەن، تەواوی مرۆڤەکان لەم بارەیەوە دو بۆچونیان هەیە بەشێکیان تەواوی ئەم ڕووداوانە دەدەنە پاڵ خودا، بەشێکی تریان نکۆڵی لە بوونی خودا و یاخود پاڵدانی ئەم بابەتە بۆ لای خودا دەکەن. کاتێک ئەو پرسیارەیان ئاڕاستە دەکرێت دروستکردنی گەردوون و دروستکراوەکانی تر کاری کێیە بە سەدان تیۆریای جۆراوجۆر لەم بارەیەوە دەخەنە ڕوو، تەواوی ئەم تیۆریانە وەک (هینری پۆینکاری) دەڵێت: " هەرچی یاسا و تیۆریایی مرۆڤ هەیە گەر بە وردی لێی بڕوانین بە دڵنیاییەوە بۆمان دەردەکەوێت کە تەواوی ئەم یاسایانە ڕێژەیین و دەکرێت گۆڕانکارییان بە سەردا بێت"[1]. کەواتە ئێمە لە دووڕیانی گفتوگۆین لەگەڵ مولحیدان کە خاوەنی زیاتر لە تیۆریایەکن لە بارەی لێکدانەوەی بابەتەکانی پەیوەست بە ژیان و گەردوون.

چواردەهەم: لە مولحیدان و سروشتگەراکان دەپرسین، ئێوە بانگەشەی ئەوە دەکەن تەواوی دروستکراوەکان لە مرۆڤ و ئاژەڵ و ڕوەک، دەرئەنجامی سروشت و پێکهاتەی سروشتن، دەکرێت بپرسین لە حاڵێکدا، پێکهاتەکانی سروشت لە ئاو و هەوا و زەوی و تەواوی پێکهاتەکانی تر یەکن، ئیتر ئەو جیاوازی و فرەییە لە دروستکراوەکانی لە سەر ئاستی مرۆڤ و گیانلەبەران و ڕوەک بۆ؟ وەک

---

[1] بڕوانە کتێبە بەناوبانگەکەی (العلم والفرضية) وەرگێڕانی د. حمادي بن جاء بالله.

مێروناسەکان لە تازەترین لێکۆڵینەوەکـانی خۆیانـدا ئامـاژەی پـێ دەکەن، نـزیکەی (٢٠)هەزار جۆر مێرووله لە سەرانسەری جیهاندا بوونی هەیە، نزیکەی (١٥)هەزار جۆر پەپووله و سەدان هەزار جۆر زیندەوەری دەریـایی هەیە، دەکرێـت بپرسـین لە ژینگەیەکی هاوبەشەدا ئەم جیاوازییە فراوانە لە ڕەنگ و شێوە و ڕەگەز و پێکهاتەی جەستەی بوونەوەرەکان واتای چی؟

پـازدەهەم: دەکرێـت لە لایەنگرانـی تیۆریـای زانسـتی بپرسـین ئەو تەنەی کە تەقینـەوە گەورەکەی تێیـدا ڕووی دا چـی بـووە؟ کـێ دروسـتی کـردوە بـۆچی بەو شێوەیە کوتلەیەک بوە؟ بۆچی ئەم تەقینـەوەیە ڕووی دا، یـان مێـژووی ژیـان کە بە بۆچوونی خۆتان ١٥ ملیۆن سـاڵە، ئەدی پـێش ئەوە چـی بـوە؟ تـاکەی ئەم ژیـانە بەردەوام دەبێت؟ ئەدی چیرۆکی هـاتنی مـرۆڤ بـۆ سـەرزەوی چـی؟ چـۆن هـاتنە سەرزەوی.

شازدەهەم: دەپرسین بابەتی بوونی بوونەوەر لە هەسارەکانی تر چـی؟ بوونیـان هەیە یان نا، گریمان بوونیان هەبوو، دەکرێت بپرسین ئەوان چـۆن دروسـت بـوون، یان ئایا ئەوە کام هێزەیە کە سەنتەری گەردوونی ڕاگرتوە جووڵەی هەزاران سـاڵەی زەوی بەم شێوازە ڕێک خستوە؟

حەڤدەهەم: دەپرسین ئێمە بۆ لە دایک دەبین و بۆچی کۆتاییی هەموومان بەرەو مردنە؟یان کە دەمرین بۆ کوێ دەچـین؟ وەڵامـی ئەم هەمـوو پرسـیارە ئاڵۆزەمـان لە کوێ دەست بکەوێت؟ ئەمە و هەزاران پرسیاری تـری وەڵام نەدراوە، ئەوە ئیسـلامە بە شێوەیەکی دروست وەڵامـی تەواوی پرسـیارەکانی پەیوەسـت بە بـوون و ژیـان و گەردوونی داوەتەوە.

هەژدەهەم: ئێوە هەمیشە پێشنیاری ئەوەمان بۆ دەکەن کە ئێمە واز لە ئـایین و کێشمەکێشـمی هزریـی ئـایینی و پێکـدادانی نێـوان ئایینەکـان بێنـین، بـۆئەوەی بە خۆشی بژین و ژیانێکی بەختەوەرمان هەبێت، پێویستە لە ئایین دوور بکەویـنەوە و

ببینه مولحیدا گریمان به پێشنیارەکەی ئێوەی ڕازی بووین، بەڵام دەپرسین ببینە کام جۆری مولحید و کام قوتابخانەی ئیلحادیی هەڵبژێرین؟ ئیلحادی شیوعی، ئیلحادی عەلمانی، لیبراڵی، سەلبی، ئیجابی، لاوازیی لادینی، لادینیی وەستاو.. ؟ زیاد لەمە هەریەکێک لەم قوتابخانانە چەندین چلۆپۆپی تری لێ جیابووەتەوە.

وەک پشتڕاستکردنەوەی ئەم بابەتە (مەکسیم لوروا)Maxim Leroy لە کتێبی (ارادة الإشتراكية الفرنسية)دا دەڵێت: "لە ناو هەر یەکێک لەم ڕێبازە بچوکانە چەندین بۆچوونی جیاواز و لێکدانەوەی پێچەوانەوە دژەوانەی توندی تێدایە". تەنها لە ئیلحادی شیوعیەتدا چەندین ڕێبازی تری وەک ئیشتراکیی فەڕەنسی، ئیشتراکیی بابۆ، ئیشتراکیی برودون، ئیشتراکیی بلانکی، ئیشتراکیی سانسی مۆن و چەندانی تر، پاشان دەڵێت هەموو ئەمانە لەگەڵ بۆچوونەکانی هەریەک لە (لویس بلان، کابیە، فوربیە، بیکور)دا جیاوازن و ناگونجێن[1] هەموو ئەمانەیش جیاوازن لەگەڵ دیدی (کارل مارکس) کە ڕەخنە لە تەواوی هزریی ئەوانەی پێش خۆی دەگرێت و سۆسیالستیی زانستی (الإشتراكية العلمية) وەک شوێنگرەوە بۆ تەواوی ئەو هزرانەی پێشووتر دەخاتە ڕوو. مافی ئەوەمان هەیە، بپرسین گریمان وەڵامی ئیسلام سەبارەت بە پرسیارە جەوهەرییەکانی گەردوون و ژیان و تەواوی پرسیارەکانی دی ڕەت کردەوە، دەبێت بپرسین، لەم هەموو قوتابخانە هزرییەی دونیای ئیلحاد شوێن کامیان بکەوین؟ وەڵامەکانمان لە کام تیۆریای ئیلحادییەوە بۆ دەستەبەر دەبێت؟ دیسان وەک هەزاران پرسیاریی تر ئەمەیش بێ وەڵامە.

نۆزدەهەم: ئێوەی مولحید پێتان وایە پێشکەوتنی زانستی و تەکنەلۆژیی سەردەمی نوێ یەکێکە لە هۆکارە کاریگەرەکان بۆ دووکەوتنەوەی خەڵکی لە ئایین و هەنگاونانیان بەرەو ئیلحاد، دەکرێت بپرسین چۆن دەکرێت زانستی کەسانێک بکەنە بەڵگە لە سەر نەبوونی خودا لە کاتێکدا ئەو زانا و دۆزەرەوانە خۆیان

[1] بڕوانە (هذه هي الإشتركية) جورج بورجان، بیار رامبیر وەرگێڕانی محمد عيتاني لا ١٢.

مولحید نەبوون و باوەڕیان بە خودا هەبووە. ڕوونتر بڵێین زۆرێک لەو کەسانەی کە ئێوە زانیاریتان لێ وەرگرتوون مولحید نەبوون، بەڵکوو خاوە ئایینێکی ئاسمانی بوون و باوەڕیان بە بوونی خودا هەبووە، دۆزەرەوەی یاسایی ڕاکێشان و یاساکانی جوڵە (ئیسحاق نیوتن) مەسیحی بووە و مولحید نەبووە، دۆزەرەوەی تیشکی سینی (فیلیهم کونراد) مەسیحی بووە و مولحید نەبووە، جگە لەوانیش لە٦٥% وەرگرانی خەڵاتی نۆبڵ مەسیحی و یەهودیی بوون، لە نموونەی (ئەلبێرت ئەنیشتاین)ـی جوولەکە ڕۆژێک لە ڕۆژان نەیگوتوە مولحیدم و باوەڕم بە خودا نییە.

چەندانی تر لە نموونەی (فرایدمان) و (سامو یلسون) زۆرێکی زۆر لە دۆزەرەوی بوارەکانی تەکنەلۆژیا لە نموونەی فیسبوک و تویتەر و گۆگڵ و یوتیوب خەڵکانی مەسیحی و جوولەکە بوون، هەندێکی تریشیان لە ڕابردوودا موسوڵمان بوون لەوانە فەلەکناسی بەناوبانگ عەبباسی کوڕی فیرناس و جابری کوڕی حەییان، کیمیاگەری بەناوبانگ و حەسەنی کوڕی هەیسەم و چەندانی تر کە هەموویان هەڵگری ئایینێکی ئاسمانی بوون، بە گەشتی دامەزرێنەرانی بنەمای زانستەکان زۆریان شوێنکەوتەی ئایینێکی ئاسمانی بوو، ناکرێت ئەزموون و زانستی ئەو زانا و داهێنەرانە بکرێتە بەڵگە لە سەر نەبوونی خودا لە کاتێکدا هەموویان باوەڕیان بە بوونی خودا هەبووە.

بیستەم: دەپرسین هەواڵدانی قورئان بە ڕوودانی بابەتگەلێک کە دوای هەزار ساڵ دۆزراونەتەوە، جێگەی سەر سوڕمان نین؟ نەک تەنها قورئان، تەنانەت فەرموودەکانی پێغەمبەر بەشێکن لە وەحی، ئەوانیش دونیایەکن لە ئیعجاز، بۆ نموونە کاتێک پێغەمبەر (درووودی خودای لێ ببێت) دەفەرموێت (لا تقوم الساعة حتى تعود أرض العرب مروجا وأنهارا)[1] " قیامەت هەڵناسێت تا نیوە دوورگەی عەرەبی دەگەڕێتەوە دۆخی جارانی پڕ لە ئاو سەوزایی و لەوەڕگا " بڕوانە وشەی

[1] رواه مسلم (١٥٧).

(تعود) موحەمەد چۆن زانی پێشتر نیوە دوورگەی عەرەبی بەم شێوەیەی ئێستا گەرم و وشک و بێ پێت نەبووە؟ جگە لە وەحی پەروەردگار شتێکی تر نییە. لێکۆڵینەوە زانستییە نوێیەکان ئەو بابەتەیان پشتڕاست کردوەتەوە کە لە قۆناغی ڕابردوودا نیوە دوورگەی عەرەبی ناوچەیەکی سەوز و پڕ لە ڕووبار و لەوەڕگای تەڕوپاراو بوە.

زانا و جیۆلۆجیستی ئەمریکی (هاڵ ماکلۆر) لە تێزی دکتۆراکەی (الربع الخالي) ئەوە پشتڕاست دەکاتەوە کە نیوە دوورگەی عەرەبی لە قۆناغی ڕابردوودا پڕ لە ئاو و سەوازی و مێرگ بوە، دیسان بە پێی لێکۆڵینەوە زانستییە نوێییەکان نیوە دوورگەی عەرەبی لە دیاردەی بە بیابان بوون دەربازی دەبێت، دیسان دەبێتەوە زەوییەکی تەڕ و پاراو و پڕ لە سەوزایی. ئەم ڕاستییانە جگە لە گوتەی ڕاستی پەروەردگار هیچ ڕاڤەیەکی تریان نییە[1].

ئەمە جگە لە هەزاران موعجیزەی تری زانستی لە فەرموودەکانی پێغەمبەردا (دروودی خودای لێ ببێت)[2] لەم چوارچێوەیەدا هەوڵ دەدەین کۆمەڵێک بەڵگەی بەهێزی دەمو کوتکەر لە سەر ڕاستی هاتنی قورئان لە لایەن خوداوە بۆ مولحیدان تەواوی نەیاران و گومانکاران بخەینەڕوو. هەڵبەت جگەلە وەڵامدانەوەی مولیحدان مەبەستمان هۆشیارکردنەوەی موسوڵمانان و چەکدارکردنیان بە چەکی زانست و بەڵگە، ئەویش لە ڕێی خودی قورئان خۆیەوە، بەو پێیەی دەقەکانی قورئان نهێنیی زۆر گەورەیان لە خۆ گرتوە پێویستە موسوڵمان قوڵتر لێی وردببنەوە، وەک خوای گەورە خۆی وێنای دەکات و لەم بارەیەوە دەفەرموێت﴿ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلْقُرْءَانَۚ ﴾[3]

---

[1] مجلة آفاق علمية، ژمارە (٤٢): لا ١٥.

[2] بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە (الإعجاز العلمي في السنة النبوية) دانراوي زغلول النجار لا٢٦-٣٢.

[3] النساء: ٨٢

ناکرێت موسوڵمان هۆشیاری و ئاگاییيان لە بارەی قورئـانەوە نەبێـت، هەڵـبەت ئێمە باوەڕمان وا نییە قورئان تەنهـا کتێبێکـی سەرسـووڕهێنەر بێـت و هیچـی تـر، بەڵام دەکرێت موسوڵمان ئاگادار بێت زۆربەی ڕاستییەکانی زانستی نـوێ پێشـتر لە قورئاندا باس کراون، هەڵبەت ئەمە واتای نادیدەگرتنی هەوڵ و کۆششـی زانایـان و لێکۆڵەرەوان نییە، هێندەی خستنە ڕووی هێزی توانایی قورئانە، بۆیە بە شێوەیەکی سەر پێیی هەندێک لە ئیعجازە کانی نێو قورئان دەخەینە ڕوو.

ئیعجازی هەواڵدان و هاتنەدی لە قورئاندا

یەکەم: تەقینەوەی گەورە (الإنفجار العظیم)

کاتێـک پرسـیار لە مولحیـدەکان دەکرێـت لە بـارەی چـۆنێتیی دروسـتبوونی گەردوونەوە، ڕاستەوخۆ بابەتی یەک کوتلەیی گەردوون و پاشان تەقـی‌ن‌ەوە گەورەکە (الإنفجار العظیم) دەخەنە ڕوو " هەڵبەت دۆزینەوەی ئەم بیردۆزە وەک ڕاڤەیەک بۆ دروستبوونی گەردوون مێژوویەکی کۆنی نییە و لە سـەدەیەک تێپەڕ ناکـات، بەڵام پێغەمبەر (دروودی خـودای لـێ ببێـت) لە ڕێـی قورئـانەوە ١٤٠٠ سـاڵ پێشـتر لە بیابانی نیوەدوورگەی عەرەبییـەوە بە بـێ بـوونی هـیچ کەرەسـتەیەکی زانسـتی وەک میکرۆسکۆب و تاقیگە و چوونە بۆشاییی ئاسمان، بە ڕوونی تیشکی خسـتوەتە سـەر ئەم بابەتە. لە ڕووی لۆژیکییەوە مەحاڵە ئەم زانستە خودی زانستی موحەمەد خۆی بێت، بەڵکوو زانستی پەروەردگارە وەک قورئان وێنـای دەکـات ﴿ أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ ﴾[1]

پاشان قۆنـاغی دوەم دەسـت پـێ دەکـات کە بـریتییە لە دوورکەوتـنەوە لە یەکتـر و سەربەخۆی هەر تەنێک لە پاشماوەی ئـەو تەقینەوەیـە وەک قـورئان دەفەرموێت: ﴿ وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ﴾ وەک ئاشـکرایە (لَمُوسِعُونَ) ئیسـمی فـاعیلە نـاوی بکەرەوە واتە بەردەوام ئاسمانەکانمان گەورە کـردوە و گەورەی دەکەیـن، هەمـوو ئەم ڕاستییانە ١٤٠٠ پـێش ئێسـتا هـیچ کەرەسـتە و دۆزینەوەیەکـی زانسـتی بەردەسـت نەبوە، بۆیە کاتێک پرۆفیسۆری ئەمریکی (ئەلیسۆن بالمر) گوێبیستی ئەم ئایەتە بوو،

---

[1] ئایا ئەوانەی بێباوەڕ بوون نەیانبینیوە و بۆیان ڕوون نەبوەتەوە بە ڕاستی ئاسمانەکان و زەوی یـەک پارچـە بوون لەوەو دوا لێکمان جیا کردنەوە (کە ئەمە ئاماژەیە بۆ ئەوەی کە ئەم ڕاستەقینە لە لایەن ئەوانـەوە پـەی پێ دەبرێت)، لە ئاویش هەموو شتێکی زیندوومان فەراهەم هێناوە (ئاو زۆربەی پێکهاتەی لەشـی ئـادەمیزاد و زیندەوەران و ڕووەک پێک دەهێنێت)، ئایا ئەوانـە هـەر بـاوەڕ نـاهێنن (بـەو ڕاسـتییانە و بـەو دەسـەڵاتە بـێ سنوورەی ئێمە)؟! الأنبیاء: ٣٠

ڕاستەوخۆ موسـولمانبوونی خـۆی ڕاگەیانـد و گـوتی " هەرگیـز ڕێ ناکەوێـت ئەم توێژینەوەیە بدرێتە پاڵ مـوحەمەد"، تەواوی ئەم ڕاسـتییە زانسـتییانەی نێـو قورئـان کەرەستەیەکی تەواو لەبارن بۆ وەڵامدانەوەی گومـانی نەیـاران. زیـاد لەمە چەنـدین ڕاسـەقینەی تـری زانسـتیی نێـو قورئـان هەن کە دەکرێـت شـیفادەری موسـولمانانی ئیمانلاواز و بەڵگەیەکی دەمکوتکەر بن بۆ بێباوەڕان و مولحیدان گومانکاران.

دووەم: جەنگی نێوان ئیمپراتۆریەتی ساسانی و ڕۆمانی

موعجیزەی قورئان لە بـابەتی مێـژووی و بەریەککەوتنـی نێـوان ئیمپڕاتـۆریەتی ساسانی و ڕۆمی بابەتێکی حاشاهەڵنەگرە، وەک ئاشکرایە ئەم دوو ئیمپڕاتۆریەتە دوو هێـــزی گەورەی بـــێ ڕکـــابەری ســـەردەمی خۆیـــان بـــوون لە قۆنـــاغێکی ڕووبەڕووبوونەوەکاندا هێزی سەربازی دەوڵەتـی ساسـانی تـوانیی گـورزێکی تونـد لە دەوڵەتی ڕۆمانی بیزەنتی بوەشـێنێت و زۆربەی ناوچەکـانی ژێـر دەسـتی لە شـام و ناوچەکانی تر کۆنترۆڵ بکات، زیاد لەمە فارسـەکان توانییـان ئـابلۆقەی (هیرەقـل) بدەن لە ناو قوستەنتینیەی پایتەخت، لە کاتێکی هەستیاری وادا تەواوی دانیشتوانی جیهان چاوەڕێی کۆتاییهـاتنی دەسـەڵاتی یەکجـاری ڕۆمـی بـوون لە سـەر دەسـتی فارسـەکان، خـوای گەورە هەواڵـی گۆڕانکـارییەکی نـوێی مەیـدانی دەدات کە لە بیرکردنەوە هیچ کەسدا نەبوو، وەک قورئان تیشک دەخـاتە سـەری و دەفەرموێت﴿ الٓمٓ ۝١ غُلِبَتِ ٱلرُّومُ ۝٢ فِيٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ وَهُم مِّنۢ بَعۡدِ غَلَبِهِمۡ سَيَغۡلِبُونَ ۝٣ فِي بِضۡعِ سِنِينَۗ لِلَّهِ ٱلۡأَمۡرُ مِن قَبۡلُ وَمِنۢ بَعۡدُۚ وَيَوۡمَئِذٖ يَفۡرَحُ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ﴾[1]قورئان لەم ئایەتەدا هەواڵی چەند ڕووداوێکی نوێی ئیعجازی دەدا کە دەتوانین بەم شێوەیە بیان خەینە ڕوو.

---

[1] ڕۆمەکان تێک شـکێنران (بـە دەسـتی فارسـەکان)، لـە نزیکتـرین و نزمتـرین وڵاتیانـدا، بـەڵام لـە ئاینـدەدا (نۆرەیان دێتەوە) ڕۆمەکان دوای شکستیان سـەر دەکەونەوە. لە چەند ساڵێکدا (چەند ساڵێکی داهـاتوو نێـوان ٣-٩ ساڵ)، هەموو کار و فرمانێك تەنها بەدەست خوایە، لـەوەو پـێش و لـەوەو دوایـش (لـە هـەموو کـات و هەموو شوێنێك)، جا ئەو ڕۆژە ئیمانداران خۆشحاڵ و شاد دەبن. . .

﴿غُلِبَتِ ٱلرُّومُ ۝ فِيٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ﴾ ڕۆم بەزێنرا دا لە نزمترین جێگەی سەر زەوی ﴿وَهُم مِّنۢ بَعۡدِ غَلَبِهِمۡ سَيَغۡلِبُونَ﴾ پێدانی هەواڵ لە سەر دروستبوونی گۆڕانکاری لە تەرازووی هێز لە بەرژەوەندیی ڕۆمەکان و سەرکەوتنیان بە سەر فارسەکاندا، ﴿فِي بِضۡعِ سِنِينَۗ﴾ دیاریکردنی کات بۆ سەرکەوتن و گۆڕانکاریی تەرازووی هێز لە بەرژەوەندیی ڕۆمەکان لە ماوەی چەند ساڵێکدا.

﴿وَيَوۡمَئِذٖ يَفۡرَحُ﴾ موسوڵمانان خۆشحاڵ دەبن بە سەرکەوتنی ڕۆمەکان وەک لە فەرموودەی ئیبن عەبباسدا هاتوە، موسوڵمان ڕۆمەکانیان وەک ئەهلی کیتاب بە نزیکتر زانیوە لە خۆیانەوە خۆشحاڵ بوون بە سەرکەوتنیان بە سەر فارسە ئاگرپەرستەکاندا، بە پێچەوانەوە قورەیشییەکان، فارسە ئاگرپەرستەکانیان لە ڕووی بیر و باوەڕەوە بە نزیکتر دەزانی لە خۆیانەوە، هەڕەشەی ئەوەیان لە موسوڵمانان دەکرد بەوەی هەر وەک چۆن فارسە ئاگرپەرست و بتپەرستەکان سەرکەوتن بە سەر ڕۆمی ئەهلی کیتاب، بە هەمان شێوە ئێمەیش سەر دەکەوین بە سەر ئێوەدا، بەڵام خوای گەورە ڕاستەوخۆ پێغەمبەر و موسوڵمانانی لە هەواڵی سەرکەوتنی نزیکی ڕۆمەکان بە سەر فارسەکاندا ئاگادار کردەوە﴿يَفۡرَحُ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ﴾ موسوڵمانان بەم هەواڵە خۆشحاڵ دەبن. کاتێکیش موسوڵمانان ئەم هەواڵەیان دا بە بێباوەڕانی قورەیش، قورەیشییەکان بە گاڵتەجاڕییەوە باسیان لەوە دەکرد کەمەحاڵە جارێکی تر ئیمپراتۆریەتی ڕۆمانی هەڵسانەوە بە خۆیەوە ببینێت و گرەویان لەگەڵ موسوڵمانان کرد، ئەبوبەکری سدیق گرەوی پێنج ساڵی کرد، پێغەمبەر بە ئەبوبەکری فەرموو خوای گەورە دەفەرموێت ﴿فِي بِضۡعِ سِنِينَۗ﴾ کەمتر لە دە ساڵ بریا نۆساڵ یان حەوت ساڵت دانابا، نەوەک پێنج، ئەوە بوو کەمتر لە دە ساڵ ڕۆمەکان جارێکی تر لە هێرشێکی پێچەوانەدا بە سەر فارسەکاندا سەرکەوتن.

ئەم ئایەتە چەندین موعجیزەی گەورەی تێدایە بە تایبەتی بابەتی هەواڵدان بە پەنهان و سەرکەوتنی ڕۆمەکان لە چەند ساڵێکی دیاریکراودا، کە دواتریش هەر وا

دەرچوو، بەڵام لە هەمووی گرینگتر دەستنیشانکردنی جێگەی ڕووبەڕووبوونەوەکەو سەرکەوتنی فارسە بە سەر ڕۆمدا لەو جێگەیە و ناوهێنانیەتی بە﴿أَدْنَى ٱلْأَرْضِ﴾نزمترین شوێن. فارسەکان لە نزیک فەلەستین و بە دیاریکراوی نزیک دەریای مردوو توانییان ڕۆمەکان بشکێنن. بە پێی تەواوی لێکۆڵینەوە زانستییە نوێیەکان ئەو ناوچەیە نزمترین جێگەی سەر زەوییە. نەخشە جوگرافییە پێشکەوتووەکان ئەو ناوچەیە بە (أخفض منطقة علی سطح الأرض) دەستنیشان دەکەن. جوگرافیزان و زەویناسەکان کۆدەنگن لە سەر ئەوەی دەریای مردوو، نزمترین جێگەی سەر زەوییە، قورئان هەزار و چوارسەد ساڵ لەوەو پێش ئاماژە بەم ڕاستییە دەکات و دەفەرموێت ﴿أَدْنَى ٱلْأَرْضِ﴾ دەکرێت بپرسین ئەمە گوتەی موحەمەدێکی نەخوێندەواری نیشتەجێی بیابانە، بە دڵنیایی نەخێر.

سێیەم: هەواڵدان بە سەرکەوتنی موسوڵمانان لە جەنگی بەدر

یەکێکی تر لە ئیعجازەکانی قورئان ئەوەیە کە دەفەرموێت﴿ سَيُهْزَمُ ٱلْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ ٱلدُّبُرَ ۝ بَلِ ٱلسَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَٱلسَّاعَةُ أَدْهَىٰ وَأَمَرُّ ۝﴾القمر [١] عائیشەی دایکی ئیمانداران دەفەرموێت ئەم ئایەتە لە مەککە دابەزیوە، کاتێک ئەو ئایەتە دابەزی من کیژۆڵەیەکی بچوک بووم، عومەری کوڕی خەتتاب گوتی: لامان ڕوون نەبوو خوای گەورە مەبەستی لە هەڵهاتن و پشتکردن و پەرتەوازەکردنی چ کۆمەڵێکە، بەڵام کاتێک بینیم پێغەمبەری خودا (دروودی خودای لێ بێت) لە سەرەتاکانی دەستپێکردنی جەنگی بەدر ئەم ئایەتەی خوێندەوە، ئەوجا لە واتای ڕاستەقینەی ئەو ئایەتە تێ گەییشتم.

دەکرێت بپرسین ئەگەر خودایەک نەبێت موحەمەد چۆن دەتوانێت هەواڵ بدات لە بارەی بابەتێکەوە کە لەوەو دوا دێت بە دیاریکراویش ئەو بابەتە دێتەجێ،

---

[١] لە ئایندەیەکی نزیکدا لەشکر و کۆمەڵیان شکست دەهێنێت و هەڵدێن (لەغەزای بەدردا ئەو مژدەیە هاتەدی) جگە لەوەیش قیامەت کاتی لێ پرسینەوەیانە، کە ڕۆژێکی زۆر سەختتر و تاڵ القمر: ٤٥ -٤٦.

ئەمانە و چەندین موعجیزەی تر، لەوانە هەواڵدانی دۆزەخ بە هەندێک لە سەرانی قورەیش لە کاتی ژیانی خۆیاندا قورئان کاتێک دەفەرموێت ﴿ تَبَّتْ يَدَآ أَبِى لَهَبٍ وَتَبَّ ① مَآ أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُۥ وَمَا كَسَبَ ② سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ﴾[1] ئەگەر ئەم ئایەتە لای موحەمەدەوە بوایە ئەبوولەهەب دەیتوانی هەر بۆ بەرپەرچدانەوەی پەیامەکەی موحەمەد موسوڵمان بوایە، بۆ هەمیشە ناڕاستیی پەیامی موحەمەدی نیشان دابا.

[1] دەستەکانی بشکێت ئەبوولەهەب و ڕسوا بێت، ئاشکرایە کە هەر ڕاسوایش دەبێت و لە ناو دەچێت، ماڵ و دارایی و ئەو شتانەی کە بە دەستی هێناوە، فریای نەکەوت. المسد: ١ - ٣

ئیعجازی زانستی له قورئاندا

له ڕاستیدا ئەوەی ئێستا دەیبینین له پێشکەوتنی زانستی و تەکنەلۆژی و داهێنانی جیاواز له بورای ژیانی و تەکنەلۆژییەکان، پێشتر قورئان به ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ ئاماژەی به بەشێکیان کردوه، ئایه له دوای خستنه ڕووی ئەم بابەتانه ئیتر دەرفەتێک دەمێنێتەوه بۆ باوەڕنەهێنان به قورئان؟ (أفلا یؤمنون) لێرەدا هەوڵ دەدەین چەند نموونەیەکی زانستیی ورد لەم بارەیەوه بخەینه ڕوو:

یەکەم: تێکەڵنەبوونی دوو زەریاکه وەک قورئان دەفەرموێت ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِی مَرَجَ ٱلْبَحْرَیْنِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَیْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّحْجُورًا ۝ ﴾[1] یان ﴿ مَرَجَ ٱلْبَحْرَیْنِ یَلْتَقِیَانِ ﴾[2]خوای گەوره تیشک دەخاته سەر ئاوێکی سازگاری شیرین لەگەڵ ئاوێکی سوێر، ئەم دوو ئاوه له ڕووی ڕەنگ و تام و بۆن و پێکهاتەی کیمیایی و زەیندەوەرزانییەوه تەواو جیاوازن، لەگەڵ ئەوەی به یەک دەگەن وەک قورئان دەفەرموێت﴿ بَیْنَهُمَا بَرْزَخٌ ﴾ له نێوانیان هەیه﴿لَّا یَبْغِیَانِ﴾ به هیچ شێوەیەک تێکەڵاو نابن.

دەریاناسی ئەمەریکی پرۆفیسۆر (هێڵ) و زانای جیۆلۆجی ئەڵمانی (شرایدر) کاتێک که ئەم بابەته قورئانییه خرایه پێش چاو سەر سوڕمانی خۆی دەردەبڕێت و لەو بارەیەوه دەڵێت: "هەتا پێش سەدەی نۆزده ئەم ڕاستییه به هیچ شێوەیەک نەدۆزراوەتەوه چۆن کەسێکی بیابانشین ئەمه دەزانێت" ئەگەر لای خوداوه نەبێت، بۆیه ئەم بابەته سەدەرسەد پشتڕاستکەرەوه ڕاستەقینەیەکی زانستیی دۆزراوەی مرۆڤەکانه، ئەم ئیعجازه و بەشێکی تر له ئیعجازەکانی تری قورئان بوونه مایەی موسوڵمانبوونی بەشێک له زانایان و لێکۆڵەرەوانی خۆرئاوایی.

---

[1] هەر ئەو زاتەیه که ئاوی دوو دەریا یان دوو ڕووبار له پاڵ یەکدا (وەک خۆیان دەهێڵێتەوه و تێکەڵ نابن، چونکه چرپان جیاوازه)، ئەمەیان شیرین و خۆش و سازگار، ئەوی تریان تفت و تاڵه، له نێوانیاندا بەربەست و کۆسپی فەراهەم هێناوه ناهێڵێت تێکەڵ ببن. الفرقان:٥٣

[2] الرحمن: ١٩

دووەم: ئاو وەک پێکهاتەی سەرەکیی دروستکراوەکان

﴿ وَجَعَلۡنَا مِنَ ٱلۡمَآءِ كُلَّ شَيۡءٍ حَيٍّۚ أَفَلَا يُؤۡمِنُونَ ﴾ [1] لێکۆڵینەوە زانستیەکان ئەوە پشتڕاست دەکەنەوە تەواوی دروستکراوەکان ئەگەر لە سەدا بیستوپێنجی ئاوی لێ کەم بکەیتەوە ژیانی بەردەوام نابێت و گیان لە دەست دەدا، دەبێت ڕێژەی ئاو لای تەواوی دروستکراوەکان لە سەدا بیست و پێنج زیاتر بێت، گەر بە هۆی قورئانەوە نەبێت، موسوڵمانان ناتوانن ئەو ڕاستییەی کە زانستی نوێ خستوویەتییە ڕوو ئاگایی لە پێشینەیان بە سەریدا هەبێت.

سێیەم: خوای گەورە لە قورئاندا ئاماژە بە بابەتێکی زانستی گرینگ دەکات و تیشک دەخاتە سەر ئەوەی ئەو کەسانەی کە گومڕان و سەرلێشێواون و لە ڕێبازی پەروەردگار لا دەدەن دووچاری سنگتەنگبوون هەناسەگیران دێت، وەک ئەو کەسەی کە بیەوێت سەر بکەوێت بۆ ئاسمانەکانە ﴿ فَمَن يُرِدِ ٱللَّهُ أَن يَهۡدِيَهُۥ يَشۡرَحۡ صَدۡرَهُۥ لِلۡإِسۡلَٰمِۖ وَمَن يُرِدۡ أَن يُضِلَّهُۥ يَجۡعَلۡ صَدۡرَهُۥ ضَيِّقًا حَرَجٗا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي ٱلسَّمَآءِۚ ﴾ [2] زانستی سەردەمی نوێ تیشک دەخاتە سەر ئەوەی ئۆکسجین لە سەر زەوی ئەگەر مەترێک بێت کەمترە لە مەترێکەوە ئەگەر دە مەتر بێت کەمترە لە خوار دە مەترەوە، هەتا بەرەو سەرەوە بچین ئۆکسجین کەم دەبێتە، بە چوونەدەرەوە لە بەرگە هەوای زەوی ئیتر ئۆکسجین نامێنت، بۆ یە فڕۆکەوانەکان کاتێک زۆر بەرز دەبنەوە ئیتر ئۆکسجین بە کار دەهێنن، کاتێک ئۆکسجین کەم بوو ئیتر مرۆڤ دووچاری داهێزران و سترێستی سنگ دێت، ئەمە حەقیقەتێکی قورئانییە و زانستی نوێش ئەم بابەتەی پشتڕاست کردوەتەوە.

---

[1] لە ئاویش هەموو شتێکی زیندوومان فەراهەم هێناوە الأنبیاء: ٣٠

[2] جا ئەو کەسەی (خێری تێدا بێت) و خوا بیەوێت هیدایەتی بدات، ئەوە سینەی ساف و پاک و ئامادە دەکات بۆ ئایینی ئیسلام، ئەو کەسەیش خوا بیەوێت گومڕای بکات، ئەوە دڵی دەگوشێت و سنگی تووند دەکات و هەناسەی سوار دەبێت، هەر وەک ئەوەی بەرەو ئاسمان بەرز بێتەوە (چۆن تووشی تەنگەنەفەسی و دڵەتەپێ و خوێنبەربوون دەبێت) الأنعام: ١٢٥.

چوارەم: پەروەردگار لە بارەی شاخەکانەوە هەواڵمان پێ دەدات و دەفەرمویێت: ﴿ وَٱلۡجِبَالَ أَوۡتَادٗا ۝ ﴾[1] چیاکان وەک مێخ داکوتراون، دواتر لێکۆڵینەوەی زانستییەکان ئەوە پشتڕاست دەکەنەوە چیاکان یەک لە سەر سێیان لە دەرەوەن واتە لە سێ بەش دووبەشی لە ژێر زەوییە و بەشێکی بە دەرەوەیە، مرۆڤەکان لە سەردەمی نوێدا ئەم ڕاستییەیان زانیوە، بەڵام قورئان ١٤٠٠ ساڵ پێش ئێستا ئەم بابەتەی بۆ موسوڵمانا ڕوون کردوەتەوە.

پێنجەم: یەکێکی تر لە موعجیزە زانستییەکانی قورئان، کە بەڵگەی ڕوونە لە سەر حەقیقەتی قورئان و ڕاستگۆیی موحەمەد، لە ژینگەی جوگرافیایی سەردەمی پێغەمبەردا نەبوە دەریایەک ئاگری لێ بێتە دەرەوە یان ئاگری لێ هەڵقوڵێت، هیچ کەس لەو قۆناغەدا هزری بە لای بابەتێکی لەو شێوەیە نەڕۆشتوە، بەڵام قورئان ڕۆشنایی دەخاتە سەر ئەم بابەتە، وەک دەفەرمویێت﴿ وَإِذَا ٱلۡبِحَارُ سُجِّرَتۡ ﴾[2] یان لە جێگەیەکی تردا دەفەرمویێت﴿وَٱلۡبَحۡرِ ٱلۡمَسۡجُورِ ﴾[3] سجرت واتە (توقد النار)، (تسجیر) وەک لە سەرچاوە زمانەوانییەکاندا هاتوە واتە فڕێدانی بڵێسەی ئاگر و قوڵپەقوڵپی ئاگر. ئەم ئاگرە هێندە بە هێزە دەریا ناتوانایە لە کوژاندنەوەی، خودی ئاگرەکەیش ناتوانایە لە کوڵاندنی دەریا.

شەشەم: تیشکخستنەسەر دوانەیی نێر و مێ یەکێکی ترە لە ئیعجازەکان قورئان ﴿ وَمِن كُلِّ شَيۡءٍ خَلَقۡنَا زَوۡجَيۡنِ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ﴾[4] دوانەیی نێر و مێ لە تەواوی دروستکراوەکان بوونی هەیە، تەنانەت بابەت بێ ڕۆحەکانیش بە هەمان شێوە، کارەبا پێویستی بە سارد و گەرمە، ئەلیکترۆن و بابەتە وردە میکانیکییەکانی تریش

---

[1] (ئایا) کێوەکانمان وەک مێخ بۆ دانەکوتاون؟ النبأ: ٧

[2] کاتێك دەریاکان گڕ دەدرێن التكوير: ٦

[3] سوێند بە دەریای پڕ لە ئاو یان دەریای داگیرساو. الطور: ٦

[4] لە هەموو شتێک ئێمە جووتمان دروست کردوە (لەجیهانی ئادەمیزاد و گیاندار و ڕوەک و بێ گیاندا، لەهەموو شتێکی ماددی و مەعنەویدا) بۆ ئەوەی بیر بکەنەوە و یادەوەری وەربگرن. الذاريات: ٤٩

بە هەمان شێوە. قورئان ١٤٠٠ ساڵ پێشتر هەواڵی ڕاستەقینەی تێدایە، ئایا ئەمانە بەڵگە نین لە سەر ڕاستەقینەی قورئان.

لە لایەکی ترەوە خوای گەورە تیشک دەخاتە سەر نیشاندانی دەسەڵاتی خۆی بە مرۆڤەکان و لەو بارەیەوە دەفەرموێت ﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَٰتِنَا فِى ٱلْءَافَاقِ ﴾[1] بە شێوەیەکی هێمانە گفتوگۆی بێباوەڕان دەکات و دەفەرموێت ﴿ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلْقُرْءَانَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَآ ﴾[2]، بۆیە بە تەواوی مولحیدان و نەیاران دەڵێین بفەرموون ئەگەر تەنها یەک ئایەتی قورئان پێچەوانەی واقیع بوو بیخەنە ڕوو تا ئێمەیش لێی پەشیمان ببینەوە. کاتێک تەواوی مرۆڤەکان ناتوانن لەوەی ڕەخنەیەکی واقیعی لە قورئان بگرن و هەڵەیەکی تێدا بدۆزنەوە بۆیە دەفەرموێت﴿ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ ﴾ بەڵام دیارە هۆکارەکە داخراوی دڵی ئەوانە ﴿ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلْقُرْءَانَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَآ ﴾ دیارە دڵەکانیان قفڵ دراوە لە جێگەیەکی تردا خوای گەورە ڕوونتر دەفەرموێت﴿ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلْقُرْءَانَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِندِ غَيْرِ ٱللَّهِ لَوَجَدُوا۟ فِيهِ ٱخْتِلَٰفًا كَثِيرًا ﴾[3] پێویستە موسوڵمان بە ئاگاییەوە لە ڕێی ئەم ئیعجازانەوە بەر پەرچی نەیارانی قورئان بدەنەوە، هاوکات ئەم ئیعجازانە بکەنە کەرەستە بۆ بەهێزکردنی ئیمانی خودی خۆیان.

---

[1] ئێمە لە ئایندەدا بەڵگە و نیشانەی سەرسوڕهێنەریان نیشان دەدەین لە ئاسۆکانی بوونەوەردا فصلت: ٥٣

[2] ئایا ئەوەبۆچی ئەوانەوردبینی لەقورئاندا ناکەن و گوێی بۆ ناگرن؟! یان ئەوەیە دڵەکان لەئاستی ڕاستیدا قفڵ دراوە؟! محمد: ٢٤

[3] ئەوە بۆ ئەوانە سەرنجی قورئان نادەن و لێکی نادەنەوە و لێی ورد نابنەوە؟ خۆ ئەگەر لە لایەن کەسێکی ترەوە بوایە جگەلە خوا بێگومان جیاوازی و دژایەتییەکی زۆریان تێدا دەدۆزیەوە. ا لنساء: ٨٢

ئیعجازی بەیانی و ڕەوانبێژی لە قورئاندا

ڕەوابێژی و پاراوی ئەو دوو تایبەتمەندییەن کە قورئـانی پـێ لە تەواوی کتێـبە ئاسمانی و زەمینیەکـان جیـا دەکـرێتەوە، هەر لە یەکەمـین قۆنـاغی دابەزینـیەوە تـا ئێستا و تا بەرپاربوونی قیـامەت بەردەوام دەبێـت، خـوای گەورە تەحەدای تەواوی مرۆڤەکان و جنۆکەکان دەکات بەوەی نووسـراوێک بهێـنن کە وەک قورئـان وا بێـت بگـرە چەنـد ئایەتێـک، بە زمـانێکی ئاشـکرا ئەم تەحەدایە دەخـاتە پـێش چـاوی عەرەبەکان کە بتوانن بابەتێکی وەک قورئـان بـخەنە ڕوو، وەک دەفەرموێـت ﴿ قُل لَّئِنِ ٱجۡتَمَعَتِ ٱلۡإِنسُ وَٱلۡجِنُّ عَلَىٰٓ أَن يَأۡتُواْ بِمِثۡلِ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ لَا يَأۡتُونَ بِمِثۡلِهِۦ وَلَوۡ كَانَ بَعۡضُهُمۡ لِبَعۡضٖ ظَهِيرٗا ﴾ [1] ئەوەی ئەم تەحەداییە جیا دەکـاتەوە لە هەر تەحەدایەکـی تـر بـریتییە لە:

یەکەم: دیـاری نەکردنـی سـەقفیی زەمەنـی، بەو واتـایەی مـاوەی تەحەداکەی دیاری نەکردوە (١٤٠٠) ساڵە بەردەوامە و تا قیامەتیش هەر بەردەوام دەبێت. وەک دەفەرموێت﴿ فَإِن لَّمۡ تَفۡعَلُواْ وَلَن تَفۡعَلُواْ ﴾[2] (لن) لێرەدا بۆ نەفی تأبیدە.

دوەم: هاوکات ئیعجازی قورئان تەنها لە ڕووی ڕەوانبێژی و پـاراوییەوە نیـیە، بەڵکوو ڕوەکانی ئیعجازی قورئان هەمەچەشـنن، هەر لە هەواڵـدان بە ڕووداوەکـانی مێژوو، هەواڵدان بە و ڕووداوانەی کە لە داهاتوو دێن، ئیعجازی زانسـتی بە هەمـوو بەشەکانی مێژوویی جوگرافی و پزیشکی و کۆرپەلەناسی و ڕووەکناسی.. . هتد

---

[1] ئەی محمد صلی الله علیه وسلم پێیان بڵێ: سوێند بە خوا ئەگەر هەموو ئادەمیزادو پەریەکان کۆ ببنـەوە و (هەوڵی بەردەوام بدەن تا) قورئانێکی وەک ئەمە دابنێن و بیهێننە (مەیدان) ناتوانن کاری وا بکەن و نـاتوانن لە وێنەی بهێنن، ئەگەر چی هەموو لایەکیان ببنە پشتگیر و یارمەتیدەری یەکتر. الإسراء: ٨٨

[2] خـۆ ئەگـەر نـەتانتوانی و هـەرگیز نایشـتوانن (کەواتـە بـاوەڕبهێنن و) خۆتـان بپـارێزن لـەو ئـاگرەی: سووتەمەنییەکەی خەڵکی و بەردە، کە بۆ بێ باوەڕ و خوانەناسـان ئامادە کراوە. البقرة: ٢٤

سێیەم: دابەزاندنی ئاستی تەحەداکە بە شێوازی پلەبەندی، سەرەتا خوای گەورە تەحەدای بێباوەڕان دەکات کە بتوانن وەک قورئان بهێنن، پاشان ئاستی تەحەداکە دادەبەزێنت بۆ چەند سورەتێک و دواتریش تاکە سورەتێک.

چوارەم: تەحەدا کراون بەوەی هەندێکیان دەتوانن سود لە توانایی و ئەزموونی یەکتری وەربگرن و تەواوی تواناکانیان یەک بخەن وەک قورئان دەفەرموێت﴿ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ﴾[1]

پێنجەم: لە پاڵ ئەم ئایەتەی قورئان لە چەندین جێگەی تردا ئەم تەحەدایە دووبارە دەکاتەوە دەیخاتەوە بەر دەستی بێباوەڕان و مولحیدان، بە تایبەتی لە پێنج جێگەدا دووبارەی دەکاتەوە کە بریتین لە:

(أ): بەرگریکردن لە قورئان و دوورخستنەوەی پێغەمبەر (دروودی خودای لێ بێت) لە هەر هەوڵێک بۆ هەڵبەستنی قورئان وەک لە سورەتی هودا تیشک دەخاتە سەری و دەفەرموێت﴿ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ إِجْرَامِي وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ﴾[2]

---

(١) ئەگەر چی هەموو لایەکیان ببنە پشتگیر و یارمەتیدەری یەکتر. الإسراء: ٨٨

[2] بەڵکوو (بێ باوەڕانی مەککە) دەڵێن: ئەم باس و بابەتانە (محمد) خۆی هەڵی بەستووە، تۆیش بڵێ: ئەگەر من هەڵیبەستم ئەوە تاوانەکەی لە سەر خۆمە و منیش دوورەپەرێز و بەریم لەو تاوانەی کە دەیکەم. هود: ٣٥

(ب): بەرگرییکردن و تەحەدا و چەسپاندنی حەقیقەتی قورئان وەک لە سورەتی سەجدە دا دەفەرموێت﴿ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَتَاهُم مِّن نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴾[1]

(ج): بەرگری و تەحەدا لە خستنەڕووی هاوشێوەی قورئان وەک خوای گەورە لە سوڕەتی هودا وێنای دەکات و دەفەرموێت﴿ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُم مِّن دُونِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴾[2]

(د): دابەزاندنی ئاستی تەحەداکە بۆ تەنها سوڕەتێك وەک لە سوڕەتی یونس دا دەفەرموێت ﴿ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُم مِّن دُونِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴾[3]

(هـ): بەرگریکردن و تەحەدا لە بوونی هەڵبەستنی قورئان وەک دەفەرموێت﴿ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئًا هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ كَفَىٰ بِهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴾[4] گەر بڕوانین سەرەتای تەواوی ئایەتەکان خوای گەورە

---

[1] ئایا خوانەناسان دەڵێن: (محمد صلی الله علیه وسلم) ئەم قورئانەی هەڵبەستوە؟ نەخێر وا نییە، بەڵکوو قورئان حەق و ڕاستە و لە لایەن پەروەردگارتەوە نێرراوە، بۆ ئەوەی قەوم و هۆزێک بێدار بکەیتەوە کە پێش تۆ بێدارخەرەوەیەکیان بۆ نەهاتووە، تا ڕێگەی هیدایەت و ئیمان بگرنە بەر. السجدة: ٣.

[2] بەڵکوو (لەگەڵ ئەو هەموو بەڵگانەدا) ئەوانە دەڵێن کە محمد قورئانی هەڵبەستوە، پێیان بڵێ: جا ئێوەیش دە سوورەتی هەڵباستراو وێنەی ئەم قورئانە بهێنن، هەر کەسیش لە خوا گەورە بە دەر، دەتوانن، بانگ بکەن (بۆ هاوکاریتان پەنای بۆ بەرن) ئەگەر ڕاست دەکەن. هود: ١٣

[3] بەڵکوو (لەگەڵ ئەو هەموو بەڵگانەدا) ئەوانە دەڵێن کە محمد (صلی الله علیه وسلم) قورئانی هەڵبەستوە، بڵێ: دە ئێوەیش سوورەتێک وەک سوورەتەکانی دابڕێژن و بیهێنن، داوا بکەن لە هەر کەسێکی تر کە دەتوانن جگە لە خوا (کە یارمەتیتان بدات) درێغی مەکەن ئەگەر ڕاستگۆن. یونس: ٣٨.

[4] یاخوا دەڵێن محمد (صلی الله علیه وسلم) خۆی ئەم قورئانەی هەڵبەستوە. . . پێیان بڵێ: ئەگەر خۆم هەڵم بەستبێت، ئەو کاتە ئێوە بە هیچ شێوەیەک ناتوانن لە خەشم و قینی خوا ڕزگارم بکەن، جا هەر خوا دەزانێت دەربارەی ئەم قورئانە ئێوە چ درۆ و بوختانێک هەڵدەبەستن و تێیدا ڕۆ دەچن؟ لەبەر ئەوە خوام بەسە کە شایەت بێت لە نێوان من و ئێوەدا، بە ڕاستی ئەو زاتە لێبووردە و بە سۆز و میهرەبانە الأحقاف: ٨

تیشک دەخاتە سەر تۆمەتی بێباوەڕان بۆ پێغەمبەر ﴿أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ﴾ دەیان گوت موحەمەد خۆی ئەم قورئانەی هەڵبەستوە، قورئان بە شێوەیەکی سەرکەوتوانە ڕەخنەی بێباوەڕان دەخاتە ڕوو، قۆناغی دواتر بەرپەرچی گومانەکەیان دەداتەوە. قۆناغی سێیەم تەحەدا دەخاتە ڕوو، بە ڕوانین لەم پێنج ئایەتە دەردەکەوێت بێباوەڕان و مولحیدان لە ئێستادا هەمان ڕەخنەی بێباوەڕانی سەردەمی پێغەمبەر دووبارە دەکەنەوە. لێرەدا دوو خاڵی گرینگ پێویستە بیان خەینە ڕوو.

یەکەم: ئەوەی جێی سەرسوڕمانە تەواوی ئەم پێنج ئایەتە هەموویان (مەککین)، واتە لە مەککە هاتوونەتە خوارەوە، لە ڕووی زەمەنییەوە ئەم قۆناغە بۆ موسوڵمانان تەواو هەستیارە، واتە کاتێک قورئان ئەو تەحەدایەی کردوە موسوڵمانا لە ئەوپەڕی لاوازیدا بوون، بە هیچ شێوەیەک هێز و دەسەڵات و کیانێکیان نەبوە، تەحەدایەکی لەو شێوەیە لەو قۆناغەدا زۆر هەستیار بوە، وەک باوە مرۆڤ لە قۆناغی لاوازیدا تەحەدای ئەوانی تر ناکات، بەڵام وەک ڕوونە تەحەداکە لە لایەن پەروەردگارەوەیە، موحەمەد هیچ دەستێکی نییە لەم بابەتە.

دووەم: ئەم فۆڕمە لە تەحەداکردن هەنگاوێکی سادە نەبوە و بەرانبەر خەڵکانێکی سادە نەکرا و بەڵکوو بەرانبەر گەورەترین و بە تواناترین زمانپاراوان و ڕەوانبێژانی عەرەب کراوە کە لە سەر ئاستی ژینگەی عەرەبی وێنەیان نەبوە.

كَمْ قَدْ تَحدَّى قريشًا في القديمِ وهُمْ أهلُ البلاغةِ بينَ الخَلْقِ كُلِّهِمِ
بِمِثْلِه وبِعَشْرٍ ثمَّ واحدةٍ فلَمْ يَرُومُوهُ إذْ ذا الأمرُ لَمْ يُرَمِ
الجنُّ والإنسُ لم يأتوا لَوِ اجْتمعوا بِمِثْلِهِ ولَوِ انْضَمُّوا لِمِثْلِهِمِ [1]

قوڕەیشییەکان و هۆزەکانی تری نیوە دورگەی عەرەبی ناسراو بوون بە توانایی لە ڕادە بە دەریان لە زیرەکی و زمانپاراوی و هونەری و توانایی ئەدەبی، کەواتە

[1] بڕوانە (المنظومة الميمية في الوصايا والآداب العلمية للشيخ حافظ بن أحمد الحكمي/بەیتی ١٢٥ بۆ ١٢٧.

ئەم تەحەدایە تەحەدایەکی سادە نییە بۆ خەڵکانێکی سادە، تەحەدایکی هەستیارە بۆ خەڵکانێکی شارەزایی پسپۆڕ. هەموو ئەمانە واتای ئەوە نییە لێرە و لەوێ هیچ هەوڵێک نەبوو بێ لەم بارەیەوە، بەڵکوو وەک سەرچاوە مێژووییەکان ئاماژەی پێ دەکەن بەشێک لە ڕەوانبێژانی عەرەب، هەوڵیان داوە وەک بەشێک لە تەحەداکردنی قورئان بابەتگەلێک بە پێوەری خۆیان وەک قورئان بخەنە ڕوو.

(ئیبن کەسیر) لە تەفسیرەکەیدا دەگێڕێتەوە[1] کاتێک موشریکەکانی قورەیش چوونە لای موسەیلەمەی درۆزن، موسەیلەمە گوتی " چی بۆ موحەمەد دابەزیوە؟" عەمری کوری عاص کە گوتەبێژی وەفدەکە بوو گوتی: سوڕەتێکی بچوکی پوختی بۆ دابەزیوە ﴿ وَٱلۡعَصۡرِ ۝ إِنَّ ٱلۡإِنسَٰنَ لَفِي خُسۡرٍ ﴾ تا کۆتاییی سوڕەتەکە، موسەیلمە بۆ ماوەیەک بێدەنگ بوو، پاشان سەری بەرز کردەوە و گوتی: منیش وەک ئەوەم بۆ دابەزیوە گوتیان چییە؟ گوتی (ألم ترى كيف فعل ربك بالحبلى، أخرج منها نطفة تسعى) یان گوتی (الفيل ما الفيل وما ادراك ما الفيل له أنف طويل و ذيل قصير)" فیل چ فیلێک تۆ چووزانی فیل چییە، گوێیەکی درێژی هەیە کلکێکی کورتی هەیە " قسەگەلێکی بێ مانا بەو پێیەی موسەیلمە بنەڕەتی تەرکیبەی ئایەتەکەی لە قورئانەوە وەرگرتوە، ئەمە لە لایەک، لە لایەکی ترەوە ئەوەی لەم دەقەدا باسی دەکات زانیارییەکی بەدیهی و بەدەس هاتوە (تحصيل للحاصل) هەموو خەڵکی دەزانن بەشێک لە پێکهاتەی فیل لوتێکی درێژ و کلکێکی بچوکە. دواتر بۆ ئەوەی سوڕەتێکی هاوێنەی (العصر) بخاتە ڕوو لێیان پرسی چیت هەیە لەم بارەیەوە؟ ماوەیەک خۆی بێدەنگ کرد و پاشان گوتی: (ياوبر ياوبر إنما انت اذنان وصدر، وسائرك حفر نقر) دوای ئەوەی ئەم دەقانەی خوێندەوە گوتیان: (والله أنك لتعلم اننان لنعلم انك كذاب)"سوێند بە خودا تۆ دەزانیت کە ئێمە چاك دەزانین تۆ درۆزنی! "

---

[1] بڕوانە تفسير ابن الكثير ابن كثير، ١ لا ٦٣ دار الفكر بيروت

دواتـریش ئەم هەوڵانە بەردەوام بـوون کەسـانێکی تـری هاوشـێوەی موسـەیلەمە هەوڵەکانیـان خسـتەگەڕ لە پێنـاو خسـتنە ڕووی دەقێکـی وەک قورئـان، لەوانە (سـەجاحی کچـی حارسـی تەمیمـی) ئـافرەتێکی بلیمەتـی عەرەب بـوو، نـاوبراو بانگەشەی پێغەمبەرایەتیی دەکرد و بانگەوازی ئەوەی دەکرد گوایە وەحی و ئایەتی پەروەردگاری بۆ دادەبەزێت، لە یەکێک لە بە ناو ئایەتانەکانیدا دەڵێت: "یـا أیهـا المؤمنون المتقون لنا نصف الأرض وللقریش نصفها ولکن القریش قوم یبغون) " ئەی ئیمانداران و لە خواترسان، نیوەی زەوی بۆ ئێمە و نیوەکەی تری بۆ قـوڕەیش بەڵام قوڕەیش هۆزێکی یاخی و ستەمکارن. "[1]

بـۆ بەرپەرچـدانەوە بـێ ئەرزشـکردنی دەقێکـی لەم شـێوەیە پێویسـتمان بە زیرەکییەکی بێ وێنە نییە، نەک خەڵکـانێکی زمانپـاراوی عەرەبـی ڕەسـەن، بەڵکـوو خەڵکانێکی ئاسایی کاتێک گوێیان لەم بە ناو ئایەتە دەبێت لاوازی و بێ ئەرزشیان بۆ دەردەکەوێـت، زیـاد لەمە ئەم دێـڕە لە ڕووی دەق و وشەسـازییەوە لە قورئـانەوە وەرگیراوە، هاوکات هیچ ڕەوانبێژی و پاراوییەکی لە خۆیدا هەڵنەگرتوە، لێوانلێـوە لە کاڵوکرچی و بێسەروبەری.

ئیبن کەسیر لە (البدایة والنهایة) بـاس لەوە دەکـات (سـەجاح) لە سـەردەمی بانگەشەی پێغەمبەرایەتیی خۆیدا هاوسـەرگیریی لەگەڵ موسـەیلەمی درۆزن کـرد بە مـارەیی ئەوەی نـوێژی عەسر لە سـەر خەڵکـی هەڵبگرێـت! بەڵام دوای کـوژرانی موسەیلەمە لە جەنگی هەڵگەڕاوەکان سەجاح موسـوڵمان بـوو[2]. ڕاسـتییەکەی تەواو ئەم هەوڵانەی لە پێناو لاساییکردنەوەی قورئان و خستنەڕووی بابەتگەلی هاوشێوەی قورئان تەواو بێهودەن جـگە لە دەسـت بەتـاڵی هیچـی تریـان بـۆ نـامێنێتەوە وەک شاعیر دەڵێت:

---

[1] بڕوانە: الأغاني لأبي الفرج الأصفهاني بەرگی ١٠ لا ٣

[2] البدایة والنهایة لابن کثیر، الجزء السادس

ياناطح الجبل الأشم برأسه   أشفق على الرأس لاتشفق على الجبل

" ئەی ئەو کەسەی دەتەوێت شاخێکی گەورە بە سەری خۆت بڕوخێنی

، بەزەییت بە سەری خۆتدا بێتەوە بەزەییت بە چیاکەدا نەیەتەوە.

یان وەک شاعیر وێنای دەکات

كَناطِحٍ صَخْرَةً يَوْماً لِيُوْهِنَها   فَلَمْ يَضِرْها وأَوْهى قَرْنَه الوعِلُ

وەک ئەو بەرانەی کە دەیەوێت بە شاخەکانی مۆڵی بەردێک بدات و نەرمی بکات، بە دڵنیایی بەردەکە هیچ زیانی پێ ناگات تەنها ئەوە نەبێت شاخی خۆی زیانی پێ دەگات.

نەیارانی قورئان جگە لە ڕووزەردی هیچیان بۆ نامێنێتەوە، هەوڵەکانیان هەر بە مردوویی لە دایک بوو. (توڵەیحەی کوڕی خوەیلیدی ئەسەدی) یەکێک بوو لە و کەسانەی زۆر هەوڵی دا لە پێناو خستنە ڕووی بابەتێکی وەک قورئان تەواوی تواناکانی خۆی خستە گەڕ، بەڵام لە کۆتاییدا هەوڵەکانی یەکسان بوون بە هیچ و موسوڵمان بوو.

دیسان ئەم هەوڵانە بەردەوام بوو قۆناغی دواتریش کەسانی وەک ئەبی عەلای مەعەری و موتەنەبی و عەبدوڵڵای کوڕی موقەفەع هەوڵەکانیان لەم بارەیەوە خستە گەڕ، بەڵام ئەوانیش وەک پێشینانی خۆیان هەوڵەکانیان هیچی لێ سەوز نەبوو.

هەر لە چوارچێوەیەدا (یەعقوبی کوڕی ئیسحاقی کیندی) فەیلەسووفی بەناوبانگ لە قۆناغێکی دیاریکراودا هەوڵی داوە هاوشێوەی قورئان بخاتە ڕوو، ئیمامی (ئەبوبەکری نەققاش) دەگێڕێتەوە کۆمەڵێک چوونە لای کیندی و پێیان گوت: تۆ بەم هەموو مەعریفەو فەلسەفەیەوە ناتوانیت هاووێنەی وتەی کەسێکی نەخوێندەواری دانیشتووی بیابان بێنیت!؟

-گوتی دەتوانم بەڵام پێویستم بە کاتە، ماوەیە چووە خەڵوەوە تەواوی هەوڵەکانی چڕ کردەوە تا ئەوەی هاوشێوەی قورئان بخاتە ڕوو، کاتێک یەکەم جار قورئانی

کردمەوە چاوی کەوتە سەر سەرەتای سورەتی مائیدە کە دەفەرموێت﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَوۡفُواْ بِٱلۡعُقُودِۚ أُحِلَّتۡ لَكُم بَهِيمَةُ ٱلۡأَنۡعَٰمِ إِلَّا مَا يُتۡلَىٰ عَلَيۡكُمۡ غَيۡرَ مُحِلِّي ٱلصَّيۡدِ وَأَنتُمۡ حُرُمٌۗ إِنَّ ٱللَّهَ يَحۡكُمُ مَا يُرِيدُ ﴾[1] کە ئەم ئایەتەی بینی بە سەر سامییەوە لێی ڕوانی و ماوەیەک بێدەنگ بوو پاشان گوتی: (سەیرم لەم کەلامە دێت لە یەک ئایەتەدا بە دەستپێکی جوان دەستی پێ کردوە و بە داڕشتنەوەیەکی جوان کۆتایی پێ هێناوە، فەرمانی تێدایە و نەهیی تێدایە، حوکمی پوختەکراو درێژە پێدراوی تێدایە، مەحاڵە کەسێک بتوانێت هاووێنەی ئەم کەلامە بخاتە ڕوو، ئیتر دەستی هەڵگرت و بینی دەستەکانی دووچاری شەلەل بووەوە.[2] تەواوی ئەم هەوڵانە هەتا ڕۆژی پەسڵان بێهودەن وەک شاعیر دەڵێت

كَمْ مُلْحِدٍ رامَ أن يُبْدِي مُعارَضَةً فعَادَ بالذُّلِّ والْخُسْرانِ والرَّغَمِ[3]

پێویستە موسوڵمان هۆشیار بن لە گفتوگۆکانیان لەگەڵ بێباوەڕان، گەر ناموسوڵمانێک نکۆڵی لە ئیعجازی زانستی قورئان کرد، دەتوانین لە ڕێی ئیعجازی بەیانی و ڕەوانبێژییەوە حەقیقەتی قورئانی بۆ بسەلمێنین، چەکی ئیعجازی بەیانی بە دڵنیایی بەهێزترین چەکی قورئانە، پرسیارە ڕاستەقینەکە ئەوەیە، ئەگەر ئەم قورئانە لە لایەن پەروەردگارەوە نییە بۆچی هەتا ئێستا کەسێک نەیتوانیوە هاوشێوەیەکەی بێنێت و بیخاتە ڕوو؟ بابای مولحید و نەیار سەر بە هەر ئایین و قوتابخانەیەکی هزریی بێت، مافی خۆیەتی ڕەخنە و گفتوگۆکانی لەم بارەیەوە بخاتە ڕوو، دەکرێت بپرسێت: " گەر کەسێک کتێبێک یاخود نووسینێک لەم بارەیەوە بخاتە ڕوو گەر لە قورئان بچێت ئەوا ئێوەی موسوڵمان تۆمەتی ئەوەی دەدەنە پاڵ کە لە قورئانەوە وەرگیراوە! گەر لە قورئانیش نەچێت دەڵێن ئەمە کەی وەک قورئان

---

[1] المائدة: ١

[2] بروانە تفسیر الشوکاني (فتح القدیر) بەرگی ٢ لاە

[3] واتە زۆر مولحید بوە، ویستوویەتی هاووێنەی قورئان بخاتە ڕوو، بەڵام بە زەلیلی و سەرکزییەوە گەڕاوەتەوە. بروانە (المنظومة المیمیة في الوصایا والآداب العلمیة للشیخ حافظ بن أحمد الحکمي، بەیتی ١٢٢ بۆ ١٢٤

وایە ا و هیچ بەهایەکی نییە " هەڵبەت ئەمە گومانێکە زۆربەی نەیارانی قورئان و دووبارەی دەکەنەوە و تۆمەتبارمان دەکەن بەوەی کە نەبوونی بابەتێکی وەک قورئان پێوەندی بە ناتوانایی ئەوانەوە نییە لە خستنە ڕووی بابەتێکی وەک قورئان، بەڵکوو پێوەندی بە عەقڵیەتی تاکی موسوڵمانەوە هەیە، بەو پێیەی عەقڵیەتی تاکی موسوڵمان عەقڵیەتێکی دۆگمایە، گەر وەک قورئان بێت قەبووڵیان نییە و دەڵێن لە قورئانەوە وەرگیراوە و لە قورئانی دزیوە، گەر وەک قورئانیش نەبێت.. دەڵێن ئەمە قسەگەلێکی سادەیەوە دوور و نزیک پێوەندیی بە قورئانەوە نییە، بە واتایەکی تر پێیان وایە خودی ئەم گرفتەکە لای عەقڵیەتی موسوڵمانانە و هیچی تر. لە وەڵامی ئەم گومانە بە کورتی چەند خاڵێک دەخەینە ڕوو.

یەکەم: وەک ئاشکرایە عەرەبەکانی سەردەمی پێغەمبەر (دروودی خودای لێ بێت) بە پاراوترینی عەرەب ناسراو بوون، خۆیان خاوەنی زمانەکە بوون، لە بواری ڕەوانبێژی و زمانپاراوایدا وێنەیان نەبوە، ناتوانا بوون لەوەی بابەتێکی وەک قورئان بێنن، تەواوی هەوڵەکانیان لەم لایەنەوە شکستی خوارد، گەر ببوایە دەبوو ئەوان بیان کردایە، بەو پێیەی لە ڕووی کاتی دابەزینەوە خودی گوتاری تەحەدی قورئان بۆ ئەوانە، کە ئەوان سوارچاکانی زمان و ڕەوانبێژی عەرەبن ناتوانن، ئیتر بە دڵنیایی خەڵکانی تر لەم چوارچێوەیەدا جێگەیەکیان نییە.

دووەم: نەیاران دەتوانن کتێبێکی وەک قورئان بێنن لە ڕووی وشە و دەربڕینەوە لە قورئان بچێت ئاساییە، بەواتایەکی تر دەتوانن سوود لە ڕستەسازی و وشەسازیی نێو قورئان وەربگرن، بەڵام گرینگ ئەوەیە لە ڕووی واتا و ناواخنەوە لە قورئان بچێت. نەک هەر لە ڕووی واتاوە بەڵکوو بفەرموون با لە ڕووی ئیعجاز و ڕەوانبێژ و پاراوییەوە وەک قورئان وابێت.

سێیەم: قەبووڵە ئایەتێک بخەنە ڕوو کە دەربڕینەکەی وەک قورئان نەبێت، بەڵام لە ڕووی ناواخن و ئیعجازە هەمە چەشنەکانی قورئانەوە وەک قورئان وابێت.

چوارەم: خستنە ڕووی هەر بابەتێـک لە ڕووی دەربـڕین و واتـاوە وەک قورئـان وابێـت، واتـای ئەوەی تـۆ هەر خـودی قورئانـت خسـتووتە ڕوو، تەنهـا وشـەکانی جیاوازە، مەبەست ئەوەیە ئاساییە وەک قورئان وابێت بەو مەرجەی ئەگەر لە ڕووی دەربـڕینەوە وەک قورئـان وابـوو پێویسـتە مانـاکەی لە قورئـان وەرنەگیرابێـت بە پێچەوانەوە گەر ماناکەی لە قورئان وەرگیرابوو با دەربـڕینەکەی لە قورئـان جیـاواز بێت، بە پێچەوانەوە خستنە ڕووی بابەتێک لە ڕووی واتا و دەربڕینەوە وەک قورئان وابێت ڕاستییەکەی ئەرزشێکی نییە.

پێنجەم: گەر دەربڕین و واتای لە قورئان نەچێت، کەواتە هیچ بایەخێکی نییە، وەک قسەی ئاسایی خەڵکانی عەرەب وایە.

کاتێک دەڵێین هاوێنەی قورئان بێت واتای ئەوەی هـاوێنەی قورئـان بێـت لە ڕووی ڕەوانبێژی و پاراوی و جۆرەکانی ئیعجازی زانستی و مێژوویـی، هەواڵـدان بە ڕووداوەکانی ڕابردوو، ئەوەی لە داهاتوو بێت، ئەمە جـگە لە ئیعجـازی ژمـارەیی و دابەشکاریی کە دونیایەکی قەشەنگی ڕووی ئیعجازی قورئانن. دەکرێت ئەو پرسیارە بخەیـنە ڕوو تەحەدیـیەکەی قورئـان مێژوویەکـی دوور و درێـژە بەو واتـایەی کە نزیکەی (١٤٠٠) ساڵە، دەکرێت بپرسین بۆچی لەم ماوەیەدا هیچ کەس سەرکەوتوو نەبوو لە خستنەڕووی بـابەتێکی وەک قورئـان؟ گەر بـابەتێکی لەو شـێوەی هەبێـت بۆچی بەردەست نییە، بۆ خاوەنەکەی دیار نییە، بۆکاریگەری نییە بۆچی لە ڕووی مێژووییەوە تیشکی نەخراوەتە سەر و نوسخەی لە بەر دەستدا نییە؟ ئەمانە هەمووی پرسیاری بێ وەڵامن، ئەوەی گـرینگە دەتـوانین بڵـێین تەواوی هەوڵەکـانی ئەم بـوارە جگە لە شکست، شتێکی تـر بەشـی نەبـوە. بڕیـاری پەروەردگـار خـۆیەتی﴿ فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا۟ وَلَن تَفْعَلُوا۟ ﴾ زیـادلە هەمـوو ئەمـانە ئەوەی قورئـان جیـا دەکـاتەوە لە تەواوی هەموو ئەوانەی تـر کـاریگەری نەیـارانی قورئـانە بە خـودی قورئـان، بە درێژاییـی مێژوو بەشێک لە نەیاران لەگەڵ ئەوەی نەیاری کـارای ڕاسـتەقینەی قورئـان بـوون،

بەڵام هەندێک جار بە حەقیقەتی ناواخنی خۆیان کەوتوونەتە ژێر کاریگەری قورئانەوە، لەوانە (جوبەیری کوڕ موتعیم) باس لە حاڵەتێکی خۆی دەکات لە قۆناغی بێباوەڕیدا دەڵێت: " جارێکیان گوێم لێ بوو پێغەمبەر (درودی خودای لێ بێت) لە کاتی نوێژی ئێوارەدا چەند ئایەتێکی سورەتی (طور)ی دەخوێندەوە کە دەیفەرموو ﴿ أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ ۝ أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ۚ بَل لَّا يُوقِنُونَ ﴾[1] ئایەتەکانی دواتر کە چوارده (أم) بە دوای یەکدا هاتوە، دەفەرموێت (كاد قلبي ان يطير) "وەخت بوو دڵم بفڕێت". (٢) لە گێڕانەوەیەکی تردا هاتوە گوتی (فكأنما صدع قلبي) ئیتر هەر لەو کاتەوە ئیسلام کەوتە دڵمەوە، ئەم چوارده (أم)ی سوڕەتی (طور) کە بە دوای یەکدا هاتوون، هیچ وەڵامێکیان نییە جگە لە ڕادەست بوون و ئیمان هێنان نەبێت بە پەروەردگار.

(لەبیدی کوڕی ڕەبیعەی عامری) بەتواناترین و ناوازەترین شاعیرانی عەرەبی یەکێکی ترە لەو کەسانەی کە کەوتووەتە ژێر هەژموون و کاریگەریی قورئانەوە، پێگەی شیعری ئەم پیاوە لای قوڕەیشییەکان لە ئاستێکدا بوو، کاتێک هەجووی پێغەمبەری کرد قوڕەیشییەکان شیعرەکیان بە تەنیشت کەعبەدا هەڵواسی، وەک ئاشکرایە لە نێو ئەدەبیاتی عەرەبدا هەر شیعرێک بەهێز نەبوایە بە تەنیشت کەعبەدا هەڵنەدەواسرا، موعەلەقاتی سەبع و عەشر (حەوت یان دە هەڵواسراوەکان) لە بەر گرینگی و بەهێزییان بە دیواری کەعبەدا هەڵدەواسران، ئەو شیعرانەی کە تێدا هەجووی پێغەمبەری کردبوو بە دیواری کەعبەدا هەڵواسرابوو، ڕۆژێک یەکێک لە موسوڵمانان لە تەنیشت ئەو بەیتە شیعرانەوە چەند ئایەتێکی سوڕەتی بەقەڕەی نووسی، کاتێک لەبیدی کوڕی ڕەبیعەی عامری ئەم ئایەتانەی بینی لە تەنیشت

[1] ئایا ئەوانەبەبێ هیچ شتێک، هیچ هۆیەک، هاتوونەتەکایەوە؟! یان هەر خۆیان دروستکارن؟!، یان ئەو بێ باوەڕانە ئاسمانەکان و زەویان دروستکردووە؟ نەخێر ئەوانەهەر دڵنیا نابن الطور: ٣٥ - ٣٦

[2] بڕوانە صحيح البخاري (٤٥٧٣)

شیعرەکانی خۆیەوە هەڵوسراون، گوتی: سوێند بێت ئەمە گوتەی مرۆڤ نییە، یەکسەر موسوڵمان بوو، وەلید شارەزای بواری ڕەوانبێژ و پاراوی و بەیان بوو، دەیزانی ئەم ئایەتانەی قورئان چین و بەهایان چەندە، وەلید تاوەکوو ساڵی (٤١ک) ژیا، عومەری کوڕی خەتتاب لە ماوەی خەلافەتی خۆیدا داوای لێ کرد چەند پارچە شیعرێکی بۆ بڵێت، ئەویش لە وەڵامی داواکارییەکەی عومەردا چەند ئایەتێکی سورەتی بەقەڕەی خوێندەوە! عومەر فەرمووی: من داوای شیعرم لێ کردوویت نەک قورئان! ئەویش لە وەڵامدا فەرمووی (ماکنت لأقول الشعر بعد ماعلمني الله سورة البقرة)[1] " سوێند بێت لەو کاتەوەی خوای گەورە سوڕەتی بەقەڕەی فێر کردووم شیعر ناڵێم " بۆیەوە لەو کاتەوە موسوڵمان بوو هەتاوەکوو وەفاتی کرد یەک بەیت شیعر زیاتری نەگوت.

وەلیدی کوڕی موغیرە یەکێک لە ڕەوانبێژترین و زمانپاراوترینی عەرەب، لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە بە یەکێک لە کەسایەتییە دیارەکانی قوڕەیش هەژمار دەکرا، کاتێک گوێی لە چەند ئایەتێکی سوڕەتی (فصلت) بوو، گوتی: (وا عجبا لما يقوله ابن ابي كبشة) " چەند سەیرە کوڕەکەی ئیبن ئەبی کەبشە چی دەڵێت!"[2] پاشان گوتی: "سوێند بێت ئەم گوتانە شیعر نین، سیحر نین، گوتەی مرۆڤ نین گوتەی پەروەردگارن."[3]

(دیبۆرات بۆتر) خانمی ڕۆژنامەنووسی ئەمەریکی، یەکێکی ترە لەو کەسانەی کەوتوەتە ژێر کاریگەریی ڕاستەوخۆی قورئانەوە، لەو بارەیەوە دەڵێت: "هەر لەگەڵ خوێندنەوەی قورئان وەڵامی تەواوی پرسیار و ناڕوونییەکانم لە بارەی مرۆڤ خەلق و بابەتە نهێنییەکانی ژیانەوە دەسکەوت، کە چەندین ساڵ بوو لە هزرمدا دەهات و

(١) بڕوانە: الاستيعاب لابن عبد البر لا ١٥٠

(٢) ابن ابی کبشە: یەکێکە لە باپیرانی پێغەمبەر لە ڕەچەڵکی دایکییەوە.

(٣) بڕوانە: تفسير الطبري (١٥٧/٢٩)

دەچوو، هەر بە هۆی ئەم کاریگەرییەوە ساڵی (١٩٨٠)موسوڵمان بوونی خۆی ڕاگەیاند. [١]

ئیبراهیم خەلیل یەکێک لە قەشەکانی میسر دوای خوێندنەوەی قورئان دەڵێت: " بە خوێندنەوە و بە دوادچوونم بۆم دەرکەوت، ئەم قورئانە تیشکی خستوەتە سەر تەواوی زانستەکانی جوگرافیا و پزیشکی و ئەستێرە ناسی و یاسا و مێژوو و تەواوی زانستەکانی تر هەر بەم هۆیەوە ناوبراو ساڵی (١٩٥٩) موسوڵمان بوونی خۆی ڕاگەیاند[٢] .

زانا و پزیشکی فەڕەنسی پرۆفیسۆر (مۆریس بۆکای) لە بارەی قورئانەوە دەڵێت: هیچ وشەو دەستەواژە و بەشێکی پێکهاتە لە قورئاندا بوونی نییە کە قابیلی ڕەخنەلێگرتن بێت، هەربۆیە دژایەتیکردنی قورئان کارێکی تەواو ئەستەمە [٣]. "

(کۆرنت ئەدوارد کیوجا) یەکێک لە زانایانی خۆرئاوایی دەڵێت: "دوای لێکۆڵینەوەیەکی ورد لە تەواوی ئایینەکان، بۆم دەرکەوت قورئان گشت پێداویستییە ماددی و مەعنەوییەکانی تەواوی مرۆڤایەتی دابین کردوە. "[٤]

فەیلەسووفی بەناوبانگی فەڕەنسی (فرانسوا ماری) دوای ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەیەکی ورد لە بارەی سیستەمی تەڵاق لە ئیسلامدا لەو بارەوە دەڵێت: " دوای ئەوەی لە قورئانم ڕوانی، بۆم دەرکەوت چەند یاساییەکی کۆمەڵایەتی تایبەت بە تەڵاق لە قورئاندا هەیە، کە مەحاڵە لە هیچ کتێب و دادگا و دامەزراوەیەک یاسایەکی لەم شێوەیە دەرکرابێت. پاشان دەڵێت: ئەگەر بێت و بە شێوەیەکی دروست قورئان و ئینجیل بخرێتە بەردەم خەڵکانی ئاسایی بێگومان ڕاستەوخۆ قورئان هەڵدەبژێرن".

---

(١) قالوا عن الإسلام لا ٥٥

(٢) بڕوانە: کتێبە بەناوبانگەکەی (محمد في التوراة والأنجيل والقرآن)

(٣) بڕوانە: کتێبەکەی خۆی وەر گێڕدراوەتە سەر زمانی عەرەبی (القرآن الكريم والتوراة والإنجيل والعلم)

(٤) الإسلام يتحدى، وحيد الدين خان

هەر لەم چوارچێوەیەدا گەورە زانای جیهانی بواری فیزیا و هەڵگری خەڵاتی نۆبڵ (ئەلبێرت ئەنیشاتین) دەڵێت: قورئان پێک هاتوە لە چەند یاسایەک کە هیچ فەلسەفەو تیۆرییەکی تر ناتوانێت وێنەی ئەم قورئانە بێنێت [1]".

هەر لەم بارەیەوە گەورە زانای هیندی دکتۆر (عینایەتوڵلا مەشریقی) شارەزای هەر دوو بواری شەریعەت و زانستە ئەزموونییەکان، دەگێڕێتەوە (ساڵی ١٩٠٩) ڕۆژێکی باراناوی بۆ کارێکی تایبەتی خۆم چوومە دەرەوە، لە ڕێگە چاوم کەوت بە (جیمس جینز) بەناوبانگترین پسپۆری بواری ئەستێرەناسی لە سەردەمی خۆیدا، بینیم چەترێکی خستبوە بن هەنگڵی و ئینجیلێکی بە دەستە بوو، سەرقاڵی خوێندەوەی بوو بە شێوەیەک ڕۆچوو بوو لە خوێندنەوەی دەقەکانی ئینجیل، لە یادی نەبوو لەو بارانەدا چەترەکە هەڵ بکات، سڵاوم لێ کرد، وەڵامی نەدامەوە، جارێکی تر سڵاوم لێ کرد، وەڵامی دامەوە و گوتی: بفەرموو، گوتم: دووشتم هەیە سەرەتا چەترەکەت هەڵبکە با تەڕ نەبیت، بەپێکەنینەوە لێی ڕوانیم، چەترەکەی هەڵکرد دواتر پێم گوت: تۆبەم هەموو زانست و زانیاری و ناوبانگە زانستییەوە چیت داوە لە سەردانیکردنی کڵێسا؟ بە سەر سامییەوە لێی ڕوانیم و گوتی ئێوارە وەرە بۆ لام چایەک بخۆرەوە! منیش ئێوارە چوومە لای و گوتی پرسیارەکەت دووبارە بکەرەوە، منیش پرسیارەکەم دووبارە کردەوە، قسەکانم تەواو نەکرد دەستی کرد بە وتارێکی دوورودرێژ لە بارەی دەسەڵات و توانایی پەروەردگار، بە تایبەتی لە بابەتی جیهان و گەردوون ڕاگرتنی زەوی و ئاسمانەکان.. . منیش لەگەڵ قسەکانی ئەو زیاتر گەورەی دەسەڵاتی پەروەردگارم لا ئاشکرا دەبوو، لە دکتۆر (جیمز) وردبوومەوە دەبینم موی سەری گرژ بوە، چاوەکانی پڕ بووە لە ئاو، هەموو ئەمانە لە پێناوی ئەوەی بۆم ڕوون بکاتەوە کە بۆچی دەچێت بۆ کڵێسا، دواتر پێم گوت قوربان منیش ئایەتێکی قورئانم وەبیر هاتەوە گەر ئیزن بدەن بیخوێنمەوە، منیش ئەو ئایەتەی سورەتی (فاطر)م خوێندنەوە کە دەفەرموێت:

---

[1] بڕوانە:الإسلام یتحدی هەروەها قالوا عن الإسلام

﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخْرَجْنَا بِهِۦ ثَمَرَٰتٍ مُّخْتَلِفًا أَلْوَٰنُهَا ۚ وَمِنَ ٱلْجِبَالِ جُدَدٌۢ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ ۝٢٧ وَمِنَ ٱلنَّاسِ وَٱلدَّوَآبِّ وَٱلْأَنْعَٰمِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهُۥ كَذَٰلِكَ ۗ إِنَّمَا يَخْشَى ٱللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ ٱلْعُلَمَٰٓؤُا ۗ ﴾[1] ئەم ئایەتە چەند زانستێکی ئەزموونی گەورەی لە خۆگرتوە

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً﴾ زانستی ئاو و ئاوناسییە.

﴿فَأَخْرَجْنَا بِهِۦ ثَمَرَٰتٍ مُّخْتَلِفًا أَلْوَٰنُهَا ۚ﴾ زانستی ڕووەکناسیی.

﴿وَمِنَ ٱلْجِبَالِ جُدَدٌۢ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ﴾زانستی جیۆلۆجیایە.

﴿وَمِنَ ٱلنَّاسِ وَٱلدَّوَآبِّ وَٱلْأَنْعَٰمِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهُۥ﴾زانستی مرۆڤناسی و ڕەگەز ناسییە.

دوای خستنە ڕووی تەواوی ئەم ئایەتە کە هەڵگری چەندین زانستی ئەزموونی جۆراوجۆرە بە سەر سامییەوە لێی ڕوانیم وەک ئەوەی شتێکی زۆر سەیری بیستبێت ماوەیەک بێدەنگ بوو، دواتر گوتی: بۆم دووبارە بکەوە، دواتر چەند جارێک بۆم دووبارە کردەوە پاشان بە سەر سامییەوە لە بەر خۆیەوە دەیگوت﴿إِنَّمَا يَخْشَى ٱللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ ٱلْعُلَمَٰٓؤُا ۗ﴾ سەری ڕادەوشاندو دووبارەی دەکردەوە، گوتی موحەمەد چۆن زانی زانایان لە خودا دەترسن، من پەنجا ساڵ لێکۆڵینەوەم لە گەردوون و جیهان و ئاسمانەکان کردوە پاشان گەیشتمە ئەو ڕاستییەی مرۆڤەکان ئەگەر زانا و خوێندەوار نەبن ناتوانن بگەنە ئاستی حەقیقەتی ناسینی پەروەردگار، پاشان پێی گوتم: لە منەوە بینووسە و بیگێڕەوە پڕ بەزاری خۆم گەواهی دەدەم کە ئەم قورئانە لە لایەن خوداوە دابەزیوە "[2]

[1] ئایا سەرنجت نەداوە کە بەڕاستی خوا لە ئاسمانەوە بارانی باراندووە، جا ئێمە بەو بارانە جۆرەها بەروبوومی جیاوازمان دەرهێنا کە (ڕەنگیان، قەبارەیان، تامیان، بۆنیان، شێوەیان، شوێنیان، وەرزیان) جیاوازە. . . هەروەها هەندێ لەکەژو کێوەکانمان بەزنجیرە کێشاوە، هەیانە چین و هێڵ و نەخشی سپی و سوورە و ئەوانیش ڕەنگیان جیاوازە، هەشیانە ڕەشێکی تاریك و تۆخە، هەروەها بەو شێوەیە لە خەڵکیش، لە گیانداران و ماڵاتیش، جۆرەها ڕەنگ و شێوە و قەبارەی جیاواز هەیە. بەڕاستی هەر زاناکان پەی بەو نهێنییانە دەبەن و لە ناو بەندەکانی خوادا هەر ئەوان لەخوا دەترسن. فاطر: ٢٧ - ٢٨

[2] بڕوانە الاسلام یتحدی

هەموو ئەمانەی باسمانکرد بۆ چوونی خەڵکانی خوێندەوار و بلیمەت و شارەزایە. ئێستا دەکرێت بپرسین لە خەڵکانی مولحید و بێباوەڕ و تانە دەرانی قورئان: ئایا ئێوە قورئانتان خوێندوەتەوە، قورئانتان؟ بەراورد کردوە لەگەڵ هیچ کتێبێکی تر؟ لێکۆڵینەوەی پێویستان لە سەر قورئان کردوە؟ توانیوتانە هاوشێوەی قورئان بخەنەڕوو؟ بە دڵنیایی نەخێر. سەرچاوەی تەواوی تانە و دژایەتیکردنەکان جگە لە ڕقوکینەیەکی پێشوەختە بەرانبەر بە قورئان و ئیسلام زیاتر شتێکی تر نییە.

ڕووی دووەمی ئیعجازی بەیانی و ڕەوانبێژی لە قورئاندا

یەکێکـی تـر لەو تایبەتمەنـدی و ئیعجـازانەی کە قورئـانی پـێ لە تەواوی نووسـینەکانی تـر جیـا دەکـرێتەوە ئەوەیە ئەم قورئـانە، نەشـیعرە نە پەخشـانە. بە شێوەیەکی گشتی تەواوی گوتەی عەرەب دابەشبوە بۆ دوو بەش یان ئەوەتـا شـیعرە یان پەخشانە و سێهەمی نییە.

لێکۆڵەری بیانی (لیدی ئیفیلین کوبـو لـدی) لەم بـارەیەوە دەڵێـت " جـوانی و قەشەنگیی قورئان بە هیچ قەڵەمێک نانوسرێت، بەو پێـیەی لە هـیچ نوسـینێکی تـر ناچێت، نە شیعرەو نە پەخشانە. [1]

سـەبارەت بە جیـاوازیی قورئـان لەگەڵ پەخشـان بـابەتێکی حاشـا هەڵنەگـرە، تەنانەت نەیارانی قورئان لە سەردەمی پێغەمبەر، لە خەڵکـانی ئەدیـب و شـاعیر و ڕەوانبێژان هیچ کات ئەم ڕەخنەییان لە قورئان نەگرتوە، قورئانیش ڕەخنەیەکـی لەو شێوەیەی تۆمار نەکردوە، بەو واتایەی هیچ یەکێک لە بێباوەڕان ڕەخنەی هاوشـێوەی پەخشانیان نەداوەتە پاڵ قورئان.

لەبارەی پێوەندی قورئان بە شیعرەوە: بەشێک لە بێبـاوەڕان و نەیـارانی قورئـان لە قۆنـاغی پێغەمبەراتـی مـوحەمەدەوە (درووودی خـودای لـێ بێـت) تـاوەکوو ئەم قۆنـاغەی ئێسـتا تـۆمەتی شـیعر بوونیـان داوەتە پـاڵ قورئـان، دەکرێـت هۆکـاری وەسفکردنی قورئان بە شیعر لە لایەن بێباوەڕانی قوڕەیشەوە ئەوە بێت: ئەوان پێیان وابوو تەنها شیعر دەتوانێت کاریگەریی بەرچاو لە سەر گوێگرەکانی دروست بکات، بەو پێیەی قورئان کاریگەری بەرچاو لە سەر تەواوی گوێگرانی دروست دەکات، کە وایە قورئان شیعرە.

---

[1] البحث عن الله إيفلين كوبولد لا ٤٥

لە ژیانی کۆمەڵایەتی و ئەدەبیی عەرەبەکاندا شیعر کاریگەریی بەرچاوی هەبوە، جار هەبوە هۆزێک بە هۆی پارچە شیعرێکەوە جەنگیان بەرپا کردوە، پارچە شیعرێک هۆزێکی شکاندوە یەکێکی دی بەرز کردوەتەوە، بە زمانی ئێستا شاعیرانی ئەو سەردەم زمانی ڕاگەیاندنی هۆز و تیرەکانیان بوون، هەرهۆزێک هەوڵیداوە یەکێک لە شاعیران لە خۆی نزیک بخاتەوە و بیکاتە زمانحاڵ و بەرگریکاری هۆزەکەی لەوانە.

فغض الطرف إنک من نمیر   فلا کعبا بلغت ولا کلابا.

هۆزی نومەیر بەناوبانگ بوون بەوەی شانازییەکی بەرچاویان دەکرد بە هۆزەکایانەوە، دوای ئەوەی جەریر ئەم بەیتەی لە دژیان هۆنیەوە ئیتر شەرمیان دەکردەوە لەوەی شانازی بکەن بە هۆزەکەیانەوە.

بە پێچەوانە جار هەبوە پارچە شیعرێک کاریگەریی بەرچاوی هەبوە لە سەر بەرزکردنەوەی ئاستی هۆزێکی لاواز لە ڕێیەوە لە ناو خەڵکدا شانازییان کردوە بوونەتە خاوەن پێگەیەکی باڵا لەوانە

قومٌ هم الأنف والأذناب غيرهم   ومن يسوي بأنف الناقة الذنبا

هۆزی (انف الناقة) لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە لە سەر ئاستی هۆزەکانی تر پێگەیەکی ئەوتۆیان نەبوو، بەڵام دواتر بە هۆی ئەم بەیتە شیعرە وە کە (حوتەیئە) پێی هەڵدان پێگەی کۆمەڵایەتیان تەواو بەهێز بوو، شانازیان دەکرد بە هۆزەکەیانەوە، ئەم نموونانە پێمان دەڵێن کە شیعر کاریگەرییەکی بەرچاوی هەبوە لە سەر ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری تەواوی دانیشتوانی نیوە دوورگەی عەرەبی وەک ئیمامی (الشمقمقي) ئاماژە پێ دەکات

لو لم يکن للشعر عند من مضى فضل على الکعبه لم يعلق [1]

---

[1] واتە ئەگەر شیعر لای پێشینەکان بایەخێکی گەورەی نەبووایە، بەدڵنیایی بە سەر کەعبەدا هەڵنەدەواسرا.)بڕوانە قەسیدە الشمقمقية لأبي العباس أحمد ابن الونان

هەر لەم ڕوانگەیەوە تۆمەتی شیعر بوونیان داوەتە پاڵ قورئان، پێیان وابوو ئەم کاریگەرییە بەرچاوە کاریگەریی شیعرە و هەرشیعر دەتوانێت ئەم کاریگەرییە بەرچاوە لە هزری بیسەرەکەیدا جێ بهێڵێت. لە کۆبوونەوەیەکی تایبەتدا هاوەڵپەیداکەران کەوتنە گفتۆگۆ لە بارەی ئەوەی چ تۆمەتێک بدەنە پاڵ قورئان، کە لای خەڵکی پێگەو کاریگەریی هەبێت، دوای خستنە ڕووی چەند بابەتێکی جیاواز ڕێککەوتن لە سەر ئەوەی تۆمەتی شیعربوون بدەنە پاڵ قورئان، بەو پێیەی ئەم بابەتە تا ڕادەیەک ڕەخنەیەکی گونجاو بوو بۆ ڕازیکردنی دانیشتوانی ناوچەکە، بەڵام پەروەردگار بە توندی دژی ئەم تۆمەتە وەستایەوە فەرمووی﴿ وَمَا عَلَّمۡنَٰهُ ٱلشِّعۡرَ وَمَا يَنۢبَغِي لَهُۥٓ﴾[1] تۆمەتی ئەوان لە دوو ئاڕاستەوە بوو، ئاڕاستەی ناساندنی قورئان وەک شیعر و ئاڕاستەی ناساندنی پێغەمبەر وەک شاعیر، بەڵام قورئان بەرپەرچی ئەم بۆ چوونە دەداتەوە، تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە موحەمەد نەک هەر شاعیر نییە، بەڵکوو لە بنەڕەتدا خوێندەواری نییە، بە هیچ شێوەیەک شیعری نەگوتوە قورئان خۆیشی شیعر نییە وەک پەروەردگار دەفەرموێت﴿ وَمَا هُوَ بِقَوۡلِ شَاعِرٖۚ قَلِيلٗا مَّا تُؤۡمِنُونَ ﴾

ئەوەی جێگەی تێبینە لە بارەیەوە زۆرێک لە بێباوەڕان و ڕەخنەگرانی قورئان لە سەردەمی پێغەمبەردا (دروودی خودای لێ بێت) دوای خستنە ڕووی ئەم تۆمەتە پاشگەزبوونەوەتەوە لە پاڵدانی قورئان بۆ لای شیعر، ئیتر ئەم ڕەخنەیە نرخ و ئەرزشێکی نەماوە، بەڵام لە سەردەمی نوێدا هەندێک لە نەیاران و ڕەخنەگرانی قورئان دیسان هەمان بابەت دەخەنەوە ڕوو. ڕەخنەی ئەوە دەگرن گوایە موسوڵمانان قورئان وەک شیعر ناخوێننەوە و تۆنەکەی وەک شیعر دەرنابڕن دەنا بە دڵنیایی قورئان شیعرە، بە تایبەتی چەند ئایەتێک لە قورئاندا هەیە کە قاڵبی شیعریان بە زەقی پێوە دیارە وەک ئایەتی ﴿ ٱلتَّٰٓئِبُونَ ٱلۡعَٰبِدُونَ ٱلۡحَٰمِدُونَ ٱلسَّٰٓئِحُونَ ﴾[2]

---

[1] وەنەبێت شیعرمان فێر کردبێت، شیعر وتنیش لەو قەدەغەیە. یس: ٦٩

[2] التوبة: ١١٢

هەر لە سەر ئەم ڕیتمە ئایەتی پیرۆزی ﴿ صَلُّوا۟ عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا۟ تَسْلِيمًا ﴾[1] کە یەکێکە لە ئەبیاتی کامیل

کَمَلَ الْجَمَالَ مِنَ الْبُحُوْرِ الكامِلُ   مُتَفَاْعِلُنْ مُتَفَاْعِلُنْ مُتَفَاْعِلُ

بە هەمان شێوە تۆمەتی شیعر بوون دەدەنە پاڵ ئایەتی﴿ وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا ﴾[2]کەوەک بەحری ڕەجەز وایە.

لە وەڵامی ئەم ڕەخنە و تۆمەتانە دەڵێین سەرەتا پێویستە پێناسەی شیعر بکەین و بزانین شیعر چییە، وەک لە سەرچاوە زانستییەکان هاتوە، شارەزایانی بواری شیعر و عەروز و ئەدەبیاتی عەرەبی بەگشتی کۆدەنگن لە سەر ئەوەی کە شیعر بریتییە لە (الشعر حد عندهم محدود: قول مفيد وزنه مقصود)[3] یان گوتویانە (کلام له معنی مقفی موزون) واتە دەبێت دەربڕینێکی مانـاداری خـاوەن وەزن و قـافیە بێـت و بەمەبەستی گەیاندنی وشـەکانی وەک شـیعر بێـت (قـول مفيـد وزنـه مقصـود: دون الثلاث وزنه مردود)[4]

مەرجەکانی شیعر بە کورتی بریتین لە: (دەربڕین بێت، واتادار بێت، قافییەی هەبێت، وەزنی هەبێت، بە مەبەستی شیعری گوترابێت)هەر یەکێک لەم مەرجانەی تێدا نەبێت ئەوا بە دڵنیایی شیعر نییە (وباتفاق لم يكـن بشـعر ** منسـجم كمـا أتـى فـى الـذكر)[5] واتە بە کـۆدەنگی زانایـانی زانسـتی عەروز ڕسـتەیەک کە بە ڕێکەوت وشەکانی چووبێتەوە سەر شیعر هەر وەک ئەو ڕستانەی لە قورئاندا هاتوون بەدڵنیای پێی ناگوترێت شیعر.

---

[1] الأحزاب: ٥٦

[2] الإنسان: ١٤

[3] ألفية الآثاري، أبي سعيد شعبان بن محمد الآثاري، بەیتی ژمارە٥٩

[4] هەمان سەرچاوەی پێشوو

[5] هەمان سەرچاوەی پێشوو بەیتی ژمارە ٦٠

کەواتە بە پێـــی ئەم هەڵســـەنگادنە و بە کـــۆدەنگی تەواوی شـــاعیران و لێکۆڵەرەوانی بـواری ئەدەب و شـیعر ناسـی ئەوەی لە قورئانـدا هەیە شـیعر نیـیە، لەبەر ئەوەی هیچ ئایەتێکی مەوزونی تەواوەتی لە قورئانـدا بـوونی نیـیە، ئەوەیشـی هەیە وەزنەکەی شـکاوەو تەواو نیـیە، تەواوی شـیعری عەرەبـی دەکەوێـتە ژێـر کاریگەری بەحرەکانەوە، واتە هەر شیعرێکی عەرەبـی وەزن قـافیەدار بێـت، دەبێـت پابەندی یەکێک لەم بەحرانەی شیعر بێت بۆ نمـوونە کاتێـک دێیـنە سـەر بەحـری (البسیط)

إن البسيط لديه يبسط الأمل   مستفعل فاعل مستفعل فاعل

بەحری کامیل

كَمَلَ الْجَمَالَ مِنَ الْبُحُوْرِ الكامِلُ   مُتَفَاْعِلُنْ مُتَفَاْعِلُنْ مُتَفَاْعِلُ

بەحری ڕەجەز

فِيْ أَبْحُرِ الأرْجازِ بَحْرٌ يَسْهُلُ   مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُ

بەحری تەویل

طَويلٌ لَهُ دونَ البُحورِ فَضائِلُ   فَعولُن مَفاعيلُ فَعولُن مَفاعِلُ

ئەمـانە و تەواوی بەحرەکـانی شـیعری عەرەبـی کە ژمارەیـان شـازدە بەحـرە، تەواوی شیعرەکانی زمانی عەرەبـی بەگشـتی دەکەونە ژێـر کـاریگەریی یەکێـک لەم بەحرانەوە، هەر لە ڕێی ئەم بەحرانەوە شیعرەکان دەناسـرێتەوە، کاتێـک دەگوترێـت شـیعرێک دەخـرێتە ڕوو پرسـیارێک دەکرێـت سـەر بە چ بەحـرێکە، بەڵام قورئـان ناخرێتە سەر هیچ یەکێک لەم بەحرانەی زانسـتی عەروز. واتە ئایەتەکـانی قورئـان ناکەونە ژێر چەتری هیچ بەحرێکی شیعرییەوە، واتە هیچ ئایەتێکی قورئان نیـیە بە بێ شکاندنی وەزنەکەی بچێتەوە سەر یەکێک لەم بەحرانە.

ئایەتەکـانی﴿ يَزِيدُ فِي ٱلْخَلْقِ مَا يَشَآءُ ﴾﴿ صَلُّواْ عَلَيْهِ وَسَلِّمُواْ تَسْلِيمًا ﴾ شـیعر نـین، تەنانەت هەندێک لە پسپۆڕانی ئەوبوارە پێیان وایە شیعر تەنها ئەوە نییە کە پێک هاتبێت لە صەدر و بەیت، بەڵکوو دەبێت لە چوار بەیت یان زیاتر پێک هاتبێت لەو شـێوەیەیش لە قورئانـدا بـوونی نیـیە. لە لایەکـی تـرەوە بە هـیچ شـێوەیە دەربڕینەکانی قورئان بە نیازی شیعرەوە نەگوتران، لێکـۆڵەرانی ئەوبـوارە پێیـان وایە کاتێک بە دەقێکی وەزن و قافیە دار و پابەندی بە بەحرێکەوە دەگوترێنت شیعر کە خاوەنەکەی بە مەبەستی شـیعر گـوتبێتی. خـاوەنی قورئـان کە مەبەستمان خـوای پەروەردگارە مەبەستی پێ دەربرینی شیعر نەبوە. هاوکات پێغەمـبەری خۆشەویسـت (دروودی خودای لێ ببێـت) هـیچ کـات شـیعری نەگوتـوە ئەوەی کە لە هەنـدێک جێگە دا گوتویەتی أنا النبي لاكذب أنا ابن عبد المطلب

اللهم لاعيش الا عيش الاخرة فاغفر للانصار والمهاجرة

هـیچ یەکێـک لەم دەربڕینـانەی پێغەمـبەر بە تەواوی بە بـێ کەسـر سـەر بە هـیچ بەحرێکی زانستی عەروز نین، بۆیە پێغەمبەر هیچ کات شـیعرێکی قـافیەداری سـەر بە بەحرێکی دیاریکراوی نەگوتـوە، لەگەڵ ئەوەی خـانەوادەی پێغەمـبەر توانـایەکی شیعری باشیان هەبوە، بەڵام پێغەمبەر نە شیعری گوتوە و نە شاعیریش بوە، کاتێک فەرمووی: اللهم لاعيش إلاعيش الإخرة فأغفر للأنصار والمهاجرة

هاوەڵان بە شیعرێکی جوان وەڵامیان دایەوە گوتیان

نحن الذين بايعوا محمدا على الجهاد مابقينا ابدا

گوتنی شیعر بۆ هاوەڵان بە پێچەوانەی پێغەمبەرەوە ئاسایی بوە، نەزانیـویەتی و نەشیعری گوتـوە، وەک دەفەرموێـت﴿ وَمَا عَلَّمْنَٰهُ ٱلشِّعْرَ وَمَا يَنۢبَغِي لَهُۥٓ ﴾[1] کەواتە قورئـان لەم ڕووەوە دیسـان مـوعجیزەیە بەوەی کتێبێکـی خسـتوەتە ڕوو کە نە شـیعرە نە پەخشانە

---

[1] يس: ٦٩

بێباوەڕان ناتوانن هاووێنەی قورئان بخەنەڕوو

هەوڵەکانی پەیوەست بە خستنە ڕووی کتێبێکی وەک قورئان یاخود تاکە ئایەتێکی وەک قورئان مێژوویەکی کۆنی هەیە، هەر لە سەرەتاکانی دەرکەوتنی قورئان و تەواوی قۆناغەکانی دواتر و تائێستەشی لەگەڵ بێت، بەڵام وەک ئاشکرایە تەواوی هەوڵەکانی پەیوەست بەم بوارە شکستیان هێنا، ئەوەی جێگەی تێڕامان و هەڵوێستەکردنە هەموو ئەو ماوەیە نزیکەی ١٤ سەدە، ماوەیەکی پێویستە و بگرە زیادیشیە بۆ خستنەڕووی هەوڵێکی لەم شێوەیە، بەڵام تا ئێستا چاوەڕوانین، پێشکەوتنەکانی سەردەم دەرەفەتێکی گونجاو بوون بۆ خستنەڕووی موعجیزەکانی قورئان لە سەر ئاستە جیاوازەکان، بەڵام پێشکەوتنەکانی سەردەم نەک هەر نەبوونە کەرەستەیەک بۆ هەنگاوێکی لەو شێوەیە، زیاد لەمە بوونە هەنگاوێکی باش بۆ زیاتری تۆخکردنەوەی حەقیقەتی قورئان ووە و یەکانگیریی ئەم حەقیقەتە قورئانیانە لەگەڵ زانستەکانی سەردەم، لە ڕابردوودا زانایان بە شێوەیەکی فراوان تیکشیان دەخستە سەر ئیعجازیی ڕەوانبێژی و بەیانیی، بەڵام لە ئێستادا چوارچێوەی ئیعجازە زیاتر فراوان بووە و وردەکارییە زانستییەکانی لە خۆی گرتووە، هەڵەمان نەکردوە گەر بڵەیین ڕاپەڕینی زانستی نوێ، ڕاپەڕینی دەرکەوتنی حەقیقەت و موعجیزە قورئانییەکانە و بەرمەبنایی ئەم حەقیقەتانە ڕۆژانە لە سەرانسەری جیهانەوە خەڵکی ئیسلام وەک ئایینی خۆیان قەبوڵ دەکەن.

لە بەشەکانی ئەم کتێبەدا هەوڵ دەدین ڕێگوزەرێکی خێرا بکەین بە نێو ئەو موعجیزە هەمەچەشنانەی قورئان کە دەکرێت ببنە مایەی هەڵوێستەکردن بۆ کەسانێک کە خاوەن هزر و هۆشن، پەیامێک بێت بۆ موسوڵمانان و بێباوەڕان و ڕەخنەگرانی قورئان، تاوەکوو ئەوەی ڕوونتر هەموو لایەک لەو پەیامە تێبگەن کە مەحاڵە لە هیچ کات و سەردەمەێکدا هیچ کەس بتوانێت نموونەی تاکە ئایەتێکی بخاتە ڕوو، بڕیاری پەروەردگارە تەواوی مرۆڤ و جنۆکەکان ناتوانن لەوەی هاوشێوەی قورئانە بخەنە ڕوو.

ئیعجازی ژمارەیی لە قورئانی پیرۆزدا

یەکێک لە ئیعجازەکانی قورئان ئیعجازیی ژمارەییە کە بە شێوەیەکی سەر سوڕهێنەر و قەشەنگ یەکانگیرییەکی سەیر پێش چاو دەکەوێت لە بارەی ژمارە و وشە دووبارە بوەکانی نێو قورئان، هەر بەڕوانین لەم بابەتە تێدەگەین لەوەی کە ئەم قورئانە گوتەی خالیقی زەوی و ئاسمانەکانە. لێرەدا هەوڵ دەدەین چەند نموونەیەک بە کورتی لەم بارەیەوە بخەینە ڕوو کە مایەی هەڵوێستەو ڕامانی قوڵن.

وشە	وشەی بەرانبەری	ژمارەی دووبارە
الرغبة (ویستن)	الرهبة (ترس)	٨جار
الأبليس (شەیتان)	الإستعاذة (پەناگرتن)	١١جار
القمر (مانگ)	الشهر	١٢جار
الرجل (پیاو)	المرأءة (ئافرەت)	٢٤جار
الإيمان (باوەڕ)	الكفر (كوفر)	٢٥ جار
الجهاد (جیهاد و تێکۆشان)	المؤمنون (ئیمانداران)	٤١ جار
المصيبة (دەردەد و بەڵا)	الشكر (سوپاستگوزاری)	٧٥ جار
الملائكة (فریشتەکان)	الشياطين (شەیتانەکان)	٨٨جار
الحياة (ژیان)	الموت (مردن)	١٤٦جار
الحسنات چاکەکان	السيئات (خراپەکان)	١٦٧جار
الدنيا (دونیا)	الأخرة	١١٥جار
الهداية و پێکهاتەکانی	الرحمة	٧٩جار
محمد	الشريعة	٤ جار
العقل و پێکهاتەکانی	النور و پێکهاتەکانی	٤٩جار
السر و پێکهاتەکانی	العلانية و پێکهاتەکانی	١٦جار

باسکردن و خستنەڕووی ئەم بابەتانە بۆ خودی موسوڵمانان نییە، چونکە ئێمە پێمان وایە ئیعجازی ژمارەیی قەترەیەکە لە دەریایی ئیعجازی قورئان، زیاد لەوە قورئان ئیعجازی زۆر گەورەتری تێدایە، بە تایبەتی لە بابەتەکانی پەیوەست بە زانست و پەنهان کە تەنها لە قورئاندا هەیە و لە هیچ شوێنێکی تردا بوونی نییە، هیچ کەس ناتوانێت پەی پێبەرێت، تەنها خاوەنی قورئان نەبێت، کە وایە خستنە ڕووی بەشێکی بەر چاو لە بابەتەکانی ئیعجاز لە ناو ئەوانەشدا ئیعجازیی ژمارەیی بۆ بێباوەڕان و نەیاران و گومانکاران هەوڵێک بێت لە پێناو خستنە ڕووی حەقیقەتی قورئان وەک پەیامێکی خودایی.

دەکرێت بەهێمنی ئەم پرسیارە ئاڕاستەی تەواوی بێباوەڕان و ڕەخنەگران بکەین، ئایا دەکرێت کەسێکی نەخوێندەواری نیشتەجێی نیوە دوورگەی عەرەبی وەک موحەمەد سەرچاوەی تەواوی ئەم هەموو ئیعجاز و وردەکارییە بێت؟ موحەمەد لە کوێ دەیزانی ئاسمانەکان حەوت چینن تاوەکوو ئەوەی تەنها حەوت جار لە قورئان باسی بکات؟ موسوڵمانان پێنج جار نوێژ دەکەن تەنها پێنج جار باسی نوێژ کراوە، (الأیام)ڕۆژەکانی ساڵ (٣٦٥)ڕۆژە لە بەرانبەردا (٣٦٥)جار لە قورئاندا ناوی هاتوە، ئایا لۆژیکییە بیاباننشێنیکی نەخوێندەواری وەک موحەمەد ئەم هەموو وردەکارییە بخاتە ڕوو؟![1]

لەدرێژەی ئەم زنجیرە ئیعجازە دەبینین کاتێک خوای گەورە گفتوگۆ لە گەڵ ئەهلی کیتاب دەکات وەک ئەوەی پێیان بفەرموێت ئێوە بۆ باوەڕ ناکەن بەشێوازی دروستبوونی عیسا بە بێ باوک بە گومانی ئەوەی کە باوکی نەبووە، لە کاتێکدا باوەڕ بە دروستبوونی ئادەمی بێدایک و باوک دەکەن، وەک دەفەرموێت ﴿ إِنَّ مَثَلَ

(١) بۆ زانیاری زیاتر لەم بارەیەوە بڕوانە:الإعجاز العددي في القرآن الكريم لە بڵاوکراوەکانی: المنظمة الإسلامية للتربية والعلوم والثقافة. :إشراقات الرقم سبعة في القرآن الكريم لعبد الدائمالكحيل.. :الإعجاز العددي للقرآن الكريم. لعبد الرزاق نوفل

عِيسَىٰ عِندَ ٱللَّهِ كَمَثَلِ ءَادَمَۖ خَلَقَهُۥ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾ ﴾[1]چۆن باوەڕتـان بە دروستبوونی ئادەم هەیە بێدایک و بـاوک، ئـاواش باوەڕتـان بە لە دایکبـوونی عیسـا هەبێت بە بێ باوک، هەر دووکیان بەڵگەن لە سەر دەسـەڵاتی پەروەردگـار، قورئـان کاتێـک دەفەرموویـت ﴿ إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ ٱللَّهِ كَمَثَلِ ءَادَمَۖ ﴾لەم ئـایەتەدا خـوای گەورە تیشـک دەخـاتە سـەر ئەوەی کە هەریەک لە ئـادەم و عیسـا لە شـێوازی دروستبووندا وەک یەک وان، هەر دووکیان بە فەرمانی (کـن) دروسـت بـوون، زیـاد لەمە پێوەنـدی نێـوان ئـادەم و عیسـا لە ڕووی ژمـارەییەوە پێوەنـدییەکی سـەر سوڕهێنەرە، عیسا (٢٥ جار) لە قورئاندا باسکراوە (ئادەم ٢٥ جار)

لە سـوڕەتی بەقەرەدا لەو جـێگەیەی حەوتەم جـار کە باسـی ئـادەم کـراوە دەفەرموێت﴿إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ ٱللَّهِ كَمَثَلِ ءَادَمَۖ ﴾ناوی عیسا لە قورئاندا ئەگەر لە سـوڕەتی بەقەڕەوە دەسـت پـێ بکەیـن، دەبینـین حەوتەم جـار هەمـان ئـایەتە کە دەفەرموێت﴿إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ ٱللَّهِ كَمَثَلِ ءَادَمَۖ ﴾ لە زۆر جێگەی تـردا ناوهێنـانی ئادەم و عیسا نزیکی و یەکانگیرییەکی سەرسوڕهێنەریان هەیە[2].

ـ بەکارهێنـانی وشـەکان لە شـوێنی گونجـاوی خۆیـان بە شـێوەیەکی سـەرنج ڕاکـێش بـۆ نمـوونە کاتێـک خـوای گەورە لە قورئانـدا چیـرۆک و سـەرگوزشـتەی پێغەمبەران دەگێڕێتەوە دەفەرموێت﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦ ﴾[3] یـان دەفەرموێـت ﴿ وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَٰلِحًاۚ قَالَ يَٰقَوْمِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ ﴾[4]تەواوی ئەم ئایەتـانە تیشـک دەخەنە

---

[1] بەڕاستی نموونەی دروست بوونی عیسا لەلایەن خواوە: وەک نموونەی ئادەم وایە کە لە خاک دروستی کرد و لەوەو دوا فەرمانی دا و پێی گوت: ببە (بە ئینسـان) ئـەویش بـوو، (عیسـا دایکـی هـەبوو، ئـادەم دایـک و باوکیشی نەبوو). ال عمران ٥٩

[2] بۆزانیاری زیاتر موسوعة الإعجاز العلمي ليوسف الحاج أحمد، یان موسوعة الإعجاز العلميفي القرآن والسنة لمحمد راتب النابلسي

[3] العنكبوت: ١٤

(٤) هود: ٦١

سـەر گفتوگـۆی نێـوان پێغەمـبەران و هۆزەکانیـان، پێغەمـبەران بە گوتـاری ئەی هۆزەکەم، گفتوگۆ لە گەڵ هۆزەکەیان دەکەن، بەڵام کاتێـک دێـتە سـەر باسـی عیسـا باسی هۆزی تێدا نییە، بەو پێیەی هۆز و تیرە لە ڕێـی بـاوکەوە دروسـت دەبێـت، مرۆڤ ڕەچەڵەکی خۆی دەداتە پاڵ هۆزی بـاوکی، بەم پێـوەرە عیسـا هـۆزی نەبـوە بۆیە هیچ کات گوتـاری ئەی هـۆزەکەمی بە کـار نەهێنـاوە، چـونکە بـاوکی نەبـوە، دەکرێت بپرسین بابەتێکی لەم شێوەیە جێگەی سەر سوڕمان نییـە؟ ئایـا مـوحەمەد ئەم هەموو وردبینییەی لە ووشەکاندا چۆن زانی

٣- بەشـێکی بەرچـاو لەو وشـانەی لە قورئانـدا بەکـارهێنراوە جـگە لەوەی مانـایەکی ڕوون و پاراویـان هەیە، لە دیـوەکەی تریـدا مانـا گەلێـک دەبەخشـن کە زانستی نوێ دوای چەندین قۆناغ خستوویەتییە ڕوو[1] کاتێـک قورئـان دەفەرموێـت ﴿كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ ۝ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ﴾[2] گەر بـــڕوانین لەم ئـــایەتەدا خوای گەورە درۆ دەداتە پاڵ (ناصية) نێو چـاوان و پێشەسـەر، تەواوی لێکـۆڵێنەوە زانستییەکان ئەو بابەتەیان پشتڕاستکردوەتەوە کە پێکهاتەی سەری مرۆڤ لە چەنـد بەشـێک پێکهـاتوە، بەشـی پێشـەوە بەرپرسـیارە لە جیـاکردنەوەی زانیارییەکـان و دەربڕینی هەر ناڕاستییەک نێو چاوی مرۆڤ سەرچاوەی درۆییە، واتە ئەو درۆیانەی مرۆڤ دەیانکات لە نێو چـاو بەشـی پێشـەوەی کەللەسـەرە، هەر بـۆیە لە قیامەتـدا (الجزاء من جنس العمل) سزا لە ڕەگەزی کارە ". دەکرێـت بپرسـین ئەگەر وەحـی نەبێت موحەمەد چۆن چواردە سەدە پێش ئێستا ئەم زانیارییەی زانی!؟

٤-خوای گەورە لە سوڕەتی العنکبـوت دا دەفەرموێـت ﴿ مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِن دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا ۖ وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنكَبُوتِ ۖ لَوْ

---

[1] بۆزانیاری زیاتر لە بارەی ئەم بـابەتەوە بـڕوانە الإعجـاز البیـاني فـي صـیغ الألفـاظ للدکتور:محمـد الأمـین الخضري، یان مباحث في إعجاز القرآن للدکتو مصطفى مسلم، إعجاز القرآن لأبي بکر الباقلاني رحمه الله

(٢) نەخێر. . سوێند بەخوا ئەگەر کۆڵ نەدات و کۆتایی (بـە دوژمنکـاری نـەهێنێت)، ئێمـە پێشـە سـەری دەگرین (بۆ دۆزەخ کێشی دەکەین) ئەو پێشە سەرە درۆزنە تاوانکارە) العلق: ١٥ - ١٦

كَانُوا۟ يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ ». [1] ئەم ئايەتە چەندين بابەتی سەرنج ڕاكێشی لە خۆ گرتوە كاتێک خوای گەورە دەفەرموێت ﴿كَمَثَلِ ٱلْعَنكَبُوتِ﴾ وشەی ﴿ٱلْعَنكَبُوتِ﴾ موزەكەرە بۆ نێرە، وەک ئاشكرايە لە زمانی عەرەبيدا موزەكەر زەميری (تاء التأنيث) پێوە نالكێت، بە پێچەوانەی (مؤنث) وەک لە بنەما سەرەتاييەكانی زمانی عەرەبيدا ئاشكرايە هەركاتێک مذكر (نێرێک) هات دەبێت فيعلەكەی دوای ئەو هاوشێوەی پێشوی بێت ئەگەر (مذكر) بوو (مذكر) ئەگەر (مؤنث) بوو (مؤنث)، بەڵام لێرەدا دەبينين (عنكبوت) نێرە، كەچی زەميری مێيينەی بۆ گێڕدراوەتەوە و گوتراوە ﴿ٱتَّخَذَتۡ﴾ تەواوی لێكۆڵينەوە نوێيەكان ئەوەيان پشتڕاستكردوەتەوە لە ناو جاڵجاڵۆكدا بوونيادنانی ماڵ و دروستكردنی، ئەركی مێينەكانە، ئەوان بەم كارە هەڵدەستن، نێرينەكان هيچ پێوەندييەكيان بەم كارەوە نييە بۆيە لێرەدا قورئان كارەكەی داوەتە پاڵ مێينەكانی جاڵجاڵۆكە هەر لە درێژەی لێكۆڵينەوە زانستييەكان ئەوە خراوەتە ڕوو، دوای لەدايكبوونی بەچكە مێيينەكان هەڵدەستن بە كوشتن و دەركردنی نێرينەكان، دواتريش بەچكەكان و مێينەكان هەندێكيان هەندێكيان دەكوژن و يەكتری دەخۆن و هەندێک جاريش دايكيان ئەوان دەخوات، زۆر جاريش خۆی ماڵەكەی خۆی دەخوات بۆئەوەی ماڵێكی تازەی پێ دروست بكات. ماڵێكی شپرزی بێسەروبەر و پڕ لە ئالۆزی ﴿وَإِنَّ أَوۡهَنَ ٱلۡبُيُوتِ لَبَيۡتُ ٱلۡعَنكَبُوتِۚ﴾. بە هۆی لێكۆڵينەوە زانستييە نوێيەكانەوە تەواوی ئەم زانيارييانە لە بارەی ماڵی جاڵجاڵۆكەوە ئاشكرا بوە[2].

---

[1] نمونەی ئەوانەی كە جگە لە خوای گەورە، كەسانێكی تر دەكەنە پشتيوانی خۆيان، وەك نمونەی جاڵجاڵۆكەيەك وايە كە ماڵێكی بۆ خۆی ساز كردبێت بە ڕاستی لاوازترينی هەموو ماڵەكان، ماڵی جاڵجاڵۆكەيە ئەگەر سەرنجيان بدايە و تێ بگەيشتنايە (چونكە ماڵی جاڵجاڵۆكە نە بناغە و نە ديواری هەيە، نە سەر و دەرگا و پەنجەرە، نە دەتوانێت بەرگەی با و باران و ڕووداوەكان بگرێت مێيەكەش نێرەكە لە ناو دەبات دوای جووت بوون، پاشان بێچوەكانيش دايكيان لە ناو دەبەن)" العكبوت ٤١

[2] بڕوانە:موسوعة الكحيل للإعجاز العلمي، بعنوان العنكبوت والملحد

قورئان به شێوەیەکی زانستی، لاوازی ماڵەکە ناداتە پاڵ تۆڕی جاڵجاڵۆکە بۆیە نەی فەرمووە (إن اوهن الخیوط) بەڵکوو فەرموویەتی ﴿أَوۡهَنَ ٱلۡبُيُوتِ﴾ بەو پێیەی لاوازییەکەی تەنها لە پێکهاتەی تۆڕی جاڵجاڵۆکەکانەوە تیە بەڵکوو لە بنەڕەتی ماڵەکەوەیە کە لێوانلێوە لە ستەم و خیانەت و لاوازی، بۆیە دەبین خوای گەورە حاڵی هاوەڵپەیداکەران دەچوێنێت بە ماڵی پڕ لە ئاڵۆزی جاڵجاڵۆکە، لەگەڵ ئەوەی سوڕەتێکی نێو قورئان بە ناوی جاڵجاڵۆکە (ٱلۡعَنكَبُوتِ) هاتوە، بەڵام قورئان تەنها لە ئایەتێکدا تیشک دەخاتە سەر جاڵجاڵۆکە و لە هیچ جێگەیەکی تردا ئاماژەی بە جاڵجاڵۆکە نەکردوە، تەنها لە چواندنی نەبێت بە هاوەڵپەیداکەران.

دەکرێت بپرسین بۆ چی سورەتێکی گەورە بە ناوی تاکە وشەیەکی نێو سورەتەوەکەوە هاتوە، دەبینین خوای گەورە لە سەرەتای سورەتەکەوە دەفەرموێت ﴿وَلَقَدۡ فَتَنَّا ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۖ فَلَيَعۡلَمَنَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ صَدَقُواْ وَلَيَعۡلَمَنَّ ٱلۡكَٰذِبِينَ﴾[1] " سەرەتای ئەم ئایەتە تیشک دەخاتە سەر (فتنە) تاقیکردنەوە وەک کەرەستەیەک بۆ لێک جیاکردنەوەی ڕاستگۆییان و درۆزنان، تاوەکوو ئەوەی موسوڵمان ئاگاداربن لەو ڕاستییەی کە ناکرێت تەنها بە زار بانگەشەی ئیمان بکەن و ئامادەساز نەبن بۆ تاقیکردنەوە، لە ڕووی هاوشێوەییەوە هاوشێوەیەکی بەرچاو هەیە لە نێوان تاقیکردنەوە و ماڵی جاڵجاڵۆکە، بەو پێیەی فیتنە وەک ماڵی جاڵجاڵۆکە چەندین پەتی لێک ئاڵێنراوی چڕ و پڕە، کە هیچیان لەوی تریان جیاناکرێتەوە، بەڵام دەبێت تاکی موسوڵمان ئەو ڕاستییە بزانێت کە دوای پەناگرتن و دەستگرتن بە بەرنامەی پەروەردگارە تەواوی فیتنە و تاقیکردنەوەکان تێدەپەڕن و بەهایەکیان نامێنێت. کەواتە لە کاتێکدا فیتنە وەک ماڵی جاڵجاڵۆکە ئاڵۆز و تێکەڵاوە لە هەمان کاتیشدا لاوازە، هەر بەم هۆیەوە سوڕەتەکە ناوبراوە بە سوڕەتی (العنکبوت). پرسیارێکی

---

[1] سوێند بەخوا بێگومان ئێمە ئەوانەی پێش ئەمانمان تاقیکردۆتەوە بە جۆرەها شێوە، تا خوای گەورە (لە جیهانی واقیعدا) ئەوانەی ڕاستیان کردووە دەرکەون، هەروەها درۆزنەکانیش دەبێت دەرکەون. "

لۆژیکییه گەر بپرسین موحەمەد ئەم وەردەکاری و زانیارییانەی لە کوێ دەستکەوت، گەر وەحی پەروەردگار نەبێت.

خـوای گەورە لە سـورەتی (النمـل) لە سـەر و بەنـدی چیرۆکـی سـولەیماندا دەفەرموێـت، ﴿حَتَّىٰٓ إِذَآ أَتَوۡاْ عَلَىٰ وَادِ ٱلنَّمۡلِ قَالَتۡ نَمۡلَةٞ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّمۡلُ ٱدۡخُلُواْ مَسَٰكِنَكُمۡ لَا يَحۡطِمَنَّكُمۡ سُلَيۡمَٰنُ وَجُنُودُهُۥ وَهُمۡ لَا يَشۡعُرُونَ ۝١٨﴾[1]

﴿قَالَتۡ نَمۡلَةٞ﴾ مێروولەیەک گوتی بۆچی بە (مؤنـث) مـێ هـاتوە؟ مێرولەیەکـی مێینە گوتی (قالت)؟ لە لێکۆڵینەوەی زانستی مێروناسی نوێدا باس لەوە دەکات کە مێینەکـانی مێـرولە بەرپرسـیارن لە پارێزگـاری و پاسـەوانی شـارە مێروەکـان، بە پێچەوانەوەی زۆرێک لە گیاندارانی ترەوە ئەم بابەتە کاری نێرینەکان نییە.

﴿قَالَتۡ نَمۡلَةٞ﴾ مێـروولەیەک گـوتی ئەم ئـایەتە تیشـک دەخـاتە سـەر قسـەکردنی مێروولە، زانستی مێرووناسـی نـوێ ئەو بـابەتەی پشتڕاسـتکردوەتەوە ئەو ڕاسـتییەی خستوەتە ڕوو کە مێروولەکان بە تەواوی قسەدەکەن.

﴿لَا يَحۡطِمَنَّكُمۡ﴾ خۆتـان کەنـار بگـرن و بچـنە کوناکـانەوە بـا سـولەیمان و سـەربازەکانی تێکتـان نەشـکێنن، دەبـوو گوتبـای بچـنە ژوور بـا سـولەیمان و سەربازەکانی پانتان نەکەنەوە، یان نەتان کوژن، کەچی گوتی بانەتان شکێنن، بەڵام زانسـتی مێرووناسـی نـوێ ئەو ڕاسـتییە پشتڕاسـتکاتەوە کە زیـاتر لە ٧٠%ـی پێکهـاتەی جەسـتەی مێـروولە لە مـادەی (سـیلیکۆن) کە پێکهـاتەی سـەرەکی دروستکردنی شوشەیە پێـک دێنێـت، هەر بەو هـۆیەوە فەرمـوویەتی ﴿لَا يَحۡطِمَنَّكُمۡ﴾ " نەتـان شـکێنێت نەی گوتـوە بـا پانتـان نەکـاتەوە، ئەم یەکـانگیرییە زانسـتییە واتە بەکارهێنـانی کـرداری شـکاند لەگەڵ پێکهـاتەی شوشـە، مەحـاڵە ئەم زانسـتە وردە قسەی خودی موحەمەد بێت"[2]

---

[1] هەتا گەیشتنە دۆڵی مێروولە، مێروولە مێچکەیەک (هاواری کرد و) وتی: ئەهای مێروولەینە، بچنە ماڵ و کون و کەلەبەرەکانتانەوە نەوەکو سولەیمان و سەربازانی بتان شکێنن لە کاتێکدا هەستتان پێ ناکەن. النمل:١٨

[2] بڕوانە المعجزة والإعجاز في سورة النمل لعبد الحميد محمود طهماز.

٦- لە قورئاندا وشەی (سراط) چلوپێنج جار دووبارە بوەتەوە، ئەوەی جێگەی سەرسوڕمان و هەڵوێستەکردنە، ئەم وشەیە تەنها بە (مفرد) تاکی هاتوە، هیچ کات بە کۆ (جمع) نەهاتوە. وشەی (حق) لە ١٨٠ جێگەی قورئاندا هاتوە لە هەموو جێگەکاندا بە (مفرد) تاک هاتوە و هیچ کات بە جمع کۆ نەهاتوە. وشەی (الدین) لە حەفتا شوێندا بە تاک هاتوە، هیچ کات بە (جمع) کۆ نەهاتوە، بە هەمان شێوە وشەی (نور) هەمیشە بە (مفرد) تاک هاتوەو هیچ کات بە (کۆ) نەهاتوە.

وەک ئەوەی پەروەردگار لە ڕووی ئیعجازی (الفاظ) وە ئەو ڕاستییەمان پێ بڵێت کە ڕێگەی پەروەردگار و ئایینی پەروەردگار تەنها یەکە، تەنها یەک ڕێگە و یەک ڕووناکی و یەک ئایینی حەق هەیە و هیچ کات نابنە دوو، ناکرێت زیاتر لە ڕێگەیەک هەبێت بۆ گەیشتن بە خوای پەروەردگار﴿ إِنَّ ٱلدِّينَ عِندَ ٱللَّهِ ٱلۡإِسۡلَٰمُۗ ﴾[1] بەڵام (ظلمات) تاریکی لەبەر ئەوەی ڕێگاکانی تاریکی زۆرن و هەمەچەشنن هەمیشە بە کۆ هاتوە و بە تاک نەهاتوە.[2]

٧-یەکێکی تر لە ئیعجازەکانی قورئان ئەوەیە هەندێک جار تاک (مفرد) دەخرێتە شوێنی کۆ (جمع)ـە واتە شوێنەکە شوێنی کۆیە، کەچی لە بریی کۆ تاک بە کار هاتوە، بە پێچەوانەشەوە هەندێک جار شوێنەکە شوێنی کۆیە، بەڵام بە هۆکارێک تاک یان دووان (مثنی) بە کار هاتووە. لەم بارەیەوە چەند نموونەیەک دەخەینەڕوو.

نموونەی بە کار هێنانی (مفرد) تاک لە بری کۆ (جمع)

لە هەندێک جێگەی قورئاندا پێش چاومان دەکەوێت لە جێگەی بەکارهێنانی (جمع) وشەیەکی (مفرد) بە کار هاتوە، هەڵبەت ئەمە شوێنی تێبینی کردنە، بەو

---

(1) آل عمران: ١٩

(2) بۆزانیاری زیاتر لەم بارەیەوە بڕوانە کتێبی:الإعجاز البیاني في صیغ الألفاظ للدکتور محمد الأمین الخضري. :البرهان في علوم القرآن للإمام الزرکشي،:التعبیر القرآني للدکتور فاضل صالح السامرائي.

پێیەی لە زمانی عەرەبیدا دەبێت (مبتدأ، خبر) و سیفەت و مەوسوف لە ڕووی (تاک - کۆ)و (نێر —مێ)ـیە وە وەک یەک وابن. لە نموونەی ئەو جێگەیانەی کە دەبوو کۆ بە کار هاتبا، بەڵام تاک بە کار هاتووە لەوانە ﴿ وَٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَٰجِنَا وَذُرِّيَّٰتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَٱجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا ﴾[1] لێرەدا ڕاناوی کۆ (جمع) بە کار هاتووە، وشەی (متقین) کۆیە، دەبوو فەرمووبای (أئمة) بە (کۆ) بەڵام بە (تاک) فەرموویەتی (إماما). زەمەخشەری و ئالوسی دەفەرموون: " لەبەر ئەوە بە تاک هاتوە بەو پێیەی دەبێت موسوڵمانان یەک وشەو و یەک بۆ چوون یەک پێشەوایان هەبێت، هەر بۆیە خوای گەورەش بە یەک ئیمام و پێشەوا گێڕاویەتەوە، بۆیە فەرموویەتی ﴿إِمَامًا﴾ نەی فەرموە (الإئمة)یەک ئیمام، یەک ڕێگا، یەک پێشەوا.

٨- هەر لە نموونەی ئەم بابەتە خوای گەورە لە قورئاندا دەفەرموێت ﴿إِن تَتُوبَآ إِلَى ٱللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا ۖ وَإِن تَظَٰهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ ٱللَّهَ هُوَ مَوْلَىٰهُ وَجِبْرِيلُ وَصَٰلِحُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ۖ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذَٰلِكَ ظَهِيرٌ ۝ ﴾[2] لەم ئایەتەدا کاتێک خوای گەورە پشتیوانی خۆی بۆ پێغەمبەر (دروودی خودای لێ ببێت) دوویات دەکاتەوە، دەفەرموێت جوبرەئیل تەواوی فریشتەکان و پیاوباشان پشتگیر و پشتیوانی پێغەمبەرن، تەواوی ئەمانەوە پێکڕا دەبوو بە (جمع) هاتبان دەبوو وشەی (ظهراء) یان (ظهائر) بە کۆ هاتبا، بەڵام وەک دەبینین (ظهیر) تاک بە کار هاتوە، وەک دەفەرموێت ﴿بَعْدَ ذَٰلِكَ ظَهِيرٌ ﴾. بۆچی بەو شێوەیە هاتوە؟ هەڵبەت وەك زانایان ئاماژەیان پێکردوە، حیکمەتی هاتنی وشەی (ظهیر) بە تاک ئەوەیە وەک ئەوەی خوای گەورە بۆ پێغەمبەری ڕوون بکاتەوە کە

---

[1] ئەوانەشن کە دەڵێن: پەروەردگارا لە هاوسەران و نەوەکانمان کەسانێکمان پێ ببەخشە کە ببنە مایەی ڕووناکی دیدەمان و شادمانی دڵمان و بمان کە بە پێشەنگ بۆ پارێزکاران و خواناسان. الفرقان:٧٤

[2] "ئەگەر هەردووکتان داوای تەوبە و پەشیمانی بکەن و بگەڕێنەوە بۆ لای خوا، ئەوە باشە، چونکە لەخشتە چوو بوو و ترازا بوو، خۆ ئەگەر پشتی یەکتر بگرن دژ بە پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم)، ئەوە چاک بزانن کە خوا خۆی یاریدەدەرێتی و هەروەها جوبرەئیل و ئیماندارە چاکەکان، فریشتەکانیش لەوەودوا پشتیوانن بۆی" التحریم ٤

زاتی بەرزی و جوبرەئیل و تەواوی فریشتەکان و پیاوچاکان پێکڕا وەک یەک پشت و یەک دەست بەرگری لە پێغەمبەر دەکەن. بە دڵنیایی جگە لە قورئان ئەم قەشەنگی و لوتکەی پاراوی و ڕەوانبێژییە لە هیچ جێگەیەکی تر دەستناکەوێت.

٩-هەندێک جار شوێنەکە شوێنی بە کار هێنانی (مثنی) (دووان)ـە بەڵام بە تاکی هاتوە. وەک دەفەرموێت﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَلَا تَوَلَّوۡاْ عَنۡهُ وَأَنتُمۡ تَسۡمَعُونَ ﴾[1] لەم ئایەتەدا خودا و پێغەمبەر پێکەوە دەبنە دووان، بەڵام دواتر تاک بە کار دەهێنێت دەفەرموێت ﴿ وَلَا تَوَلَّوۡاْ عَنۡهُ ﴾ بە پێی بنەماکانی زمانی عەرەبی دەبوو لە بریی (عَنۡهُ) وشەی (عَنۡهُمَا) بە کار هاتبا. خوای گەورە دەیەوێت لە پشتی ئەم ڕەوانبێژیەوە پێمان بڵێت بنەمای گوێڕایەڵی حەقیقی گوێڕایەڵی پێغەمبەریشە وەک گەیەنەری پەیامی حەقی پەروەردگار، گوێڕایەڵی کردنی واجبە، کە وایە گوێڕایەڵیَ کردنی پێغەمبەر (درودی خودای لێ بێت) واتای گوێڕایەڵی پەروەردگارە گوێڕایەڵی پەروەردگار مەحاڵەو نایەتەدی بە بێ گوێڕایەڵی کردنی پێغەمبەر، بەو پێیەی گوێڕایەڵیَ یەکیان واتە گوێڕایەڵی ئەوی تریان ئیدی، زەمیرەکەی گەڕاندووەتەوە بۆ یەکیان (تاک)، واتای ئەوەی گوێڕایەڵی هەرکامیان بێت ئەوی تریان لە خۆ دەگرێت.

هەر لە نموونەی ئەم بابەتە خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرموێت﴿يَحۡلِفُونَ بِٱللَّهِ لَكُمۡ لِيُرۡضُوكُمۡ وَٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ أَحَقُّ أَن يُرۡضُوهُ إِن كَانُواْ مُؤۡمِنِينَ ﴾[2] دیسان لێرەدا بە تاکی هاتوە، ئەم ئایەتەش دیسان دەیەوێت پێمان بڵێت جیاوازییەک نییە لە نێوان ڕازیکردنی خودا و پێغەمبەر، ڕازیکردنی هەریەکیان واتای ڕازیکردنی ئەوی تریانە کە وایە پێویست ناکات بە (مثنی) دوانی بێت. هەر بۆیە پەروەردگار لە جیاتی (عنهما) وشەی (عَنۡهُ) بە تاکیی بە کار هێناوە.

---

[1] " ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە، فەرمانبەرداری خوا و پێغەمبەرەکەی بن و لە بەرنامەی ئەو پشت هەڵمەکەن، لەکاتێکدا ئێوە تێ دەگەن و دەبیسن. " الأنفال ٢٠

[2] دووڕووەکان، سوێندتان بە خوا بۆ دەخۆن تا بڕواتان پێ بکەن و ڕازی بن لێتان لەکاتێکدا کە حەق وایە خوا و پێغەمبەرەکەی ڕازی بکەن ئەگەر ئەوانە باوەڕدارن. . " التوبة:٦٢

هەر لەم چوارچێوەیەدا خوای گەورە لە جێگەیەکی تردا دەفەرموێت﴿ وَجَعَلْنَا ٱبْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُۥٓ ءَايَةً ﴾" لێرەدا خوای گەورە عیسا و مەریەمی پاکیزەی دایکی دوو مرۆڤن، بە پێی بنەماکانی زمانی عەرەبی دەبوو خوای گەورە لە بریی (ءَايَةً) فەرمووبای (آیتین) وەک دەفەرموێت وەک ئەوەی لە چەندین شوێنی قورئاندا کاتێک باسی دوو ئایەت یاخود دوو نیشانەدەکات ﴿ ءَايَتَيْنِ ﴾وەک دەفەرموێت﴿ وَجَعَلْنَا ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ءَايَتَيْنِ ﴾ بەڵام لە ئایەتی . ﴿ وَجَعَلْنَا ٱبْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُۥٓ ءَايَةً وَءَاوَيْنَٰهُمَآ إِلَىٰ رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ ﴾[1]

بەتاک بەکاری هێناوە بەو پێیەی موعجیزەی مەریەم ئەوەیە کە بە بێ هاوسەر منداڵێکی بوو، موعجیزەی عیسا ئەوەیە کە بە بێ بوونی باوک لە دایک بوە، هەر دوو لایان تەواوکاری یەکتری موعجیزەی هەریەکیان واتای موعجیزەی ئەوی تریان تەواو کاری یەکترین، بەو پێیەی بوونی عیسا بە بێ باوک جگە لەوەی کە موعجیزەیە بۆ عیسا هاوکات موعجیزەیە بۆ مەریەمی دایکی کە بە بێ مێرد منداڵی بووە بۆیە بە تاک فەرموویەتی (ءَايَةً) نەی فەرمووە ﴿ ءَايَتَيْنِ ﴾

١٠-بە پێچەوانەوە هەندێک جار لە بریی ئەوەی (مفرد) بە کار بهێنێت (جمع) کۆی بە کار هێناوە. وەک خوای گەورە دەفەرموێت ﴿وَقَالُوا۟ لَن يَدْخُلَ ٱلْجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا أَوْ نَصَٰرَىٰ ۗ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ۗ قُلْ هَاتُوا۟ بُرْهَٰنَكُمْ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴾[2] "

لێرەدا دەبینین ئاواتەکەیان یەک دانەیە ئەویش بریتییە لە ﴿لَن يَدْخُلَ ٱلْجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا أَوْ نَصَٰرَىٰ ۗ ﴾ بەڵام خوای گەورە هیوا و ئاواتەکانیان بە کۆ ناو دەبات و

---

[1] هەروەها کوڕەکەی مەریەم و دایکیمان کردە بەڵگەو نیشانە (لەسەر توانایی خۆمان) و ئێمە هەردووکیانمان حەوانەوە لە شوێنێکی بڵندو خۆش و سازگار و ئاوداردا. المؤمنون: ٥٠

[2] . (جوولەکە و گاورەکان) دەڵێن: هەرگیز کەس ناچێتە بەهەشتەوە بێجگە لە جوولەکە یان گاور نەبێت یان، جا ئەوە ئاوات و خەیاڵی خۆیانە (تۆش ئەی محمد (صلی الله علیه وسلم)، یان ئەی ئیماندار) پێیان بڵێ: ئەگەر ڕاستگۆن، بەڵگەتان لەسەر ئەم قسەیە بهێننە مەیدانەوە. البقرة ١١١

دەفەرموێت ﴿تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ﴾ بە کـۆ هێنـاویەتی نەی فەرمـووە (تلـك أمنیـتهم) بە (تاک) خوای گەورە تیشک دەخاتە سەر هیوا و ئاواتی جـوولەکە و مەسـیحییەکان کە خۆی لە شکستی موسـوڵمانان و لاواز بـوون و بـێ توانـایی دونیـایی و ئـازار و قوڕبەسەریی چوونە دۆزەخیـان لە قیامەتـدا خـۆی دەبینێـتەوە، بـۆیە خـوای گەورە فەرمـووی ﴿تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ﴾ پاشـان ڕوونتـر وەڵامیـان دەداتەوە و دەفەرموێـت ﴿قُلْ هَاتُوا۟ بُرْهَـٰنَكُمْ إِن كُنتُمْ صَـٰدِقِينَ﴾.

١١-هەندێک جار لە قورئاندا (مەد) دراوە بە وشەیەک کە پێچەوانەی قیرائەت و خوێندنەوەی (حەفـص)ـە، وەک لە سـوڕەتی (الفرقـان) دا دوای ئەوەی قورئـان تیشک دەخاتە سـەر چەند تاوانێک کە بەندە ڕاسانەکانی خودا (عباد الرحمن) لێـی دوورن دەفەرموێت ئەنجامدەرانی ئەم تاوانانەن ﴿ يُضَـٰعَفْ لَهُ ٱلْعَذَابُ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِۦ مُهَانًا ﴾ [1] چەند بەرانبەر سزای بە ئازار دەچێژن لە ڕۆژی دوایدا و لە ئاگردا دەمێنـنەوە بە سـەر شـۆڕی ﴿وَيَخْلُدْ فِيهِۦ مُهَانًا﴾ وشـەی (فِيهِۦ) (مەدی) وەرگرتـوە بە پـێچەوانەی خوێنـدنەوەی بـاوی حەفـص، لەبەر ئەوەی ئەم مەدە پەیوەسـتە بە لایەنێکی واتاییەوە، واتا ئەو کەسـانەی کە دەچـنە دۆزەخەوە زۆر بە نـاو دۆزەخـدا ڕۆدەچن و زۆر زۆریش دەمێنەوە.

هــەرلــــە نمـوونەی ئـــەم بـابەتە ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ ٱللَّهَ يَدُ ٱللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ۚ فَمَن نَّكَثَ فَإِنَّمَا يَنكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِۦ ۖ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَـٰهَدَ عَلَيْهُ ٱللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴾ . [2] وشەی (عَلَيْهُ) کە لە خوێندنەوەی حەفصدا هەمیشە بە (کسر) هاتوە و

---

[1] . الفرقان: ٦٩

[2] "بێگومان ئەوانەی پەیمان دەدەنە تۆ ئەی محمد (صلی الله علیه وسلم) لەڕاستیدا تە نهـا پـەیمان بـەخوا دەدەن. . دەسـتی خوا لەسەر دەستیانەوەیە جا ئەوەی پەیمانەکـە بشـکێنێت و لێـی پاشـگەز ببێتـەوە ئەوە لە سـەر خۆی دەکەوێت و پەیمانی لەگەڵ خۆی شکاندووە ئەوەش کەپیمانەکە دەباتەسەر و پاشـگەز نابێتـەوە، لە سەر ئەو پەیمانەی بە خودای داوە ئەوە خوای باڵادەسـت لەئاییندەدا پاداشـتی گـەورەی پـێ دەبەخشـێت "
الفتح ١٠

(مبني علی الکسر) پەروەردگار کاتێک باسی پەیمانی موسوڵمانان دەکات بۆ پێغەمبەر دەفەرموێت﴿وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ ٱللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا﴾ دەبینی وشەی (عَلَيْهُ) لەم ئایەتەدا بە کەسر نەهاتوە بە ڕەفع هاتوە، لەگەڵ ئەوەی ئەم جۆرە لە دەربڕین شێوە زمانی ئەهلی حیجازە کێشەیەکی تێدا نییە، بەڵام زیاد لەمە (علیه) بە ڕەفع واتاییەکی تر و نهێنییەکی تری لە خۆگرتوە، کە بریتییە لەوەی موسوڵمانان لە دۆخێکی سەخت و هەستیاردا بە توندی و بە ئەوپەڕی حەماسەتەوە توندترین بەیعەتیان دا بە پێغەمبەر، هەر بۆیە پەروەردگار توندترین حەرەکەی بۆ بە کار هێنان کە دەفەرموێت﴿عَلَيْهُ ٱللَّهَ﴾ وەک ئاشکرایە لە زمانی عەرەبیدا (ضم) بۆ قورسییە، هەر لەبەر قورسیی بەیعەتەکە خوای گەورە بە ﴿عَلَيْهُ ٱللَّهَ﴾ گوزارشتی لێ کردوە[1].

دەپرسین ئایا دەکرێت ئەم قەشەنگی و ناسکی و موعجیزەو سەرسوڕهێنەرە گوتەو دەربڕینی مرۆڤەکان بێت، هەر لە ژێر کاریگەریی هێزی زمانی هەربۆ یە زۆرێک لە ڕۆژهەڵاتناسەکان بە ناچاری کاتێک دێنە سەر دابەشکاری زمانی عەرەبی تیشک دەخنە سەر ئەوەی کە زمانی عەرەبی بریتییە لە شیعر، پەخشان، قورئان، واتا پشتڕاستی دەکەنەوە کە زمانی قورئان نە شیعرە و نە پەخشانە بەڵکوو دونیاییەکی سەربەخۆی زمانەوانییە.

١٢-هەر لە چوارچێوەی جوانییەکانی قورئان لە ڕووی بە کار هێنانی وشەوە بابەتی پێشخستن و دواخستنەوە، ئەوەی لە زمانی عەرەبییدا بە (تقدیم و تأخیر) ناسراوە، بەو واتایەی هیچ وشە و پیتێکی قورئان نییە بۆ ئەوەی جوانتر بێت پاش و پێشی پێ بکەین، هەریەکێک لە وشە و پیتەکانی قورئان بە لوتکەی جوانییەوە لە شوێنی جێگەی گونجاوی خۆیاندان، بەو واتایەی ئەگەر تەواوی قورئان بگەڕێین نابینین پیتێک یان وشەیەک هەبێت لە جێگەی گونجاوی خۆیدا نەبێت، یاخود

---

[1] بڕوانە روح البیان. آلوسي. سورة الفتح

بکوترێت گەر ئەم وشەیە یاخود ئەم پیتە لە شوێنی ئەو وشەیە یاخود ئەو پیتە بوایە باشتر بوو، پیت و وشەو ئایەتەکانی قورئان لە لوتکەی ئیستاتیکا و جوانیدان، لــە هەڵبژارنـدنی وشەکـــان کاتێک دەفەرموێت﴿وَأَهُشُّ بِهَا عَلَىٰ غَنَمِي وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَىٰ﴾ یـان ﴿لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ﴾ هەر وشـەیەکی تـر لە جێـی ئەم وشـانە بێت بە دڵنیایی نابنە جێگرەوەی واتا و جوانی و گشتگیریی ئەم وشانە، جـوانی و ئیستاتیکای قورئان لە بابەتی ڕێکخستنی و شەکان و پاش و پێشیان لە لـوتکەدایە کاتێک دەفەرموێت: ﴿ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ ﴾[1]

لێرەدا زیندوو پێش مردوو خراوە بەو پێیەی زیندوو لە مردوو بەڕێزترە.

هەندێک جار وشەیەکی پێشخستوە بە سەر وشەیەکی تردا بەو پێیەی وشەی یەکەم هۆکاری دەسـتبەر بـوون و بە دیهـاتنی وشـەی دوەمە وەک دەفەرموێـت﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾[2]دەبینین لە م ئایەتە پیرۆزەدا تۆبە پێش پاک بـوونەوە کەوتـوە، واتە تەوبە دەبێتە مایەی پاکبوونەوە، پاکبوونەوەش دەرئەنجامی تۆبەو گەڕانەوەیە بۆ لای پەروەردگار.

یان هەندێک وشە لە قورئان کە پێش هەندێکی تریان دەکەوێت، بەو پێیەی وشەی یەکەمـین واتـای زۆریـنە دەدات بەدەسـتەوە، بەو واتـایەی یەکەکـانی ئەو زۆرتـرە تاوەکوو وشـەی دوای ئەو وەک دەفەرموێـت ﴿ هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنكُمْ كَافِرٌ وَمِنكُم مُّؤْمِنٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴾[3]وشەی (کافر) پێش وشەی (مـؤمن) کەوتـوە، مـؤمن لای خـودا بەڕێزترە دەبوو وشـەی مـؤمن پـێش کەوتبـا بەڵام بە هـۆی زۆریـیەوە وشـە (کـافر) پێشکەوتوە،

---

[1] الروم: ١٩

[2] البقرة:٢٢٢

[3] ئەوزاتە ئەوەیە ئێوەی دروست کردووە، جا هەتانە بێ باوەڕەو هەتانە باوەڕدا، خوایش بینایە بەهەموو ئەو کاروکردەوانەی کە ئەنجامی دەدەن. التغابن: ١ - ٢

هەندێک جاری تر بابەتی پێشخستن و دوا خستن پێوەندی بەو سیاق و دۆخەوە هەیە کەوشەکەی تێدا هاتوە، کاتێک باس لە هاوەڵانی ئەشکەوت ومانەوەیان بۆ ماوەیەکی زۆ لەو ئەشکەوتە دەکات دەفەرموێت ﴿لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا﴾[1]

بۆچی هەڵهاتنی پێشی ترس خستوە، لە کاتێکدا وەک ڕوونە سەرەتا ترس دروست دەبێت پاشان ڕاکردن ڕوودەدات، واتە مرۆڤ دەترسێت پاشان هەوڵی ڕاکردن دەدات، نەوەک بە پێچەوانەوە، حەقیقەتی پێشخستنی ڕاکردن لێرەدا لەوەدایە ئەو گەنجانە لە ترسی خەڵکی و ستەمکاران هەڵاتن و لەو ئەشکەوتە نیشتەجێ بوون هەر بەوهۆیەوە پەروەردگار ئەو مەبەستەی پێدان و پاراستنی، هەر کەس ئەوانی دیتبا دەبوو سەرەتا هەڵاتبا، دواتریش ترسێکی زۆر گیانی دادەگرت بە شێوەیەک نەیدەتوانی جارێکی تر بچێتەوە بەلایاندا ﴿وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا﴾[2]

ئەم بابەتانە و هاوشێوەکانیان ئاڵقەیەکە لە زنجیرەی ئەو هەزاران نهێنییەی لە قورئاندا هەیە، کە بوونەتە دروستکردنی ئاسمانێکی فراوان لە قەشەنگی و جوانی، خەڵکانێک لەم ڕەوانبێژی و پاراوی و ئیستاتیکایە تێ دەگەن کە شارەزایی بەرچاویان لە زمانی عەرەبی و زانستەکانی زمانی لە نەحو و صەرف و بەلاغە و عەروز، زانستی دەنگەکان و ئەدەبی عەرەبی هەیە.

لە کۆتاییدا تێ دەگەین ئەم وردەکارییە کاری پەروەردگارە و کاری موحەمەد نییە کاری پەروەردگاری دروستکەری زەوی ئاسمانەکانە، (سەهلی کوڕی عەبدوڵڵای توستەری جوانی فەرمووە: (وكما أنه ليس لله نهاية فكذلك لانهاية لفهم كلامه"

[1] ئەگەر تۆ (ئەی پێغەمبەر صلى الله عليه وسلم، ئەی ئیماندار) سەرێکت بکێشایە بۆ سەر دیمەنیان، ئەوە بە پەلە هەڵدەهاتیت و ترسێکی زۆر لە دیمەنیان دەچووە دڵتەوە. الكهف:١٨

(٢) بۆزانیاری زیاتر بڕوانە. :دلائل الإعجاز وة أسرار البلاغة للإمام عبد القاهر الجرجاني. البرهان في علوم القرآني الزركشي. معترك الأقران في إعجاز القرآن للسيوطي، بلاغة التقديم والتأخير في القرآن الكريم :علي أبوالقاسم عوض. لمسات بيانية للدكتور فاضل السامرائي

هەر وەک چۆن پەروەردگار کۆتاییەکی نییە، بە هەمان شێوە تێگەییشتن لە کەلامی پەروەردگار کۆتایی نییە " کە وایە وەک قورئان داوا لە تەواوی مرۆڤەکان دەکات ﴿أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلْقُرْءَانَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَآ﴾[1] ئیدی پێگەی بەرزی قورئانە بە سەر تەواوی جیهان و وتەی تەواوی مرۆڤەکان، ئەو قورئانەی پەروەردگارە کە بەدرێژای ١٤٠٠ ساڵە تەحەدا دەکات و لێوانلێوە لە موعجیزە، وەک ئیبن عەبباس قورئان دەکات بەچوار بەشەوە دەفەرموێت، بەشێکیان نهێنی گەلێکن کە ئەستەمە هەتا ڕۆژی قیامەت هیچ کەسی پەی پێبەرێت.

(١) محمد: ٢٤

تۆمەتەکان لە بارەی قورئانەوە

یەکەم: موحەمەد دانەری قورئانە

یەکێک لەو تۆمەتانەی بەدرێژای مێژوو ئاراستە قورئان و خودی پێغەمبەر دەکرێت، بابەتی پاڵدانی قورئانە بۆ لای موحەمەد، هەر لە سەردەمی قورەیشییەکانەوە تاوەکوو قۆناغەکانی دواتر، زۆرێک لە ڕۆژهەلاتناسان و بێباوەڕان و تانەدەران ئەم تۆمەتەیان خستووەتە ڕوو، دواتر بە شێوەیەکی لۆژیکی بەرپەرچی هەریەکێک لە و گومانانە دەدەینەوە مولحیدان گومانی ئەوە دەخەنە ڕوو کە قورئان دروستکراوی دەستی موحەمەد خۆیەتی، مولحیدەکان بەو پێیەی باوەڕیان بە خودایەکی دروستکەری ئەم گەردوونە نییە، جوولەکە و مەسیحیەکانیش وەک کەرەستەیەکی دژایەتیکردنی پێغەمبەر (درودی خودای لێ بێت) ئەم تۆمەتەی دەخەنەپاڵ، مولحیدەکان و جوولەکە و مەسیحییەکان هەریەکیان بەئاراستەیەکی دیاریکراو بەکەرەستەی جیاواز دژایەتی قورئان دەکەن و تانە و گومانەکانیان لەم بارەیەوە دەخەنە ڕوو.

جارێک باس لەوە دەکەن موحەمەد بەزیرەکیی خۆی ئەم کتێبەی نووسیوە! جارێکی تر باس لەوە دەکەن موحەمەد بە سوودوەرگرتن لە ساحیر و ئەستێرەناسەکانی پێش خۆی ئەم قورئانەی نوسیوە. هەندێکی تریشیان باس لەوە دەکەن ئەوەی موحەمەد هێناویەتی ڕۆشنبرییەکی نوێ بوە سەرچاوەکەی ڕەوانبێژی و زمانپاراوی موحەمەد بوە، دواتر کۆمەڵێک خەڵکی سادەو ساویلکە و کەم عەقڵ باوەڕیان پێ هێناوە، هەڵبەت ئەم تۆمەتانە و هاوشێوەکانی تۆمەتگەلی نوێ نین، بەڵکوو هەمان تۆمەتی موشریکەکانی سەردەمی پێغەمبەر خۆیەتی وەک قورئان بەڕوونی باسی لێوەدەکات ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِنۡ هَٰذَآ إِلَّآ إِفۡكٌ ٱفۡتَرَىٰهُ وَأَعَانَهُۥ عَلَيۡهِ قَوۡمٌ ءَاخَرُونَ ﴾ [1] قورئان لێرەدا دوو تۆمەتی ئەوان دەخاتە ڕوو، یەکەمیان دروستکردنی لە لایەن

---

[1] ئەوانەی بێ باوەڕ بوون وتویانە: ئەم قورئانە درۆیەک نەبێت کە (محمد صلی الله علیه وسلم) خۆی هەڵیبەستووە، شتێکی تر نییە، کەسانی تریش یارمەتیانداوە الفرقان: ٤

موحەمەد خۆیەوە، دوەمیان پشتبەستنی بەهاوکاری ئەوانی دی. جارێکی تر تۆمەتباری دەکەن بەشێتی و درۆکرد بەناوی خوداوە وەک قورئان دەگێڕێتەوە﴿ أَفۡتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا أَم بِهِۦ جِنَّةٌۢ ﴾[1]

هەر لەم چوارچێوەیەدا زۆرێک لە ڕۆژهەڵاتناسان بەشوێن پێهەڵگرتنی بێباوەڕانی پێشوو ئەم تۆمەتەیان دووبارە کردوەتەوە، ڕۆژهەڵاتناس و ئەدیبی بەریتانی (جۆرج وێڵز) لە کتێبی (معالم تاريخ الإنسانية) دا دەڵێت (موحەمەد خۆی ئەم قورئانەی هەڵبەستووە) یولیوس فلهاوزن دەڵێت: (قورئان لە لایەن موحەمەدەوە هاتوە.)[2] لێکۆڵەری فەڕەنسی (گۆستاف لۆبون) دەڵێت " موحەمەد خۆی قورئانی نوسیوە"[3] دواتریش بەدرێژای مێژوو زۆرێکی زۆر لە بێباوەڕان و ڕۆژهەڵاتناسان و نەیاران چەندین ڕەخنەی جۆراوجۆریان گرتوە، بەڵام ئەوەی خاڵی هاوبەشی هەموویانە باس لەوە دەکەن گوایە ئەو قورئانەی موحەمەد هێناویەتی دوور ونزیک پێوەندی بە ئاسمانەوە نییە، موحەمەد خۆی هێناویەتی، هەوڵ دەدەین بە کورتی لە چەند خاڵێکدا وەڵامی ئەم تۆمەتە بدەینەوە.

یەکەم: خوای گەورە لە قورئاندا بەرپەرچی ئەم بۆچوونەی داوەتەوە بەرگرییەکی توند لە قورئان دەکات و دەفەرموێت﴿ وَمَا كَانَ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانُ أَن يُفۡتَرَىٰ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَلَٰكِن تَصۡدِيقَ ٱلَّذِي بَيۡنَ يَدَيۡهِ وَتَفۡصِيلَ ٱلۡكِتَٰبِ لَا رَيۡبَ فِيهِ مِن رَّبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾[4] خوای گەورە لەم ئایەتەدا بەڕوونی تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە ئەم قورئانە لە لایەن پەروەردگارەوە هاتوە، هیچ مرۆڤێک ناتوانێت بە ناوی پەروەردگارە وەک کەلامی

---

[1] ئایا درۆ بەناوی خواوە هەڵدەبەستی، یا شێت بووە؟! سبأ: ٨

[2] بڕوانە کتێبەکەی خۆی: (تاريخ الدولة العربية)

[3] بڕوانە حضارة العرب. غوستاف لوبون وەرگێڕانی عادل زعيتر لا ١١١

[4] وەنەبێت ئەم قورئانە لەلایەن کەسێکەوە داڕێژرا بێت و هەڵبەسترا بێت جگە لەخوا، بەڵکوو ڕاستی و ڕەوانی کتێبە ئاسمانیەکانی پێش خۆشی دوویات دەکاتەوە، هەروەها ڕوونکەرەوەی بیر و باوەڕ و ئەرکەکانە، بەڕاستی هیچ گومان لەوەدا نیە کە ئەم قورئانەلەلایەن پەروەردگاری هەموو جیهانەوە ڕەوانەکراوە. یونس: ٣٧

پەروەردگار هەڵببەستێت، موحەمەدیش وەک هەموو ئەوانی تر مرۆڤ بـوە، دەکرێـت بپرسین ئەگەر ئەم قورئانە لە لایەن خودی موحەمەدەوە بوە، چۆن بەرپەرچی خۆی دەداتەوە و بانگەشـەی ئەوە دەکـات کە ناکرێـت ئەم کتێـبە لە لایەن مرۆڤەکـانەوە دروست بکرێت؟! لە چوارچێوەی بەرپەرچدانەوەی نەیاران و هەوڵـدان بـۆ خسـتنە ڕووی دەقەکانی قورئان وەک بەڵگەو کەرەسـتەی بەرگـری بـۆیە کەرەسـتەی دی بە کار دەهێنین و خۆمان بەدوور دەگرین لەم جۆرە هەولانە.

دوەم: پشتڕاسـتکردنەوەی قورئـان لە لایەن مـوحەمەدەوە پشتڕاسـتکردنەوەیەکی دانپێدانانە، نەوەک بانگەشـەیی، بەو واتـایەی مـوحەمەد دانـی بەوەدا نـاوە کە ئەم قورئانە لە لایەن پەروەردگارەوەیە، نەوەک بانگەشەی کردبێت کە لە لایەن خۆیەتی، هەربۆ ڕوونکردنەوەی ئەم بـابەتە، کەسـێک بچێـتە لای دادوەرێـک ئەوەی بـۆ ڕوون بکـاتەوە کەسـێک هـاتوە و پەیـامێکی هێنـاوە خەڵکـانێکی زۆر شـوێنی کەوتـن و پشتگیری لێدەکەن و بوونەتە پەیڕەوکار و لایەنگری ئەو، بەڵام ئەو کەسە دەڵێت کە ئەو خاوەنی ئەو پەیامە نییە، خاوەندارییەتەکەی دەگەڕێتەوە بۆ پەروەردگار، ئایا ئەم بابەتە پێی دەگوترێت (الإدعاء) یان (الإقرار) بەدڵنیایی پێـی دەگوترێـت (الاقـرار) پشتڕاستکردنەوە، لە یاسادا (الإقرار) ڕاستەوخۆ قەبوڵە و پێویستی بە بەڵـگە نییە، بەڵام (دعوی) پێویستی بە بەڵگەیە، موحەمەد بە ئاشکرا دانی بەوە دانا و کە ئەم قورئانە کەلامی ئەو نییە خاوەندارێتییەکەی دەگەڕێتەوە بۆ پەروەردگار، لۆژیکی نییە کەسێک خۆی بەدوور بخاتەوە لە بەنرخترین بابەت و بەهێزتـرین خـاڵی بەرەنگـار بوونەوەی خۆی کە خەڵکی دەیان دایە پـاڵ ئەو، کەچـی ئەو نکـۆڵی لـێ بکـات و بڵێت هی من نییە.

سـێیەم: لە چەنـدین شـوێنی قورئانـدا بەرپەرچـی مـوحەمەد دراوەتەوە، لە هەندێک شوێندا سـەرکۆنەکراوە، و ڕەخـنەی لـێ گیـراوە، لە هەنـدێک شـوێنی تـردا گوتاری قورئانی پێچەوانەی سروشت و ئـارەزووی مـوحەمەد فەرمـان و ڕێگریکـردن

دەردەکات، لەوانە کاتێک دوو ڕووەکان لە جەنگی تەبوکدا داوای ڕووخسەتیان لە پێغەمبەر کرد کە نەیەن بۆ جەنگ ئەویش ڕوخسەتی دان، بەڵام دواتر بە هۆی ئەم کارەیەوە دووچاری ڕەخنەی خودایی هات ﴿ عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ وَتَعْلَمَ ٱلْكَـٰذِبِينَ ﴾[1]

هەندێک جار قورئان پێچەوانەی سروشتی مرۆڤیی موحەمەد فەرمانی پێ کردوە، واتە فەرمانی شتێکی کردوە کە موحەمەد بەسروشتی مرۆڤبوونی خۆی نەی ویستوە و ئـارەزووی نەکـردوە، لەوانە فـەرمانی خواسـتنەوەی خێزانـی زەیـد، وەک دەفەرموێـــت﴿ وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِىٓ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَٱتَّقِ ٱللَّهَ وَتُخْفِى فِى نَفْسِكَ مَا ٱللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى ٱلنَّاسَ وَٱللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَىٰهُ ۖ فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَـٰكَهَا ﴾[2] لێرەدا وەک زانایانان دەفەرموون گەر بڕیار بێت پێغەمبەر (دروودی خودای لێ ببێت) شتێک بشارێتەوە ئەوا بەدڵنیایی ئەم ئایەتەی دەشاردەوە، بەو پێیەی ئەوەی لە دڵیدایە لە لایەن خوای گەورەوە ئاشکرا دەکرێت، پێغەمبەر لە ناخەوە تەواو نیگەران بوو بەوەی خێزانی زەید بخوازێت کە خۆی بەخێوی کردوە، لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە لە نێو عەرەبەکاندا کارێکی لەم شێوەیە نەنگییەکی گەورە بوو، بەڵام بە پێچەوانەی سروشتی موحەمەد و باوی کۆمەڵگەی عەرەبیی، خوای گەورە فەرمانی پێ دەکات.

هەندێک جار بووە پێغەمبەر (دروودی خودای لێ ببێت) بە هـۆی خێزانەکانییەوە شـتێک حەرام دەکـات لە سـەر خـۆی بەڵام خـوای گەورە بەرپەرچـی دەداتەوە، و

---

[1] التوبة: ٤٣

[2] تۆ ئەی محمد (صلى الله عليه وسلم) کاتێ بەو کەسەی کە (زید) ەو خـوا نیعمـەتی ئیمـانی پێبەخشـیوە، تۆش نیعمەتی ئازادی و پەروەردەت لە نزیکی خۆتەوە پێداوە دەڵێت: هاوسـەری خۆت بهێڵـەرەوە لای خـۆت کە (زەینەب)ە، لە خوا بترسـەو (تەڵاقی مەدە)، وە شـتێک لـە دڵ و دەروونـی خۆتـدا دەشـارێتەوە کـە خـوا دەیەوێت ئاشکرای بکات، لە خەڵکی دەترسیت، (لەبەر ئەوە) کاتێ کە زەید خواسـتی و بـوو بـە هاوسـەری (پاشان ڕێک نەکەوتن و جیابوونەوەو تەڵاق کەوتە نێوانیان)، ئێمە (زەینەب)مان لە تۆ مارەکرد الأحزاب: ٣٧

ڕەخنەی لێ دەگرێت و سەرکۆنەی دەکات وەک دەفەرموێت ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَآ أَحَلَّ ٱللَّهُ لَكَۖ تَبۡتَغِي مَرۡضَاتَ أَزۡوَٰجِكَۚ ﴾[1] یان لە ڕووداوی گفتوگۆی لەگەڵ عەبدوڵلای کوڕی ئوم مەکتوم، خوای گەورە ڕەخنەی لێ دەگرێت و دەفەرموێت ﴿ عَبَسَ وَتَوَلَّىٰٓ ۝ أَن جَآءَهُ ٱلۡأَعۡمَىٰ ﴾[2] یاخود ڕەخنەگرتی لە پێغەمبەر بە هۆی داوای لێخۆشبوون کردنی بۆ هاوبەشی پەیداکەران ﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَن يَسۡتَغۡفِرُواْ لِلۡمُشۡرِكِينَ ﴾[3] تەواوی ئەم ئایەتانە و چەندین ئایەتی تر ڕەخنەن لە موحەمەد، لۆژیکی نییە موحەمەد قورئانێک لە لایەن خۆیەوە بێنێت دواتر لە ناو دێڕەکانیدا ڕەخنە و سەرکۆنەی خۆی بکات. هەر لەم چوارچێوەیەدا بەشێک لە ڕۆژهەڵاتناسە خاوەن ویژدانەکان ئەم بابەتەیان پشتڕاستکردوەتەوە، دکتۆر (لاینتر) لەم بارەیەوە دەڵێت: لە کاتێکدا سەیری قورئان دەکەم دەبینم وەحییەکی توند بە ڕەخنەی توند دادەبەزێتە سەر موحەمەد، دڵنیا دەبمەوە لەوەی کە ئەم قورئانە لە لایەن موحەمەدەوە نییە، ئەگەر هی خۆی بایە، بۆچی ڕەخنە لە خۆی دەگرێت و بەرپەرچی خۆی دەداتەوە. "

ڕەخنەکانی خودا لە موحەمەد واتای ئەوەی خودا قەبوڵی نییە بچوکترین هەڵە لە لایەن موحەمەدەوە دەربچێت، موحەمەد جگە لە گەیەنەرێک زیاتر شتێکی تر نییە، لە هەر جێگەیەک پێغەمبەر (دروودی خودای لێ بێت) خەریک بووبێت لا بدات، ڕاستەوخۆ پەروەردگار ڕاستی کردوەتەوە.[4]

چوارەم: گریمان ئەم قورئانە، گوتەی موحەمەد خۆیەتی و بەناڕەوا داویەتییە پاڵ پەروەردگار، دەپرسین بۆچی موحەمەد تەواوی گوتەکانی تری نەداوەتە پاڵ خودا، موحەمەد جگە لە قورئان چەندین گوتەی تری هەیە بۆچی ئەوانەی

---

[1] التحريم: ١

[2] عبس: ١ - ٢

[3] التوبة: ١١٣

(٤) بڕوانە کتێبەکەی دين الاسلام، لاينتر، ترجمة عبد الوهاب سليم ل٣٢

نەداوەتە پاڵ خودا، بۆچی بۆ گوتەکانی تریش نەی گوتوە ئەمانەش گوتەی پەروەردگارن؟ یان دەکرێت بپرسین بۆچی لە یەک ناچن؟ ئەوان دەڵێن قورئان گوتەی موحەمەدە، هەموولایەک کۆدەنگین لە سەر ئەوەی کە فەرمووده گوتەی موحەمەد خۆیەتی، بۆچی قورئان و فەرمووده لە یەکتری ناچن، فەرمووده گوتەی پێغەمبەر خۆیەتی، هیچ کات فەرمووده لە هیچ ڕوویەکەوە هاوشێوەی قورئان نییە، نە لە پاراوی و نە لە ڕەوانبێژی و نە لە ڕاکێشانی هەستی گوێگردا، نە لە پەیمانی پاراستنی.

پێنجەم: لە هەندێک دۆخدا موحەمەد پێویستیەکی زۆری بە قورئان هەبووە وەک کەرەستەیەک لە پێناو بەرپەرچدانەوەی نەیارانی، بەڵام لەو کات و ساتانەی کە ئەو پێویستی بوە قورئان دانەبەزیوە، گەر لە لایەن خۆیەوە بوایە بەدڵنیایی لە دۆخێکی ئاوادا بەکاری دەهێنا، لە ڕووداوی تۆمەتبارکردنی دایکمان عائیشە کە بە ڕووداوی (الإفك) ناسراوە، لە دۆخێکی وادا پێغەمبەر (دروودی خودای لێ بێت) زۆر پێویستی بەوە بوو ئایەتێک دابەزێت شەرەفی بپارێزت و ڕاستی ئەم بابەتە ڕوون بکاتەوە، بەڵام ماوەیەکی زۆر هیچ ئایەتێکی قورئان دانەبەزی، لەو ماوەیەدا موحەمەد هیچی نەگوت بە ناوی خوداوە، گەر گوتەی خۆی بوایە بەدڵنیایی لەو ماوەیەدا سودی لێ وەردەگرت، وەک بەڵگەی دەم کوتکەر دەیخەستە بەردەم تۆمەتبارکەران، لۆژیکی نییە ئەم قورئانە لە لایەن موحەمەدەوە بێت، بەڵام لە کاتێکدا کە تۆمەت بۆ هاوسەرەکەی هەڵدەبەسترێت سودی لێ وەرنەگرێت، چاوەڕێ بێت تا ئەو کاتەی پەروەردگار لە سەرەتاکانی سورەتی (النور)دا بەرگری لە شەرەفی بکات. هەر لەم بارەیەوە ڕووداوی گۆڕینی قیبلە یەکێکی ترە لەو بابەتانەی کە جێگەی هەڵوێستەکردنە، وەک لە فەرموودەی (بەڕائی کوڕی عازیب)داهاتوە، پێغەمبەر لە سەرەتاوە پێی خۆش بوو لە نوێژەکانیدا لە جیاتیی (مسجد الاقصى) ڕوو بکاتە کەعبە، بەڵام دوای ماوەیەکی زۆر لە چاوەڕوانی پاشان خودا قیبلەی نوێژی گۆڕی بۆ کەعبە، گەر قورئان لە لایەن موحەمەد خۆی بوایە، دەبوو دەمو

دەست قیبلەی گۆڕیبا بۆ کەعبە، بەڵام موحەمەد بە هیچ شێوەیەک مافی قسەکردنی نییە لە بارەی بابەتێکەوە کە پەروەردگار خۆی نەی فەرمووبێت، بڕیاری پەروەردگارە کاتێک دەفەرموێت ﴿ وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ ۝ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ۝ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ ۝ فَمَا مِنكُم مِّنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ ﴾ ئەم ئایەتە گەورەترین هەڕەشەیەن لە لایەن پەروەردگارەوە لەو قورئانەی کە نەیاران باس لەوە دەکەن گوایە کاری موحەمەد خۆیەت.

شەشەم: هەندێک جار پێغەمبەر (دروودی خودای لێ بێت) چاوەڕێی کردوە تاوەکوو ئایەتێک بە تەواوی ڕوون بوەتەوە، وەک ئەو ئایەتەی سوڕەتی (البقرة) ﴿ وَإِن تُبْدُوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ اللَّهُ ﴾ [1]ئەم ئایەتە ئەوە دەخاتە ڕوو ئەوەی ئاشکرا و ئەوەی بەدڵتاندا دێت لێپرسینەوەتان لێ دەکرێت، بڕیارێکی لەم شێوەیە لای پێغەمبەر و هاوەڵان تەواو گران بوو، لێ پرسینەوە لە بابەتەکانی ناو دڵ تەواو دژوارە، هیچ کەس لێی دەرباز نابێت، هاوەڵان هاتن بۆ لای پێغەمبەر و نیگەرانی خۆیان لەم بارەیەوە نیشان دا، پێغەمبەریش (دروودی خودای لێ بێت) فەرمووی بڵێن (سمعنا و أطعنا) ئەگەر ئەم قورئانە لە لایەن خودی موحەمەدەوە بوایە، ئەو ماوە زۆرە چاوەڕێی نەدەکرد و ڕاستەوخۆ ئایەتی دواتری دەخستە ڕوو ﴿ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ﴾[2]دواتریش خوای گەورە ئایەتەکانی تری ناردە خوارەوە ئەم ئایەتەی نەسخ کردەوە و بابەتەکەی لە سەر ئاسان کردن.

حەوتەم: قورئان لە چەندین شوێندا تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە موحەمەد خوێنەواری نەبوو و نەیزانییوە بنوسێت و بخوێنێتەوە ﴿ مَا كُنتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا

---

[1] البقرة: ٢٨٤

[2] البقرة: ٢٨٦

ٱلْإِيمَٰنُ ﴾[1]﴿ هُوَ ٱلَّذِى بَعَثَ فِى ٱلْأُمِّيِّۦنَ رَسُولًا ﴾[2] مرۆڤێــک کە توانــای خوێنــدنەوە و نوسـینی نەبێـت ئیتـر چـۆن دەتوانێـت شـاکارێکی گەورەی بەپێـزی وەک قورئـان پێشکەش بکات.

هەشـتەم: گریمـان قورئـان پێوەنـدی بە ئاسـمانەوە نیـیە و لە لایەن خـودی موحەمەد خۆیەوە دارێژراوە. لۆژیکی نییە ماوەی چوارەدە سەدەیەک هیچ کەس نەی توانیبێت کتێبێکی وەک ئەوەی موحەمەد بنوسێت، ئایا بلیمەتی و زیرەکی موحەمەد لە توانایی و بلیمەتیی هەموو خەڵکی زیاتر بوە و زیاترە؟

نۆیەم: ئەو قورئـانەی کە ئێـوە دەیـدەنە پـاڵ مـوحەمەد هەواڵـدانی بەچەنـدین بابەتی داهاتووی تێدایە کە دواتر هەمـوو ئەو بابەتـانە بەڕاسـتی و دروسـتی و بـێ کەمو کورتی هاتوونەتە دی، هەموو مرۆڤێکی ژیر دەزانێت کە هەواڵدان بە باتەکانی داهاتوو هاتنە جێیان بەتەواوەتی لە توانای مرۆڤدا نییە، کاتێک ئایەتی ﴿ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا ٱلذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُۥ لَحَٰفِظُونَ ﴾[3] ئەم ئایەتە هەواڵدانە بەوەی کە هەتا کۆتایی دونیـا ئەم قورئانە وەک خۆی و بە پارێزراوی دەمێنێتەوە، ئەگەر ئەم قورئانە لە لایەن خـودی موحەمەدەوە بێت چۆن دەتوانێت ئەم تەحەدا گەورەیە بکات!؟

---

[1] الشورى: ٥٢

[2] الجمعة: ٢

[3] الحجر: ٩

دەیەم: هەواڵدان بە بابەتەکانی پەنهانی پێشوو

خوای گەورە لە سەروبەندی خستنەڕووی چیرۆکی نوحدا دەفەرموێت ﴿تِلْكَ مِنْ أَنبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ ۖ مَا كُنتَ تَعْلَمُهَا أَنتَ وَلَا قَوْمُكَ مِن قَبْلِ هَٰذَا ۖ﴾[1] هەواڵـــــدان بە چیرۆکـی مەریەم و موسـا و صـالح و تەواوی ڕووداوەکـانی تـر، ئەوەی دەگوترێـت موحەمەد ئەم زانیاریانەی لە جوولەکە و مەسیحییەکانەوە وەرگرتـوە، مـوحەمەد لە پێشتردا جوولەکە و مەسیحی نەبوە، هەنـدێک جـار ئەو زانیارییـانەی خسـتنونیەتە ڕوو زانیـای زۆر ورد بـوون بە دیـاریکراوی ژمـارەی سـاڵەکانی دیـاریکردوە لەوانە باسـکرد لە نـۆ سـاڵ و سـێ سـەد سـاڵ، حەوت سـاڵ لە سـەروبەندی باسـکردنی چیرۆکە قورئانییەکان.

یازدەم: یەکدەنگ نەبوونی نەیاران و ڕەخنەگران لە بارەی موحەمەدەوە

ئەوەی جێگەی هەڵوێستەکردنە نەیارانی موحەمەد (دروودی خودای لێ بێت) بەدرێژای مێـژوو تـاوەکوو ئێستایشـی لەگەڵ بێـت خـاوەنی گوتـارێکی یەکگرتـووی دژایەتیکاری دژی موحەمەد نین، نەیان توانیووە تۆمەتێکی یەکلاییکەرەوە ئاڕاستەی مـوحەمەد بـکەن، چەنـدین تـۆمەتی جۆراوجۆریـان لەم بـارەیەوە خسـتووەتە ڕوو بەشێکیان باس لەوە دەکەن کە مـوحەمەد بەزیرەکـی خـۆی ئەم قورئـانەی هێنـاوە، بەشێکی تریان دەڵێن ساحیرە، هەندێکی تریـان دەڵـێن شـاعیرە، پرسـیارەکەی ئـێمە ئەوەیە کە قورئان لە لایەن موحەمەدەوە هاتووە چۆن هێناویەتی؟ ئەمە ئەو پرسیارەیە کە تا ئێستایشی لەگەڵ بێت نەیاران و ڕەخنەگران بێ توانان لە وەڵامیدانەوەی.

---

[1] ئەی محمد (صلی الله علیه وسلم) ئەو باسانەی بۆمان کردیت لە هەواڵە نادیارەکانە کە بـۆت دەنێـرین. نەتۆ دەتزانی و نە هۆز و نەتەوەکەشت پێش ئەم باسـەی ئێمە، جا خۆگر و بـە ئـارام ببـە، چونکـە بەڕاسـتی پاشـەڕۆژ بۆ خواناس و پارێزکارانە هود: ٤٩

دووەم: موحەمەد ئەم کتێبەی لە خەڵکی ترەوە وەرگرتوە

جارێکی تر تۆمەتی ئەوە دەدەنە پاڵ موحەمەد کە گوایە بەسود وەرگرتن لە تەورات و ئینجیل و کتێبە ئاسمانییەکانی تر قورئانی نوسیوە، وەک ڕۆژهەڵاتناسی جوولەکە (جولد تسهیر) دەڵێت " ئەوەی موحەمەد هێناویەتی هەڵبژاردەی ئایینەکانی پێش خۆیەتی" [1] هەر لەم چوارچێوەیەدا، (کۆنت هنری) لە کتێبی (الإسلام سوائح و خواطر) [2] دەڵێت موحەمەد خوێنەواری هەبوە و لە تەورات و ئینجیلەوە زانیارییەکانی وەرگرتوە، ڕۆژهەڵاتناسان و ڕەخنە گران و لێکۆڵیارانی جوولەکە و مەسیحی و بێباوەڕان بۆ سەلماندنی ئەم بۆ چوونە چەندین کتێبیان نووسیوە. سەرەتا خوای گەورە وەڵامی ئەم جۆرە تۆمەتانەی داوەتەوە وەک دەفەرموێت ﴿ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُۥ بَشَرٌ ﴾ [3] یان ﴿ وَمَا كُنتَ تَتْلُوا۟ مِن قَبْلِهِۦ مِن كِتَٰبٍ وَلَا تَخُطُّهُۥ بِيَمِينِكَ ﴾ [4] زیاد لەوەی قورئان بەرگرییەکی توند دەکات لەم لایەنەوە، بەڵام چەند بەڵگەیەکی عەقڵی لە پێناو هەڵوەشاندنی ئەم گومانە دەخەینەڕوو.

- تەورات و ئینجیل لە سەردەمی پێغەمبەردا (دروودی خودای لێ بێت) وەرنەگێڕدراونەتە سەر زمانی عەرەبی، بەو پێیەی بۆ یەکەمین جار لە مێژوودا لە سەردەمی عەبباسییەکاندا تەورات و ئینجیل وەرگێڕدرانە سەر زمانی عەرەبی وەک ئەوەی زۆرێک لە ڕۆژهەڵاتناسان ئاماژەی پێ دەکەن، لۆژیکی نییە موحەمەد قورئانی لە تەورات ئینجیل وەرگرتبێت لە کاتێکدا تەورات و ئیجیل بەزمانی عەرەبی

---

[1] بڕوانە (كتاب القرآن الكريم في مواجهة الماديين الملحدين)لا ٩٣

[2] بڕوانە (رد افتراءات المبشرين على آيات القرآن الكريم) لا ٢٦٣

[3] سوێند بە خوا ئێمە بەڕاستی دەزانین بێ باوەڕان دەڵێن: ئەم قورئانە تەنها کەسێك فێری دەکات النحل: ١٠٣

[4] تۆ ئەی پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) پێش ناردنی ئەم قورئانە هیچ کتێبێکت نەدەخوێندەوە، بە دەستی خۆیشت هیچ شتێکت نەنووسیووە، (چونکە نەخوێندەوار بوویت)العنکبوت: ٤٨

بوونیان نەبوە، مەگەر بۆ پینەکردنی ئەم بۆ چوونە درۆیەکی تر بخەنەڕوو بەوەی گوایە موحەمەد فێری ئەم زمانە بیانیانە بوە دواتر توانیویەتی تەورات و ئینجیل بخوێنێتەوە، ئەمەیش بانگەشەیەکی تەواو نالۆژیکییە.

- زۆرێک لە ئایەتەکانی قورئان بە هۆی هۆکارێکەوە دابەزیوون، بەو واتایەی ڕووداوێک ڕوویداوە دواتر ڕاستەوخۆ لە هەمان کات و ساتدا ئایەتێکی قورئان دابەزیوە، ئەگەر بڕیار بێت موحەمەد ئەو ئایەتانەی لە تەورات و ئینجیلەوە وەرگرتبێت ئەوا دەبوو ماوەیەک بگەڕایە پاشان ئەوەی هەبوو بیخستایەتە ڕوو. بەڵام پێغەمبەر (درودی خودای لێ ببێت) ڕاستەوخۆ لە هەمان کاتدا ئایەتی بۆ دابەزیوە.

- دەکرێت بپرسین کاتێک موحەمەد تەحەدا دەکات هاوێنەی ئەم قورئانە بێنن، بیری لەوە نەکردوەتەوە کە خەڵکی بگەڕێنەوە سەر ئەو سەرچاوانەی کە قورئانی لێوە وەرگرتوە و تەواوی بابەتەکان ئاشکرابن و ئیتر هەمووشت کۆتا بێت، کاتێک موحەمەد قورئانی لە جوولەکەی مەدینە و نەصرانییەکانی شامەوە وەرگرتوە، ئیتر بۆچی هیچ یەکێک لەوان نەیان گوت موحەمەد ئەم قورئانەی لە ئێمەوە وەرگرتوە؟ تۆمەتی ئەوە دەخەنە ڕوو گوایە بەشێک لە ڕێسا و یاساکانی نێو قورئان هاوشێوەی شەریعەتی نێو تەورات و ئینجیلە. لە ڕاستیدا باوەڕمان وایە بەشێک لە حەقیقەت لە نێو تەورات و ئینجیلدا ماوە، ئاساییە بەشێک لە شەریعەتەکانی نێو قورئان هاوشێوەی شەریعەت و ڕێسا و یاساکانی نێو تەورات و ئینجیل بێت، هاوکات موحەمەد نەهاتوە بۆ لەناوبردنی تەواوی ئایینەکان، بەڵکوو هاتوە بۆ تەواوکردنیان وەک خۆی دەفەرموێت (جئت لأتمم مكارم الأخلاق) هاوکات تەواوی موسوڵمانان کۆڕان لە سەر ئەوەی کە عەقیدە و بیروباوەڕی تەواوی ئایینەکانی پەروەردگار هاوبەشن یەک شتە، ئەوەی هەیە جیاوازییە لە بابەتەکانی نێو شەریعەتدا، بوونی هەندێک بابەتی پەیوەست بە شەریعەت هاوشێوە لە نێوان قورئان و کتێبە ئاسمانەییەکانی تر واتای ئەوە نییە قورئان لەوانەوە وەری گرتوە.

-زیـاد لەو چیـرۆکە قورئانییـانەی کە بە شـێوەیەک لە شـێوەکان لە تەورات و ئینجیلدا بوونیان هەیە، بەڵام هەندێک چیرۆکی قورئانی هەن بە هیچ شـێوەیەک لە تەورات و ئینجیلدا نەهاتوون وەک چیرۆکی پێغەمبەرانی سـاڵح و هـود و پێغەمـبەر شوعەیب (سەلامی خودایان لێ بێت) لە تەورات و ئینجیلدا بوونیان نییە.

-لۆژیکی نییە پێمان وابێت موحەمەد قورئانی لە تەورات و ئینجیلەوە وەرگرتوە لە کاتێکـدا زۆربەی بابەتەکـانی نـاو قورئـان لە تەشـریع و چیرۆکـدا پـێچەوانەی تەورات و ئینجیلن.

-گەر بڕیار بێـت بڵێـین مـوحەمەد (دروودی خـودای لـێ ببێـت) قورئـانی لە مەسـیحییەکانەوە وەرگرتـوە، لە نمـوونەی (وەرەقەی کـوڕی نەوفـل)، دواتـر کاتێـک ئەوانی تەکفیر کرد بۆچی ئەوان هیچ هەڵوێستکیان نەبوو، بۆ نمـوونە خـوای گەورە لە قورئاندا بەدەق مەسیحییەکان کافر دەکات وەک دەفەرموێـت﴿ لَّقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ ﴾[1] بـۆچی هـیچ یەکێـک لەوانەی مـوحەمەد ئایینی لێ وەرگرتبوون، بەر پەرچیان نەدایەوە و هیچ هەڵوێستێکیان نەبوو؟

- دیسـان دەکرێـت بپرسـین گەر بڕیـار بێـت مـوحەمەد قورئـانی لە تەورات و ئینجیلەوە وەرگرتبێت ئیتر کە وایە بـۆچی ئیمـانی پـێ نـاهێنن؟! گەر بڕیـار بێـت موحەمەد قورئانی لە تەورات و ئینجـیلەوە وەرگرتبێـت کە وایە هەر تانەدانێـک لە قورئان واتای تانە دانە لە خودی تەورات و ئینجیل.

-زۆرێک لە ڕۆژهەڵاتناسە بە ویژدانەکان دوای لێکۆڵینەوەیان گەییشتوونەتە ئەو بـڕوایەی ئەوەی لە بـارەی قورئـانەوە دەگوترێـت، گـوایە لە تەورات و ئینجـیلەوە وەرگیراوە، جگە لە تانەیەک زیاتر شێکی تر نییە. لەوانە ڕۆژهەڵاتناسـی ئینگلیـزی دکتۆر لایتنیر دەڵێـت (هێنـدەی شـارەزایی و ئاگـاییم بە سـەر تەورات و ئینجیلـدا

[1] سوێند بێت بێگومان ئەوانە بێ باوەڕ بوون کە وتیان: بەڕاستی خوا، هەر مەسیحی کوڕی مەریەمە، المائدة: ١٧

هەبێت پێم وایە ئەوەی موحەمەد هێناویەتی و خەڵکی فێرکردوە دوور و نزیک هیچ پێوەندییەکی بە تەورات و ئینجیلەوە نییە، بەڵکوو بێگومان وەحییەکە لە لایەن خوداوە بۆی هاتوە)

هەر لەم چوارچێوەیەدا ڕۆژهەڵاتناسی فەرەنسی (هێنری دی کاستری) (١٩٢٧ز. م) دەڵێت، (کاتێک لە قورئان ورد دەبیتەوە تێ دەگەیت موحەمەد ئەم قورئانەی لە تەورات و ئینجیلەوە وەر نەگرتوە، بەڵکوو کتێبێکی پیرۆزە لە لایەن خوداوە بۆی هاتوە) [١]

(بە شیر ئەحمەد شاد) دەڵێت: قورئان تاکە کتێبە کە هەزارەها خەڵکی لە بەریان کردبێت بە پێچەوانەی کتێبەکانی ترەوە، زیاد لەمە لە قورئاندا هیچ هەڵەو و لێکدژییەک نییە بە پێچەوانەی کتێبەکانی ترەوە [٢].

---

[١] الوحي القرآني في المنظور الإستشراق ونقده د محمودماضي. لا ١٤٩

[٢] رجال ونساء أسلموا، دكتور عرفات كامل العيشي لا ١٩

سێیەم: قورئان زیاد و کەمی هەیە

یەکێکی دی لەو گومانانەی لە لایەن مولحیدەکانەوە دەخرێتە ڕوو، گوایە ئەم قورئانەی ئێستا لە بەردەستی موسوڵماناندایە ئەو قورئانە نییە کە لە ڕابردوودا هەبوە، لە قۆناغەکانی دواتردا دەستکاری کراوە و لێی کەم و زیاد کراوە، نووسەرانی (دائرة المعارف الإسلامية الإستشراقية)[1] تیشکدەخەنەسەر ئەوەی گوایە " ئەو وەحییەی دابەزیوە بۆ موحەمەد ئەو قورئانە نییە کە ئێستا ئێمە دەی خوێنینەوە، بەڵکوو جارێکی تر نووسراوەتەوە و کۆپی کراوە تاوەکوو ئەو شێوازەی لێ دەرچوە کە ئێستا لە بەر دەستماندایە"

هەندێک جار بە ئاڕاستەیەکی تر گومانی ئەوە دەخەنە ڕوو گوایە دوو سوڕەتی قورئان بەناوەکانی (النورين، الولاية)[2] لە قورئاندا هەبوون و لابراون. لەم بارەیەوە ڕۆژهەڵاتناسی ئەڵمانی دکتۆر (تیۆدۆر نولدکە)[3]

---

[1] دائیرەتـول مەعـاریفی ئیسـلامی، نـاوی تەواوی بە ئینگلیـزی (Encyclopedia of Islam) بـریتییە لە مەوسوعەیەکی ئەکادیمی بە بەشداریی چەندین ڕۆژهەڵاتناسی بەناوبانـگ نووسـراوە لەوانە (لـویس ماسـینیون، کـارل بروکلمـان. . . . . بـریتییە لە لێکـۆڵینەوەی شارسـتانیەتی ئیسـلامی لە تەواوی بوارەکـانی (ئـایینی و ڕۆشـنبیری و ئەدەبـی و سیاسـی و جـوگرافی) وەرگێـڕاوە بـۆ چەنـدین زمـانی جیهـانی لەوانە (فەڕەنسـی، ئینگلیـزی، ئەڵمـانی، تـورکی، ئـۆردۆ) دواتـر وەرگێـڕدراوەتە سـەر زمـانی (عەرەبـی) ئەم مەوسـوعەیە وەك دەردەکەوێت بریتییە لە ناساندنی ئاینی ئیسلام و شارستانیەتەکەی، بەڵام بە پێچەوانەوە بەو پێیەی زۆرێکـی زۆر لە نووسەرەکانی بڕوایان بە ئیسلام نییە وەك ئاینێکی ئاسمانی، بگـرە لەوەیـش زیـاتر تیایـدا گومانەکـانی خۆیـان بـڵاودەکەنەوە لە سـەر کەسـێتیی پێغەمـبەر (د. خ) و وەحـی. . . . چەنـدین موبەشـیر و دوژمنـی سەرسـەختی ئیسلام لە جولەکەو مەسیحییەکان قەڵەمی خۆیان تێ خستووە و لە نووسەرانی ئەم مەوسوعەیەن، لە گەڵ بوونی چەندین خاڵی نـاوازە تێیـدا، بە گشـتی ناکرێـت هـیچ موسـڵمانێك ئەم مەوسـوعەیە وەك سـەر چاوەیەك بۆ لێکۆڵینەوە و دەست خستنی زانیاری لە سـەر ئیسـلام بە کاربهێنێت. ئەم هەوڵانەیـان لە لایەن چەنـدین لێکـۆڵەری موسـڵمانەوە بە کتێـب بەرپەرچ دراوەتەوە لەوانە: (دائـرة المعـارف الإسـلامية — أضـاليل وأكاذيب للدكتور ابراهيم عوض)دائره بڕوانە پێشەکی هەمان سەرچاوەی ناوبراو.

(٢) بڕوانە هەمان سەرچاوەی پێشوو لا ١٨

(٣) تیۆدۆر نولدکە (١٨٣٦-١٩٣٠) بە باوکی ڕۆژهەڵاتناسە ئەڵمانەکان دەناسرێت، لە هامبۆرگ لە دایک بووە و شارەزایەکی بەرچاوی هەبووە لە زمانەکـانی عەرەبـی و عیبـری و سـریانی سـاڵی ١٨٦٥ و لە تەمەنـی ٢٠

Theodor Nöldeke باس لەوە دەکات " ئەو سورەتانەی کە بە پیتی ئەبجەدی دەست پێ دەکەن هیچیان قورئان نیین، بەڵکوو ئامـاژەن بۆ نـاوی موسحەفێک"[(١)] هەر لەم چوارچێوەیەدا (نەسر حامید ئەبوزەیـد) [(٢)] باس لەوە دەکات کە قورئـان پارێزراو نەبووە لە زیادکردن و کەمکردنەوە و لابردن[(٣)] دواتریش هەریەک لە دکتۆر (تەها حوسەیین[(٤)] و جولد تیسهر ...[(٥)]، ڕەحمانۆف) و چەنـدین ڕۆژهەڵاتنـاس و مولحیـدی تـر هەمـان ئەو گومانانەیـان خسـتووەتەڕوو. [(٦)] هەڵـبەت سـەرچاوەی سەرەکی ئەم بۆچوونە لای هەریەک لەم ڕۆژهەڵاتناس و ڕەخنەگرانە، دەگەڕێتەوە بۆ سـەرچاوەکانی (شـیعەی دوازدە ئیمـامی)[(٧)]هەروەک لە زۆرێـک لە سـەرچاوە ڕەخنەییەکاندا بە ڕوونی دەبینرێـت، لێرەدا بـۆ وەڵامـدانەوەی ئەم جـۆرە گومانـانە چەند خاڵێک دەخەینەڕوو.

سالّیدا دکتۆرای لە مێژووی قورئان بەدەست هێناوەوە لە چەندین زانکۆی بەناوبانگ کاری مامۆستایەتی کردووە لە نووسـراوەکانی (تـاريخ القـران) لە دووتـوێی سـێ بەرگـدا. بـڕوانە لاستشـراق فـي السـيرة النبويـة 61ص (١٩٩٧). عبد الله محمد الأمين النعيم. المعهد العالمي للفكر الإسلامي: فيرجينيا.

(١) بڕوانە کتێبەکەی بە ناوی (تاريخ القران) کە بریتییە لە تێزی دکتۆراکەی.

(٢) نووسەر و لێکۆڵەری میسریی (نەسر حامید ئەبوزەید) ساڵی ١٩٤٣ لە دایک بووە و دەرچووی زانکۆی قاهیرەیە لە نووسراوەکانی الاتجاه العقلي في التفسير دراسة في قضيه المجاز في القرآن عند المعتزلة (نقد الخطاب الديني) ساڵی ٢٠١٠ کۆچی دوایکردووە (

(٣) بڕوانە (قصة أبو زيد وانحسار العلمانية في جامعة القاهرة لعبد الصبور شاهين لا٢٠٢

(٤) تەهاحوسێن ساڵی (١٨٩٨ز) لە صەعیدی میسر لە دایك بوە. خوێندنی لە ئەزهەر ودواتریش لە زانکۆی (المصر القديمه) تەواو کردوە پلەی دکتۆرای بەدەست هێناوە لە سەرتێزی (ذکری أبي العلاء) چووەتە پاریس و لەوێ لە زانکۆی سۆربۆن لە ساڵی (١٩١٨ز) لە سەرتێزی (فلسفة ابن خلدون)بڕوانامەی دکتۆرای پێ بەخشرا دوای گەڕانەوەی بۆمیسر کراوەتە وەزیری مەعاریف لە نووسراوەکانی في الأدب الجاهلي، في الشعر الجاهلي، حديث الأربعاء، قادة الفكر، على هامش السيرة) الاعلام: خيرالدين الزركلى بەرگی ٣ لاپەڕە٢٣١

(٥) بڕوانە العقيدة والشريعة في الإسلام جولد تیسهر

(٦) بۆ زانیاری زیاتر لە بارەی ئەم گومانانەوە بڕوانە: (مناقشات وردود)ي محمد فريد وجدي

(٧) بەنموونە بڕوانە کتێبی هل يمكن الاعتقاد بالقرآن للسفير الروسي م. رحمانوف

یەکەم: تەواوی موسوڵمانان کۆدەنگن لە سەر ئەوەی" ئەو قورئانەی ئێستا لە بەر دەستمان دایەوە دەی بینین و دەی خوێنینەوە، هەمان ئەو قورئانەیە کە دابەزیوە بۆ سەر پێغەمبەر (دروودی خودای لێ بێت) بێ گۆڕان و زیادە و کەمێک.

" ئیمامی قورتوبی لە تەفسیرەکەیدا تیشک دەخاتە سەر ئەو ئایەتەکە دەفەرموێت ﴿ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا ٱلذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُۥ لَحَٰفِظُونَ ﴾ [1] دەڵێت (جارێک لە کۆڕی مەئمونی خەلیفەی عەبباسی کابرایەکی جوولەکە قسەی دەکرد، گوتەکانی زۆر سەرنجڕاکێش بوو، خاوەنی توانایەکی هێجگار سەیر بوو، لە قسەکردن و پاراوی و ڕەوانبێژی، کاتێک قسەکانی تەواوکرد و خەڵکی کۆڕی مەئمونیان جێهێشت، مەئمون بانگی کرد و پێی گوت: تۆ کە خاوەنی ئەم ئەخلاقە جوان و پاراو و ڕەوانبێژیەیت بۆ موسوڵمان نابیت؟ گەر موسوڵمان بیت لە خۆمت نزیک دەخەمەوە و دەسەڵاتێکی باشت پێ دەدەم، مەئموون زۆری لەگەڵ گوت بەڵام کابرای جوولەکە هەر ملی نەدا، ساڵێک دواتر بە ئامادەبوونی مەئمون کۆڕێک گیرا، کابرای کۆنە جوولەکە وەک جاری پێشوو لەوپەڕی لوتکەی پاراوی و ڕەوانبێژیدا دەستی کرد بە قسەکردن، بەڵام ئەمجارە لە بارەی پێگە و گەورەی ئیسلام و زانستە ئیسلامییەکانەوە دەدوا، دواتر مەئمون بانگی کردو لێی پرسی تۆ هەر ئەو کەسە نەبوویت ساڵی ڕابردوو پێشنیاری موسوڵمان بوونم بۆ کردیت.

-بەڵێ ئەوم

- چی وای لێ کردیت موسوڵمان بیت!؟

- ئەوەی ڕاستی بێت دوای ئەوەی تۆ ئیسلامت بۆ پێشنیار کردم، بیرم کردەوە لەوەی ڕوونتر لە هەر سێ ئایینی ئیسلام و یەهودیەت و نەسرانیەت ورد ببمەوە، لە پاڵ ئەوەی زمانپاراوییەکی باشم هەیە، هاوکات جواننووسم و خاوەنی خەتێکی

(١) بەڕاستی هەر ئێمە قورئانمان دابەزاندووەو بێگومان هەر ئێمەش پارێزگاری دەکەین الحجر: ٩

قەشـەنگم، سـەرەتا دەسـتم کـرد بە نووسـینەوەی تەورات و سـێ نوسـخە تەوراتـم نووسییەوە، ئەوەندەی پێم کرا گۆڕانکاری و زیـادم کەم و پـاش و پێشم تێـدا کـرد، دواتر ئەو سێ نوسخەیەم فرۆشتەوە بە جوولەکەکان، بە خۆشحاڵییەوە قەبوڵیان کرد و لێیان کڕیم، دواتـریش بە هەمـان شـێوە چەنـد نوسـخەیەکی ئینجلـیم نوسـییەوە، ئەوەنـدی پـێم کـرا زیـاد و کەم و پـاش و پێشـم تێـدا کـرد نەسـرانییەکان بە خۆشحاڵیەوە لە کڵێسا لێیـان کـڕیم، دواتـر هـاتمە سـەر قورئـان و دەسـتم کـرد بە نووسینەوەی بە جوانترین شێوە چەند وشەیەکی کەمم لێ لابـردوو چەنـد وشـەیەکم بۆ زیاد کرد، دواتر کە چوومە بازاڕی (وەڕاقین) هەر لە سەرەتاوە چەند هەڵەیەکی بچوکیان بینـی، دایـانەوە بە سـەرمدا و لێیـان قەبـووڵ نەکـردم، دواتـریش لە هـیچ جێگەیەکی تردا ئەم ئەم نوسخانەی قورئان کە بە جوانترین شێوە نوسیوبمەوە هیچ ڕەواج و کڕیارێکی نەبـوو، ئیتـر بە تەواوی تێگەییشـتم لەوەی ئەم قورئـانە دەبێـت پارێزراو بێت لە لایەن خوداوە، ئەو پرسـیارەم لادروست بوو بـۆچی شـوێنکەوتووانی ئایینەکـانی تـر بەم بابەتەیـان نەزانـی، لە کاتێکـدا موسـوڵمانێکی سـادەی بـازاڕی (وەڕاقـین) نەوەک زانـایەک، بە هەوڵەکەی منـی زانـی و نوسـخەکەی لـێ ڕەت کـــردمەوە، هەر لەبەر ئەوە موســـوڵمان بـــووم"[1] "هەڵــبەت مێــژووی ئەم ڕووداوە دەگەڕێتەوە بۆ زیاتر لە هەزار ساڵێ پـێش ئێسـتا، بەو واتـایەی هەر لەو کـاتەوە لە هەزار ساڵ پێش ئێستاوە موسوڵمانان کۆدەنگن بوون لە سەر پارێزراوی قورئـان وەک ئەوەی ئێستا لە بەر دەستماندایە.

دووەم: هەر کەس باوەڕی هەبێت بەوەی ئەم قورئـانە لە لایەن پەروەردگـارەوە هـاتوە دەبێـت بـاوەڕ بەو هەواڵ و ڕاسـتییەی پەیمـانی پەروەردگـار بکـات کاتێـک پەیمانی داوە بە پاراستنی ئەم قورئـانە، کە دەفەرموێـت﴿ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا ٱلذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُۥ لَحَٰفِظُونَ ﴾[2]

---

[1] بڕوانە تەفسیری قورتوبی، ڕاڤەی سوڕەتی (الحجر) ئایەتی ٩

(٢) الحجر: ٩

سێیەم: ئەوەی دەگوترێت لە بارەی گۆڕانکاری لە قورئاندا تەنها بانگەشەیە و هیچی تر، دەپرسین بۆچی نوسخەیەک لەو قورئانە لە بەر دەستدا نییە؟ بۆچی لە هیچ شوێنێک دەستمان ناکەوێت؟ تەنانەت لای شیعەو هیچ یەکێک لە ڕێبازەکانی تر پێش چاو ناکەوێت، تەنانەت ڕێبازی گشتی شیعەی ئیمامی دژی ئەم بابەتەن، ئەوەی لێرەو لەوێ پێیان وایە گوایە چەند وشەیەک لە قورئان لادراوە لە نموونەی (یا ایها الرسول بلغ ما انزل الیك من ربك من ولایة علي فان لم تفعل فما بلغت رسالتك) تەنانەت خۆشیان لە ڕوویان نەهاتوە بابەتیک لە شێوەیە بخەنەڕوو، لە هیچ جێگەو ناوچەیەکی وڵاتانی ئیسلامی و نا ئیسلامی قورئانێک نابینین وشەیەک یاخود تەنانەت پیتێکی لێ زیاد و کەم بێت.

چوارەم: گەر بە شێوەیەکی لۆژیکی ورد ببینەوە دەبیین ئەو ئایاتانەی ئێستا لە بەر دەستدان هەمان ئەو ئایەتانەن لە تەفسیرە کۆنەکاندا هەن، بەشێک لەو تەفسیر و ڕاڤانەی قورئان کە لەبەر دەستمانن مێژوەکەیان بۆ هەزار ساڵ پێش ئێستا دەگەڕێتەوە. ئەمە جگە لەوەی ڕاڤەی قورئانمان لە هاوەڵان و تابعینەوە پێ گەییشتوە، بەڵام هیچ جیاوازییەک نابینین هەمان ئەو ئایەتانەی لەو سەردەمەدا ڕاڤەکراون هەمان ئەو ئایەتانەن کە ئێستا لە بەر دەستماندا و ڕاڤەیان دەکەین.

پێنجەم: گەر قورئان لێی زیاد کراوە دەپرسین بۆچی موسوڵمانان لە سەر ئەم زیاد کراوانە حوکمیان نە خستوەتە ڕوو، بابەتی فیقهیان لێوە وەرنەگرتوە و حوکمیان لێ دەرنەهێناوە. بەو پێیەی موسوڵمانان هەندێک جار لە بەر جیاوازییەکی کەمی خوێندنەوەی قورئان بۆ چوونی فیقهی جیاوازیان لێ دەرهێناوە، دەپرسین بۆچی لە سەر ئەو ئایەتانەی کەم کراون یاخود زیاد کراون بۆچوون یاخود جیاوازییەکی عەقائیدی یاخود فیقهی لە سەر دروست نەبوە، نەبیستراوە بە درێژایی مێژوو یەکێک لە ڕێبازە ئیسلامییەکان جیاوازی و ناکۆکیان هەبووبێت لە سەر لەفز و پێکهاتەی قورئانی، ئەوەی هەیە ناکۆکیانە لە سەر مانا ڕاڤەو دیلالەتی ئایەتەکانی قورئان.

شەشەم: گەر وایە بۆچی ئەو هەزاران زانایانەی بەدرێژایی مێژوو لە بارەی پێکهاتەی قورئان و دابەشکاری بەش و حیزب و ڕێکخستنی پیت و نێوانی ئایەت و سوڕەتەکان و جیاکاری نێوان مەککی و مەدەنی تەجوید و خوێندنەوە و ئیعجاز و ڕەوانبێژی و وێنەی مەسحەف چەندین زانستی تری پەیوەست بە قورئانەوە نووسیویانە، ژیرییان لە کوێ بوە، بۆ پێیان نەزانیوە، چۆن نەیان زانیوە قورئان گۆڕانی بە ەردا هاتووە، بێگومان تەواوی ئەو زانایانەیە دڵنیا بوون لەوەی قورئان لە ئێستا و ڕابرد و داهاتوو هیچ کات پیت و وشەیەکی لێ کەموزیاد ناکرێت.

حەوتەم: تەنها موسوڵمانان نین کۆدەنگییان هەیە لە سەر حەقیقەتی پارێزراوی قورئان، بەڵکوو ئەم بابەتە گەواهی بەشێک لە لێکۆڵەر و ڕۆژهەڵاتناسە بەویژدانەکانە، یەکێک لە لێکۆڵیارانی فەڕەنسی بە ناوی (ماری لوبان) دەڵێت " قورئان تاکە کتێبە بەو مێژوە دوور و درێژوە لە ڕۆژگاری ئەمڕۆمان بە دروستی و بێ کەموزیاد مابێتەوە." [1]

زانا و گەورە لێکۆڵەر (لیۆ ئاری مویر) پسپۆڕی لێکۆڵینەوەی شوێنەواری ئیسلامیدا، دەڵێت: "ئەو قورئانەی کە عوسمان کۆیکردوەتەوە، هەمان ئەو قورئانەیە کە ئێستا لە بەردەمی تەواوی موسوڵماندایە بە جیاوازیی تەواوی قوتابخانە و ڕێبازەکانیانەوە، لەگەڵ ئەوەی جیاوازی و ناکۆکی گەورە و هەستیار لە نێوانیاندا هەیە، بەڵام تەواویان کۆدەنگن لە سەر پارێزراوی قورئان "

ڕۆژهەڵاتناسی فەڕەنسی (ریجی بلاشیر) [2] " لە کتێبی (تاريخ الأدب العربي) دەڵێت " لە دوای خودا فەزڵ و سوپاست بۆ عوسمانە کە نەیهێشت جیاوازی و دووبەرەکی دروست بێت لە نێو خەڵکی سەبارەت بە قورئان وەک لە کتێبە ئاسمانییە پێشوەکاندا دروست بوە. " ئەمانە و دەیان و بگرە هەزاران بەڵگەی تر

---

(١) بڕوانە (المدخل الى القران الكريم)دكتور محمد دراز لا ٤٠

[٢] بڕوانە (موسوعة المستشرقين)لا ١٢٧

ئەو ڕاستییە دەسەلمێنن کە ئەو قورئانەی ئێستا لە بەر دەستماندایە هەمان ئەو قورئانەیە کە چواردە سەدە پێشتر بۆ سەر موحەمەد (درووودی خودای لێ بێت) دابەزیوە. [١]

---

[١] بۆ زیاتر شارەزا بوون لە وەڵامدانەوەی ئەم جۆرە گومانانە بڕوانە (لطائف المنان وروائع البيان)، (مناقشات وردود)ي محمد فريد وجدي. (من افتراءات المستشرقين)دكتور عبد النعم فؤاد (تنزيه القرآن الكريم عن دعاوى المبطلين)دكتور منقذ بن محمود السقار. دعاوى الطاعنين في القرآن الكريم) دكتور عبد المحسن المطيري

چوارەم: نەسخ و گومانەکانی پەیوەست بە نەسخەوە

بابەتی (نەسخی قورئان) یە کێکی تره لەو گومانانەی ئاڕاستەی قورئان دەکرێت، نەیاران دەیانەوێت بوونی نەسخ لە قورئاندا بکەنە بەڵگە لە سەر بوونی گۆڕانکاری و دەستکاری و کەموزیاد لە قورئاندا، گەر قورئان بە ڕاستی پارێزراو بێت بۆچی دەبێت نەسخی تێدا بێت، بە شێکی تر لە نەیارانی قورئان پێیان وایە خستنە ڕووی بابەتی نەسخ پلانێکە موسوڵمانان بۆ پینەکردن و دەربازبوون لە کەموکورتی و دژەوانەکانی ناو قورئان دەیخەنە ڕوو، کاتێک دەبینن، ئایەتێک لەگەڵ ئایەتێکی تر پێچەوانەیە، ڕاستەوخۆ دەڵێن ئایەتی پێشوو نەسخکراوەتەوە. لە کتێبی (اراء المستشرقيين حول القران الكريم) چەندین بۆ چوونی ڕۆژهەلآتناسان لە بارەی نەسخەوە خراوەتە ڕوو. لە وەلآمی ئەم گومانەدا چەند تێبینییەک دەخەینە ڕوو.

یەکەم: نەسخی قورئان بە هیچ شێوەیەک لە ئایەتەکانی پەیوەست بە بیروباوەڕ و هەواڵی ڕابردوو، هەواڵی داهاتوودا ڕووی نەداوە، بەو واتایەی مەحاڵە ئایەتێکی قورئانی پەیوەست بە یەکێک لە بابەتەکانی عەقیدە نەسخ بووبێتەوە، یاخود ئایەتێکی پەیوەست بە هەواڵ و ڕووداوەکانی ڕابردوو و پەنهانی داهاتوو نەسخ بووبێتەوە.

دووەم: نەسخ تایبەتە بە قۆناغی سەردەمی پێغەمبەر (درودی خودای لێ بێت)، واتە تەنها لەماوەی ژیانی ئەودا ڕووی داوە، دوای کۆچی دوایی پێغەمبەر ئیتر وەحی پچڕاوە و شتێک نەماوە بە ناوی نەسخەوە، بەو پێیەی نەسخ لە ڕێگەی وەحییەوە ئەنجام دەدرێت تاوەکوو ئەوەی باس لەوە نەکرێت گوایە موسوڵمانەکان ئەم بابەتە وەک کەرەستەیەکی شێواند و هەڵخلەتاندن لە پێناو پەردە پۆشکردنی کەموکورتییەکای قورئاندا بە کار دەهێنن.

سێیەم: نەسخ تایبەت نییە بە قورئان، بەڵکوو لە شەریعەتەکانی پێشوو، تەورات و ئینجیلیدا ڕووی داوە، لە تەورات لە (سیفر لاوین- ئیسحاحی١٩)

حوکمی دروستی کۆکردنەوە دوو خوشک لە یەک کاتدا بۆ پیاوێک نەسخ کـراوەتەوە. لە (سـیفری تەکـوین- ئیسـحاحی ٩) هەنـدێک ئـاژەڵ کە پێشـتر حەڵاڵ بـوون حوکمەکانیان نەسخ کراوەتەوە و دواتر حەرامکراون. لە ئینجیلدا (سیفری (تثنیـة)- ئیسحاحی ٢٤) نەسخی ئەوە کراوە کە ئافرەت تەڵاق بدرێت مەگەر بەوەی زینـا و داوێنپیسی ئەنجام دابێت.

ئەمانە و دەیان بەڵگەی تر ئەو ڕاستییەمان دەخەنە پـێش چـاو کە نەسـخ لە نێـو کتێـبە ئاسـمانییەکانی پێشـوودا هەبـوە، دەکرێـت ئەو پرسـیارە ئاڕاسـتەی ڕۆژهەڵاتناسە مەسیحی و یەهودییەکانیش بکەین، بۆچی بابەتی نەسخ دەوروژێنن و وەک تۆمەتێک دەیدەنە پاڵ قورئان، لە کاتێکدا ئەم بابەتە لە نێو کتێبە پیرۆزەکـانی ئەوانیشدا بوونی هەیە؟ بگرە ڕێژەو قەبارەی نەسخەکان لای ئەوان زۆر زیاتر لەوەی لە قورئاندا هەیە.

چوارەم: نەسخ لە قورئاندا ڕێژەیەکی کەمە، تەواوی ئەو ئایەتانەی کە باس لە نەسخ بوونەوەی دەکرێت لە ٢٥ بۆ ٣٠ ئـایەت زیـاتر نیـیە، هەڵـبەت ئەمەیـش لە سەر جیاوازییەکی زۆر کە زۆرێک لە زانایان لەم ڕێژەیە کەمتریان گوتوە.

پێنجەم: بوونی نەسخ لە قورئاندا بەشێکە لە سۆز و میهرەبانیی فراوانی خوای گەورە بەرانبەر بەندەکانی، لەوانە لە پلەبەندی بابەتی دەعوە و بـانگەواز، هەر وەک لە پلەبەندی قەدەغەکردنی مەیدا دیارە، لە سەرەتای دەرکەوتنی ئیسلام وەک ئـایین قـورس بـوو پـێکەوە زۆر شـت بە یەکجـار لە سـەر موسـوڵمانان قەدەغە بکرێـت، ئەرکێکـی زۆریـان بە سـەردا بـدرێت، پلەبەنـدی لە سـەپاندی حوکمەکـان و قەدەغەکردنـی حەرامکراوەکـان، پێویسـتییەکی مرۆیـی گەورەی ئەو قۆنـاغەبوو، بـۆ نموونە لە بابەتێکی پەیوەست بە قەدەغەکردنی مەیی خوای گەورە چەند قۆناغێکی خستوەتە ڕوو.

قۆناغی یەکەم: قۆناغی سەرەتایی، لەم قۆناغەدا پەروەردگار تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە مەیی (ڕۆزییەکی باش نییە)وەک دەفەرموێت ﴿ وَمِن ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴾[1] پیتی (و) لێرەدا موغایەرەیە واتە ڕۆزییەکی چاک کە پێچەوانەی مەییە بە دڵنیایی مەیی ڕۆزییەکی باش نییە.

قۆناغی دوەم: تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە زیانێکی زۆری هەیە و لەو بارەیەوە دەفەرموێت﴿ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ ﴾[2]

قۆناغی سێیەم: قۆناغێکی تر دەست پێ دەکات کە قورئان تیشک دەخاتە سەر ڕێگریکردن لە خواردنەوەی لە کاتی نوێژدا وەک دەفەرموێت﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنتُمْ سُكَارَىٰ ﴾[3]

قۆناغی چوارەم: دوای خستنە ڕووی قۆناغەکانی تر و ئامادەسازکردنی موسوڵمانان لە ڕووی دەروونی و بیروباوەڕ، لە کۆتاییدا بە یەکجاری بڕیاری قەدەغەکردنی دەدرێت﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾[4] نەسخ وانەیەکی تەواو تەندروستە لە پلەبەندی خستنە ڕووی دەعوەو بانگەوازی پەروەردگار.

شەشەم: خودی نەسخ ڕەحمەت و میهرەبانییە هەندێک جار حوکمەکان بە هۆی نەسخەوە ئاسانکردنیان بە سەر دا دێت بۆ نموونە کاتێک خوای گەورە دەفەرموێت ﴿ وَإِن تُبْدُوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ اللَّهُ ﴾[5] لێرەدا تیشک دەخاتە سەر ئەوەی هەر چی لە دڵی مرۆڤدا هەیە لە پەنهان و ئاشکرا، بە

---

(١) النحل: ٦٧

(٢) البقرة: ٢١٩

(٣) النساء: ٤٣

(٤) المائدة: ٩٠

(٥) البقرة: ٢٨٤

دڵنیایی خوای گەورە لێپرسینەوەی لەگەڵ دەکات، واتە خوای گەورە لێپرسینەوە لە بابەتە شاراوەکانی ناو دڵ و وەسوەسەکانی شەیتانیش دەکات، بەڵام دواتر خوای گەورە وەک میهرەبانییەک بەرانبەر بە بەندەکانی ئەو حوکمەی نەسخ کردەوە و فەرمووی﴿ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَاۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا ٱكْتَسَبَتْۗ ﴾[1] بەو واتایەی ئەوەی بە دڵی مرۆڤدا دێت دوورە لە توانا و دەسەڵاتی ئەو، ئەوە خوای گەورە لێپێچینەوە لە گەڵ ئەو دۆخە ناکات کە بە دڵی مرۆڤدا دێن و دەچن بەم هەنگاوە خوای گەورە گرانییەکی زۆری لە سەر موسوڵمانان هەڵگرت. ئەگەر نەسخ لە ئاسانەوە بۆ قورس بێت، ئەوە لە پێناوی بەخشینی زیاتری پاداشتە، لەوانە ڕۆژ و لە سەرەتاوە بابەتێکی ویستەکی بوو، واتە موسوڵمانان سەرپشک بوون، بۆ یان هەبوو بەڕۆژوو بن و بۆ یان هەبوو بەڕۆژوو نەبن، بەڵام دواتر خوای پەروەردگار ئەم حوکمەی لە سەر تەواوی موسوڵمانان جێگیر کرد و کردییە یەکێک لە ڕوکنەکانی ئیسلام. سوکبوونی حوکم لە ڕێی نەسخەوە لە میهرەبانی پەروەردگارەوەیەوە، قورسبوونی بە هۆی زیاد بوونی ئەجر و پاداشتەوەیە.[2]

[1] البقرة: ٢٨٦

(٢) بۆ زیاتر شارەزابوون لە بەر پەرچدانەوەی تۆمەتەکانی پەیوەست بە نەسخەوە بڕوانە ئەم سەرچاوانە کتێبی: (فضيحة المبشرين) عبد الله كنون الحسني. (دعاوى الطاعنين في القرآن الكريم) دكتور عبد المحسن المطيري. (آراء المستشرقين حول القرآن الكريم وتفسيره) للدكتور عمر بن إبراهيم رضوان. القرآن الكريم من المنظور الإستشراقي للدكتور محمد أبو ليلة

پێنجەم: تۆمەتی بەکارهێنانی وشەی نەشیاو و ناڕێک لە قورئاندا

مولحیدان و نەیارانی قورئان ڕەخنە دەگرن گوایە قورئان چەندین جوێن و قسەی ناشرین و ناڕێکی لە نێو دێڕەکانیدا هەڵگرتووە و ئاڕاستەی بێباوەڕان و نەیارانی دەکات، ڕەخنە دەگرن گوایە ناگونجێت ئەم گوتانە گوتە و دەربڕینی پەروەردگار بن لە نموونەی چواندنی خەڵکی بە سەگ وەک ﴿ فَمَثَلُهُۥ كَمَثَلِ ٱلْكَلْبِ ﴾[1] و گوێدرێژ ﴿ كَمَثَلِ ٱلْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا ﴾[2] بەرەنگار بوونەوەی ئەبوولەهەب بە ئایەتی ﴿ تَبَّتْ يَدَآ أَبِى لَهَبٍ وَتَبَّ ﴾[3]

گومانی ئەوە دەخەنە ڕوو چۆن دەکرێت خودایەک خاوەنی ئەم دەربڕینانە بێت، لە لایەکی ترەوە خەڵکی ڕێنمویی بکات بۆ بنەمای ئەخلاقیی ڕەسەن. ڕاستییەکەی ئەم گومانە بە تەنها گومانی مولحیدەکان نییە، بەڵکوو پێش ئەوانیش گومان و ڕەخنەی جوولەکە و نەسرانییەکانە، ئەوان لە کاتێکدا ئەم ڕەخنەیە دەگرن کە لە کتێبە پیرۆزەکانی خۆیاندا چەندین جوێنی ئاشکرا و تانەوتەشەری تێدایە. لەوانە لە تەورات سیفری (یوشعی کوڕی سیراخ) لە ئیسحاحی ٢٠ لاپەرە ٥-٨ وشەی (أحمق و جاهل) بە کار هاتووە.

لە سیفری (الأمثال) ئیسحاحی ١٠ دونیایەک جوێن و چواندنی بە ئاژەڵان تێدایە.

ئینجیلی (مەتتا) ئیسحاحی ١٥ ئافرەتی چواندوە بە سەگ.

ئینجیلی (لۆقا) ئیسحاحی ٧ دەڵێت (یا أولاد الأفاعي) ئەمە جگە لەوەی چەندین دەستەواژەی وەک (الحمار، ابن الزانية، الأحمق، لئيم، فرج) بە کار هاتوە. دەپرسین زۆر زیاتر لە کتێبەکانی خۆتاندا پێش چاو دێت ئەگەر ناوی دەنێن جوێن و شکاندنەوە و تانەدا ئەوا چەند بەرانبەری قورئان زیاتری تێدایە، لۆژیکی نییە ئەم

---

(١) الأعراف: ١٧٦

[2] الجمعة: ٥

[3] المسد: ١

خاڵە بکەیتە تۆمەت و بیخەیتە ملی قورئانەوە، بەڵام کتێبی پیرۆزی خۆتان لێوانلێو بێت لەم بابەتانە. لە وەڵامی ڕەخنەی مولحیدان و ڕەخنەگران سەبارەت بەم بابەتە چەند خاڵێک دەخەینەڕوو.

یەکەم: هیـیچ کـات بە تـایبەتی لە قورئانـدا نـاوی کەسـێک نەبـراوە لەوەی بگوترێت وەک سەگ و گوێدرێژ وایە یـان دەسـتەو کـۆمەڵێکی تـایبەت ڕاسـتەوخۆ نەگوتراوە وەک سەگ و گوێدرێژ وان.

دووەم: ئەوەی لە قورئاندا بەر چاو دەکەوێت چوواندنی دۆخـێکە بە دۆخێکـی تـر، جیـاوازییەکی زۆر هەیە لەوەی کە بگـوترێن جوەکـان وەک گوێـدرێژ وان لەوی بگوترێت (ئەوانەی زانستیان پێیە و کـاری پـێ نـاکەن وەک ئەو گوێـدرێژە وان کە کتێبی هەڵگرتبێت، تەواوی وێکچوواندنەکانی قورئان وێکچوانـدنی حـاڵن بە حـاڵ، حاڵی ئەو کەسانە وەک حاڵی ئەو گوێدرێژە وایە نەوەک وێکچواندنی خود بە خـود (تشبیه الذات بالذات)بێت، واتە بگوترێت کەسێکی دیـاریکراو وەک گوێـدرێژ یـان وەک سەگ وایە تاوەکوو ئەوی تۆمەتی تەشهیر و ناوزڕاندن بدرێتە پاڵ قورئان.

سێیەم: بوونی ئەم جۆرە وشـەو دەسـتەواژانە لە نـاو قورئـان بەڵـگەیە لە سـەر ئەوەی قورئان لە لایەن خوداوە دابەزیوە، ئەوەی ئێوە دەڵـێن قورئـان دوور و نزیـک پێوەندی بە خوداوە نییە و شتێک نییە ناوی خودا بێت، ئەم قورئـان دروسـتکراوی خودی موحەمەدە! دەپرسین، موحەمەد چۆن ئەم قسانە ئاڕاستەی هـۆزەکەی خـۆی دەکـات! کە ئێـوە پێتـان وایە جـوێن و شـکاندنەوەیە، مـوحەمەد چـۆن ئاڕاسـتەی گەلەکەی خۆ دەکات لە کاتێکـدا قـوڕەیش ناسـراو بـوون بەوەی خۆیـان هەڵـدەنا و هەمیشە شانازییان بە هۆز و کەسایەتی و پلەوپایەی خۆیانەوە دەکـرد، گەر قورئـان دروسـتکراوی دەسـتی مـوحەمەد بێـت وەک ئەوەی ئێـوە دەڵـێن، چـۆن بە مـامی (ئەبـولەهەبی کـوڕی عەبـدولموتەلیب) دەڵێـت ﴿ تَبَّتْ يَدَآ أَبِى لَهَبٍ وَتَبَّ ﴾[1] چـۆن

[1] المسد: ١

موحەمەد قسە بە مامی خۆی دەڵێت، لە کاتێکد موحەمەد خۆی دەڵێت مام وەکوو باوک وایە ئەو کتێبەی تەحەدای جیهانی پێ دەکات تێیدا قسە بەمام و خزمەکانی دەڵێت؟

ئایەتی ﴿ عُتُلٍّ بَعْدَ ذَٰلِكَ زَنِيمٍ ۝﴾[1] کە سەرزەنشتی وەلیدی کوڕی موغیرەیە، ئەویش بە هەمان شێوە لە پشتا دەبێتەوە خزم و نزیکی پێغەمبەر (دروودی خودای لێ بێت)، دەکرێت موحەمەدی دانەری قورئان وەک ئێوە دەڵێن لە پێش چاوی تەواوی دونیا قسە بە خزمەکانی خۆی بڵێت؟! ئایینێکی تازە کە نەیارانی بە وردییەوە بە دوای هەڵەیەکیدا دەگەڕان، ئەگەر موحەمەد خاوەنی ئەم قورئانە بوایە، دەبوو لە پێناوی موجامله و پاراستنی ژیان و مانەوەی خۆی ئەم جۆرە قسانەی نەگوتبا، بەڵام قورئانە و وەحییە، موحەمەد تەنها گەیاندنی لە سەر شانە.

چوارەم: تەواوی کەرەستەکانی وێکچواندن (تشبيه) کە لە قورئاندا هەیە کاتییە و هەمیشەیی نییە، واتە گەر ئاشنای حەق بوون و هاتن بەرەو پیری ڕاستییەوە ئیتر ئەو بابەتە کۆتایی دێت و دەکەونەوە ژێر ڕەحمەتی پەروەردگارەوە وەک خوای گەورە دەفەرموێت﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱلَّذِينَ هَادُواْ وَٱلنَّصَٰرَىٰ وَٱلصَّٰبِـِٔينَ مَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۝ ﴾[2] وەک ڕوونە لەم ئایەتەدا دوای ئەوەی لە گومڕایی و بێباوەڕێ دەربازیان بوو ئیتر وێکچوونەکەیان لە سەر هەڵدەگیرێت.

پێنجەم: زۆرێک لەو وشانەی لە قورئاندا هاتوە وەڵامی سادەتر و کەمترن لەو و شانەی ئەوان بە کاریان هێناوە کاتێک ئەبولەهەب بە پێغەمبەری گوت (تبا لك ألهذا جمعتنا سائر اليوم) خوای گەورە لە وەڵامیدا فەرمووی﴿ تَبَّتْ يَدَآ أَبِى لَهَبٍ وَتَبَّ ۝ ﴾[3] وەک وەڵامێک بۆ ئەبوولەهەب. دواتر گوتیان موحەمەد وەجاخ کوێرە خوای

(1) القلم: ١٣

(2) البقرة: ٦٢

(3) المسد: ١

گەورە لە سەری هات دەنگ و فەرمووی﴿ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ ٱلْأَبْتَرُ ﴾[1]هەڵبەت هەموو ئەمانە لە پێناوی بەرگریکردنن لە کەسایەتی موحەممەدی گەیەنەری پەیامەکە. کەواتە بۆچی ڕەخنە لە موحەممەد دەگیرێت کە بەرگری لە خۆی کردوە، بەڵام ڕەخنە لە نەیارانی ناگیرێت کە قسەی ناشرینیان پێ گوتوە.

شەشەم: زۆرێک لەوەی نەیاران دەیڵێن گوایە جوێنە، لە زمانی عەرەبیدا پێی دەگوترێت دوعا نەوەک جوێن، لە ڕاستیدا جوێن نییە و نزاکردنە وەک ئایەتی ﴿بَل لَّعَنَهُمُ ٱللَّهُ بِكُفْرِهِمْ ﴾ ﴿ قُتِلَ ٱلْإِنسَٰنُ مَآ أَكْفَرَهُۥ ﴾ ئەم ئایەتانە و هاوشێوەکانیان نزان جوێن نین.

حەوتەم: زۆرێکی زۆر لە ئایەتەکانی قورئان هانی موسوڵمانان دەدەن بەوەی زمانیان پارێزراو بێت خۆش گوفتاربن و ڕێزی ئایینەکانی تر بگرن﴿ وَلَا تَسُبُّوا۟ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ فَيَسُبُّوا۟ ٱللَّهَ عَدْوًۢا بِغَيْرِ عِلْمٍ ﴾[2]ڕێگری لە موسوڵمانان دەکات بەوەی کە ناوناتۆرە لە خەڵکی بنێنن وەک دەفەرموێت ﴿ وَلَا تَنَابَزُوا۟ بِٱلْأَلْقَٰبِ ۖ بِئْسَ ٱلِٱسْمُ ٱلْفُسُوقُ بَعْدَ ٱلْإِيمَٰنِ ﴾[3]زیاد لە هەموو ئەمانە قورئان تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە مرۆڤەکان مرۆڤەکان بە بێ جیاوازیی ئایین و ڕەنگ و ڕەگەزیان بە شێوەیەکی گشتی شایستەی ڕێزگرتنن وەک دەفەرموێت ﴿ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِىٓ ءَادَمَ ﴾[4]دوای هەموو ئەمانە ئیتر پاڵدانی تۆمەتی جوێن بۆ لای قورئان بابەتێکی تەواو ناڕەوایە.

---

[1] الكوثر: ٣

[2] الأنعام: ١٠٨

[3] الحجرات: ١١

[4] الإسراء: ٧٠

هەشتەم: قورئـان لێوانلێـوە لە بەکارهێنـانی کینـانەیە لە بریـی وشـەی نـاجوان قورئان لـوتکەی ئیستاتیکـای دەربـڕینە لـــەوانە ﴿ وَقَدْ أَفْضَىٰ بَعْضُكُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ ﴾[1] ﴿ فَمَا ٱسْتَمْتَعْتُم بِهِۦ مِنْهُنَّ ﴾[2] وشـــەی ﴿ فَمَا ٱسْتَمْتَعْتُم ﴾کینـــانیەی پێوەنـــدی جوتبوونی نێوان ژن و پیـاوە، بـەڵام خوای گــەورە لــە لـوتکەی جوانیـدا دەری بـــڕیوە، یــان ﴿ وَٱهْجُرُوهُنَّ فِى ٱلْمَضَاجِعِ ﴾[3] ﴿ أَوْ جَآءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ ٱلْغَآئِطِ ﴾[4] وشەی﴿ ٱلْغَآئِطِ ﴾ ئەم وشەیە کینـایەیە لە جـێگەی دەسـت بە ئـاو گەیانـدن زیـاد لەمانە تەواوی ئەو ئایەتانەی کە دەگوترێت گوایە جوێن و تانەیان تێدایە لە چـوار بۆ پێنج ئایەت تێپەڕ ناکات و هەریەکیـان پـڕە لە ئیعجـاز، نەیـاران بە هـۆی بـێ ئاگاییان لە زمانی عەرەبی وادەزانن ئەو بابەتانە جووێن و شکاندنەوەی ئەوانی تری تێدایە.

---

[1] النساء: ٢١

[2] النساء: ٢٤

[3] النساء: ٣٤

[4] المائدة: ٦

گومانی لێکدژیی نێوان قورئان و واقیع

مولحیدان و هاوبیرانیان بەو پێیەی کە ناتوانن بەرگری لە بۆچوونەکانی خۆیان بکەن وەک هەوڵێک لە پێناو شاردنەوەی بۆچوونە شکستخواردوەکانی خۆیان، هێرشی دژەوانە دەکەنە سەر قورئان و هەوڵ دەدەن بە هەر شێوەیەک بێت گومان و دوو دڵی لە ناو موسوڵمانان و خەڵکی سادەی بێ ئاگا بڵاو بکەنەوە. وەك ناپلیۆن دەڵێت هێرش بردن باشترین بەرگریکردنە، هەڵبەت فۆکسی ئەوان هەمیشە لە سەر خەڵکانی سادە و تازە ڕێنمای دراو، لەوانە ورووژاندنی چەندین بابەتی جۆراوجۆر لە یەك کاتدا، بێ ئەوەی چاوەڕوانی، وەڵام بن. هەڵبەت ئەم جۆرە لە خستنە ڕووی گومانەکان دەرفەت بۆ وەڵامدانەوە ناهێڵێتەوە. ئەمەیش پێچەوانەی بنەما لۆژیکییەکانی گفتوگۆکردنەوە.

هەندێك جار ڕوودەدات لە سەروبەندی خستنە ڕووی پرسیارەکان لەو بابەتە گشتییانەی کە خاڵی ناکۆکی نێوان موسوڵمانان مولحیدانە کە خۆی لە بابەتی پێغەمبەرایەتی موحەمەد و حەقیقەتی قورئان و بوونی پەروەردگار خۆی دەبینێتەوە و ئەم بابەتانە خاڵی سەرەکی ناکۆکی ئێمەن لەگەڵ بێباوەڕان و مولحیدان، لە دۆخێکی وادا کاتێك بابای مولحید ناتوانایە لە خستنە ڕووی هزر و باوەڕی خۆی، لە بنەما گشتییەکانی جەوهەریی ناکۆکی هەڵدێت و پەنا بۆ خستنە ڕووی چەند کێشەو ئاریشەکی لاوەکی دەبات، تاوەکو هزری بەرانبەر پەرت و بڵاو بکاتەوە.

لەوانە خستنە ڕووی ڕووداوە مێژووییەکان جەنگ و جیاوازیی نێوان موسوڵمانان لە قۆناغە جیاوەزاکان، هەژمارکردنی هەڵە و پەڵە و کەموکورتی دەسەڵاتدران و دەستە و تاقم گروپەکان و هەژمارکردنی تەواوی ئەم بابەتانە لە سەر ئیسلام وەکوو ئایین، بە کار هێنانی چەمکی مێژووی ئیسلامی و خستنە ڕووی لە پێناو ئامانجە تایبەتییەکان و بەلاڕێدابردنی گفتوگۆکان، بێ ئاگا لەوەی مێژووی ئیسلام وەک ئایین مێژوویەکی پاک و بێگەردە. بەڵام مێژووی موسوڵمانان وەک مرۆڤ هەڵەو کەموکورتی

زۆری تێدایه، تەقەکردن له خودی ئیسلام له پاڵ هەڵەو کەموکورتی موسوڵمان له قۆناغێکی دیاریکراودا هەوڵێکی تەواو نەزۆکه، بەو پێیەی خاڵی گفتوگۆ و ناکۆکی ئێمه و مولحیدان، چەند بنەمایەکی جەوهەریی سەبارەت به بوونی خودا حەقیقەتی پێغەمبەر و قورئان، و بابەتەکانی پەیوەست به وەحییە. ئەوان هەمیشه لەم بابەتانه هەڵدێن چەند بابەتێکی جیاواز و دژ به یەک دەخەنەڕوو، به مەبەستی خۆ ڕزگار کردن له وەڵامیدانەوە، دیاترین چەکی دەستی مولحیدان له کۆن و نوێدا هەوڵدانه بۆ خستنەڕووی لێکدژی نێوان ئیسلام و واقیع و ڕاستییه زانستییەکان مێژوو و جوگرافیان و هەربابەتێکی تر. لێرەدا هەوڵ دەدەین به کورتی وەڵامی بەشێک لەو گومانانه بدەینەوە که مولحیدان لەم بارەیەوە دەی خەنه ڕوو.

گومانی لێکدژیی نێوان قورئان و زانست

مولحیدان پێیان وایه له نێوان قورئان و زانستی نوێدا لێکدژییەکی بەرچاو هەیه، به گومانی ئەوەی پێشکەوتنه زانستییەکان ڕاستییەکانی قورئان هەڵدەوەشێنەوە، قورئان تەواو جیاوازه لەو پێشکەوتنه زانستایانەی مرۆڤایەتی پێی گەیشتوه، ئەمەیش واتای ئەوەی گوایه قورئان له لایەن خوداوه به موحەمەدا نێرراوه بنەمایەکی نییه و دووره له ڕاستییەوە، ئەو گومانه دەخەنه ڕوو گەر قورئان له لایەن خوداوه هاتوه وەك ئێوه دەڵێن، چۆن دەبێت بابەتەکانی ناوی پێچەوانەی واقیع و بنەما زانستییه سەلمێنراوەکان بن؟

پێش ئەوەی تیشک بخەینه سەر وەڵامی ئەم بابەتە، پێویسته چەند تێبینییەك بخەینه ڕوو، دەکرێت بپرسین ئایا قورئان دژاوەنەیه لەگەڵ ئەو زانست و پێشکەوتنەی مرۆڤایەتی پێی گەیشتوه، هیچ دەقێکی قورئان پێش چاو دەکەوێت که پێچەوانەی ڕاستییه زانستییه سەلمێنراوەکان بێت؟ بێگومان نەخێر، مەحاڵه بابەتێکی لەم شێوەیه له قورئاندا بدۆزرێتەوە وەک زانای بەناوبانگی فەڕەنسی

(مـوریس بوکـای) دەڵێـت " زۆر بە وردی لێکـۆڵینەوەم لە تەواوی قورئـان کـردوە، تاوەکوو ئەوەی بـزانم جیـاوازییەک هەیە لە نێـوان قورئـان و زانسـتی نوێـدا، دوای ماوەیەکی زۆر لە لێکۆڵینەوە و بە دوادا چوون بۆم دەرکەوت کە هیچ بابەتێک نیـیە لە قورئاندا کە پێچەوانەی زانستی نوێ بێت" [١]

هەر لەم بارەیەوە ڕۆژهەڵاتناسی ئەمریکی (واشنجتون ئیرفنگ) دەڵێت " قورئان هەموو شتێکی تێدایە، تەواوی زانست و یاساکانی لە نێو خۆیدا هەڵگرتووە" [٢] گەر بڕیاریش بێت لێکدژی هەبێت لە نێوانی قورئـان و زانسـتی سـەردەم هۆکـاری ئەم لێکدژییە ڕوکەشە چەند خاڵیکە

یەکەم: یەکێك لەو خاڵانەی کە بە ڕوکەش وادەرکەوێت قورئان لەگەڵ زانستی نوێدا لێکدژە ئەوەیە زۆرێك لە نەیاران لە واتای ئایەتەکان و حەقیقەتی ئایەتەکانی قورئـان تـێ نەگەیشـتوون، بە دڵنیـایی گەر بە دروسـتی لە دەقـی قورئـان واتـای ڕاستەقینەی دەقەکانی قورئان وەك خۆی تێگەییشتبان بانگەشەیەکی لەو شێوەیەیان نەدەکرد و ڕاستەقینەی قورئانیان بۆ دەسەلما.

دووەم: هەندێك جار ئەوان تێگەییشتتوون لە مانای ڕاستەقینەی ئایەتەکان، بەڵام ئەو زانسـتەی کە ئەوان پێیـان وایە پـێچەوانەی قورئـانە خـودی ئەو زانسـتە پێچەوانەی واقیعە، واتای ئەوەی بۆ چونێکی زانستی دەخەنە ڕوو دواتر بانگەشەی ئەوە دەکەن گوایە قورئان پێچەوانەی ئەم بۆ چوونەیە، کەچی لە هەمان کاتـدا ئەم بۆچوونە زانستییە دژەوانەیە لەگەڵ چەندین بۆچـوونی زانسـتی تـر، ڕوونتـر بڵێـین هەنـدێك جـار تیۆریـاییەکی زانسـتی سـەرلەبەری تیۆریـاییەکەم هەڵدەوشـێنەوە، مەبەستمانە تیشك بخەینە سەر ئەوەی تیۆریای زانستی و دیـدی زانایـانی زانسـتی

---

[١] بڕوانە: قالوا عن الإسلام لا ٤٧

[٢] بڕوانە: حياة محمد لا ٧٢

سەردەم لە بوارە هەمەجۆرەکان یەك بۆ چونی کۆنکریتی نییە، هەندێك جار لە سەر تاکە بابەتێکی زانستی زیاد لە بۆچونێك خراوەتە ڕوو، بۆ نموونە لە بابەتێکی وەک پرسی دروستبوونی مرۆڤ، زانایان و پسپۆڕان چەندین تیۆریایی جۆراوجۆریان سەبارە بەم پرسە خستوەتە ڕوو، کەوایە ناکرێت بابای بێباوەڕ لە ناو ئەم دەیان تیۆریا و بۆ چوونە زانستییانە یەکیان دەستنیشان بکات و، پاشان بانگەشەی دژەوانەی قورئان بکات لەگەڵ تیۆریا زانستییەکانی سەردەم، تەنانەت لە ڕوی لۆژیکییەوە ڕەتکراوەیە تیۆریای زانستییەکان گومانین، ناکرێت بکرێنە بەڵگە لە سەر بابەتە یەقینیەکانی قورئان.

بۆ هەنگاوێکی لەم شێوەیە پێویستە کەسی نەیار تیۆریاییەکی زانستی یەقینی دوور لە گومان و دوو دڵی بخاتە ڕوو پاشان بە دروستی لە واتا و ڕاڤەی دەقەکانی قورئان گەییشتبێت، ئەو کات دەگونجێت بەڵگەکانی بخاتە ڕوو، دواتر گەر لێکدژییەك لەو لایەنەوە هەبوو، کاری زانایانی موسوڵمانە بە وەڵامی زانستی دروست ئەو گومان و دوو دڵیانە بڕەوێنەوە، مەحاڵە هیچ یەکێك لە دەقەکانی قورئان پێچەوانەی بنەمایەکی واقعی و زانستیی یەقینی بین تەواوی دۆزینەوە و بۆ چوون و تیۆریا زانستییەکان بەرهەمی ئاوەزی مرۆڤن، کە پەروەردگار خوڵقێنەر و دروستکەریەتی، کەوایە مەحاڵە ئاوەزی دروستکراوی پەروەردگار پێچەوانە بێت لەگەڵ دەقەکانی گوتەی پەروەردگار.

سێیەم: یەکێکی دی لەو ئاریشانەی دێتە ڕێ سەبارەت بە لێکدژی پێوەندی نێوان قورئان و زانستی سەردەم، نەیارا و گومانکاران ئەو دەق و چەمك و زاراوانەی قورئان بە شێوەیەك ڕاڤەدەکەن، کە چەندین سەدە یەکێك لە ڕاڤەکارانی قورئان لە لایەنێکەوە (وجە)ـێکەوە ڕاڤەی پێ کردوە، ڕوونتر بڵێین یەکێک لە ڕاڤەکارانی قورئان بۆچوونێکی لاواز و گریمانەیی بوونی مانایەکی تری خستوەتە ڕوو، خۆ ناکرێت ئەو گریمانەییە لاوازەی یەکێك لە ڕاڤەکارانی قورئان لە چەندین سەدە

پێش ئێستە بکرێتە بنەمایەك بە هۆیەوە بانگەشەی ئەوە بکرێت گوایە قورئان پێچەوانەی تیۆریا و دۆزینەوە زانستییەکانە. گەر بڕیار بێت لێکدژییەك بوونی هەبێت، دەبێت تەواوی ئەو دەقە قورئانییە بخرێتە ڕوو کۆی گشتی ئەو دەقە لێکدژ بێت لەگەڵ بنەمایەکی زانستی یەقینی کەهیچ گومان و دوو دڵییەك هەڵنەگرێت. ئەو یارییەی کە مولحیدان دەیانەوێت بیکەن یارییەکی دۆڕاوە.

ئەوەی گرینگە ئەو ڕاڤەیەی کە دەبێت بۆ دەقێکی دیاریکراو پشتی پێ بەسترێت پێویستە ڕاڤەیەکی زانستی بێت و تەواوی ڕاڤەکاران قسەی دروستیان لە بارەوە کردبێت و کۆدەنگی یاخود نیمچە کۆدەنگی ڕاڤەکاران هەبێت لە سەر واتای دەقی ئایەتەکە، دوای ئەمە ئەوجا دەکرێت گومانکاران و مولحیدان وەك لێکدژییەك بەرانبەر زانستەکانی سەردەم بیخەنە ڕوو. هەڵەیەکی گەورەیە لە قۆناغەکانی ڕابردوو زانایەك یاخود ڕاڤەکارێکی قورئان ڕوونکردنەوەیەکی دابێت یان بۆچوونێکی دەربڕی بێت دواتر ئەم بۆچوونە تاکییە، وەك دەقێکی قورئانی مامەڵەی لەگەڵ بکرێت، قورئان پارێزراوە دوورە لە هەر هەڵە و کەموکورتییەك، بەڵام دەق و بۆچوونی زانایان کۆششی مرۆیین پارێزراو نین ئەگەر و گریمانەی هەڵەیان تێدایە. گەر بڕیار بێت هەڵەیەك هەبێت هەڵەی بۆچوونی زانایان و ڕاڤەکارانە دوور و نزیك پێوەندی بە دەقی قورئانەوە نییە بە تایبەتی لەو بابەتانەی کە زیاتر لەواتایەك هەڵدەگرن.[1]

نەوەك لە بابەتی کەلامی پەروەردگار بەو پێیەی چەمك و دەقە قورئانییەکان هەندێك جار بە پێی فراوانی زمانی عەرەبیی زیاتر لە واتایەك هەڵدەگرن، گەر بڕوانین دەبینین وشەکانی قورئان دەیان و بگرە سەدان واتا هەڵدەگرن، لۆژیکی نییە بەو شێوەی ئەوان دەیانەوێت یەکێك لەم مانایانە بخەنە ڕوو دواتر گومانی ئەوە

---

[1] بۆزانیاریی زیاتر لە بارەی هۆکارەکانی جیاوازی و ڕاجیایی نێوان ڕاڤەکارانی قورئان بڕوانە (مقدمة في أصول التفسير) و (رفع الملام عن الأئمة الأعلام) هەر دوویان بەرهەمی شێخو لئیسلام ئیبن تەیمییەن التفسير والمفسرون، محمد حسين الذهبي بەرگی ٢، اختلاف السلف في التفسير بين التنظير والتطبيق للشيخ محمد صالح سليمان

بخەنەڕوو گوایە قورئان وەک بابەتێکی گرینگ. لێکدژە لەگەڵ هەندێک لێکۆڵینەوەی زانستی. لێرەدا نموونەیەک لەو بابەتانە دەخەینەڕوو کە وەک لێکدژییەک لە نێوان قورئان و زانستدا دەیخەنەڕوو دەڵێن: قورئان ئاماژەی کردوە بەوەی کە خۆر لە ناو بیرێک لە دەریاوە ئاوا دەبێت وەک لە سورەتی کەهف و لە سەروبەندی گێڕانەوەی چیرۆی (ذي القرنين) دا هاتوە﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ ٱلشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ ﴾[1]

به‌لێکدانەوەی خۆیان دەڵێن گوایە قورئان دەڵێت (ذي القرنين) ڕۆیشت تاوەکوو گەیشتە خۆرئاوا بوون. دەیبینێ کە خۆر ئاوا بوە لە دەریا و بیرێکی گەرمدا. هەڵبەت زانستێکی ڕوونە لای هەموو خەڵکی کە خۆر لە ناو بیرێکی دەریاوە ئاوا نابێت، بەم گوتەیە بێت کە وایە قورئان بە پێچەوانەی زانستی مرۆڤەکان تیشکی خستووتە سەر ئەم بابەتە، ئەم بابەتە دژەوانەیە لەگەڵ ڕاستییە زانستییە سەلمێنراوەکان. [2]، هەڵبەت هۆکاری ئەم تۆمەتە تێ نەگەیشتنە لە خودی ئایەتە قورئانییەکە، ئەگەر بە جوانی لە ئایەتەکە ورد ببینەوە دەبینین خوای گەورە دەفەرموێت﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ ٱلشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ ﴾ واتە گەیشتە ئەو شوێنە بینی خۆر لەو وێوە ئاوا دەبێت، وشەی﴿ وَجَدَهَا ﴾ واتە ئەو وای بینی خۆ خوای گەورە نەی فەرموەدە﴿ تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ ﴾ بەڵکوو دەفەرموێت ﴿ وَجَدَهَا ﴾ ئەو وای بینی، کەواتە ئەوەی لەم ئایەتەدا هاتوە، هەواڵی پەروەردگار نییە بۆ ئەم بابەتە، بەڵکوو باسکردنە لە گومان بینی (ذي القرنين) بە پێچەوانەوە خوای گەورە لە زۆر شوێنی تری قورئاندا هەواڵی ئەوەی پێ داوین خۆر لە کوێوە ئاوا دەبێت لە کوێوە هەڵدێت هاوکات هەواڵی ئەوەیشی پێ داوین ﴿ كُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴾[3] تەواوی خۆر و مانگ

---

[1] الكهف: ٨٦

[2] بروانە: الفن القصصي لا٣٤

[3] الأنبياء: ٣٣

هەسارەکان لە بۆشایی گەردووندا دەسوڕێنەوە، ئیتر چۆن خوای گەورە هەواڵدەدا بە بابەتێک پێچەوانەی تری ئایەتەکان، بەڵکوو ئەوەی لەو ئایەتەدا هاتوە باس لەوە دەکات کاتێک (ذي القرنين) چوە ناوچەی خۆرئاوا بوون وەک ئیبن کەسیر دەڵێت (خۆری بینی لە وێنای خۆی و چاوی خۆیدا ئاوای بینی، پاشان دەڵێت (وهذا شأن كل من أنتهى إلى ساحله يراها أنها تغرب فيه) " هەر کەسێک بڕواتە کەنار دەریاوە وای دێتە پێش چاو وەک ئەوەی خۆر لە دەریاوە ئاوا دەبێت " [1]

هەرمرۆڤێک کاتی خۆرئاوابوو لە کەنار دەریا بوەستێت و لە نێوان ئەو خۆردا جگە لە دەریا هیچی تر نەبێت، دابەزینی خۆر بە ئاستێکە، وا دێتە پێش چاو وەک ئەوەی لە نێو دەریاکەدا ئاوابێت، بە هەمان شێوەیە لێرەدا قورئان باس لەو وێنایەدەکات کە (ذي القرنين) بە چاوی خۆی بینیویەتی، نەوەک ئەوە خوای گەورە هەواڵ بدات بەوەی کە خۆر بەم شێوەیە ئاوا دەبێت، بە هەمان شێوە زۆرجار وادێتە پێش چاو کە خۆر لە پشتی شاخەکانەوە ئاوا دەبێت، یاخود هەندێک جار وادەزانیین مانگ لە سەر لوتکەی شاخەکانە. ئەم بابەتە لە لێکۆڵینەوەکاندا بە (خداع البصر)" فێڵی چاو" ناسراوە. بەو پێیەی چاو تەواوی شتەکانی دەوروبەری وەک خۆی نابینێت، ئەوەی زانستێکی بەدیهییە، تەواوی موسوڵمانان بە خوێندەوار و نەخوێندەوارییانەوە بە درێژایی هەزار ساڵ و تائێستەش ئەو ڕاستییە دەزانن کە خۆر لە دەریاوە ئاوا نابێت، هاوکات دەشزانن خۆر لە زەوی گەورە ترە وەک ئیمامی قورتوبیی لە قەفالەوە دەگێڕێتەوە کە فەرموویەتی (وهي أعظم من أن تدخل في عين من عيون الأرض) " خۆر زۆر لەوە گەورەترە لە ناو بیرێک لە بیرەکانی زەویدا جێگەی بێتەوە " پاشان دەفەرموێت (بل هي أكبر من الأرض أضعافا مضعفا) [2]

---

[1] بڕوانە: تفسیر ابن الکثیر بەرگی ٣ لا١٠٣

[2] بڕوانە تفسیر قرطبي (جامع لأحكام القرآن) بەرگی ١١ لاپەرە ٥٠

" بەڵكوو خۆر چەند بەرانبەر لە زەوی گەورەترە " ئەمە تێڕوانینی موسوڵمانان بوە بۆ ئاوابوون و قەبارەی خۆر پێش هەزار ساڵ ئیتر پاڵدانی بابەتێک لەو شێوەیە بۆ لای قورئان جگە لە تێ نەگەیشتن و دژایەتی کوێرانە واتایەکی تری نییە. پاشان لەم ئایەتەدا موعجیزەیەکی تێدا کە تیشک دەخاتە سەر سەرچاوە گەرمەکان کە لە کیشوەری ئەمەریکا بوونیان هەیە، ئەو کات هیچ کەس نەیندەزانی هەندێک ناوچە سەرچاوەی ئاوی گەرمە، دوای دۆزینەوەی ئەمەریکا ئەوجا ئەم ڕاستییە ئاشکرا بوو، لە ڕاستیدا ئەوەی ئەوان لێی تێ نەگەیشتووین بە دژەوانەی لێی حاڵی بوون، موعجیزەیەکیی گەورەیە لە سەر حەقیقەتی قورئان و پێغەمبەراتی موحەمەد (دروودی خودای لێ ببێت).

دژەوانەیی قورئان لەگەڵ شەریعەتی موحەمەد خۆیدا.

یەکێکی تر لەو گومانانەی کە مولیحدان و بێباوەڕان ئاڕاستەی قورئانی دەکەن گوایە قورئان دژەوانەیە لەگەڵ شەرعی موحەمەد دا (دروودی خودای لێ ببێت) بە شێوەیەکی گشتی باشترین بەڵگە بۆ بەرپەرچدانەوەی هەر هزر وبیروباوەڕێک ئەوەیە ئەو بیروباوەڕە خۆی وەڵامی خۆی بداتەوە، بانگەشەی ئەوە دەکەن گوایە شەرعی موحەمەد چەندین بابەتی لە خۆگرتوە کە تەواو پێچەوانەی قورئانە، گوایە ئەمانە بەڵگەی نەویستن لە بارەی ئەوەی قورئان پێچەوانەی بەشێك لە ڕێنماییەکانی خودی موحەمەدە، بە گومانی ئەوەی بیسەلمێنن ئەوەی کە قورئان دوور و نزیک پێوەندی بە خوداوە نییە. لێرەدا هەوڵ دەدەین یەکێک لەو گومانانە بخەینەڕوو دواتر بە شێوەیەکی زانستی ورد بەرپەرچی بدەینەوە.

سیحرکردن له پێغەمبەر (دروودی خودای لێ بێت)

نەیاران لە چوارچێوەی خستنە ڕووی گومانەکانیان پرسیاری لە بارەی سیحر و کاریگەری سیحر لە پێغەمبەر دەوروژێنن و لەو چوارچێوەیەدا پرسیارەکەیان دەخەنەڕوو، ئایا موحەمەد سیحری لێ کراوە یاخود نا؟

هەڵبەت بابەتی سیحرکردن لە پێغەمبەر بە ڕوونی لە سەرچاوەکانی فەرموودەدا هاتوە، دەپرسن کە وایە بۆچی دژی ڕەخنەی نەیارانی موحەمەد هەڵوێست وەردەگرن لە کاتێکدا دەیان گوت﴿إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا ﴾وەک خۆتان پشت ڕاستی دەکەونەوە، موحەمەد سیحری لێ کراوە، ئیتر کە وایە نەیاران زیاتریان نەگوتوە لەوەی ئێوەی موسوڵمان لە بارەی موحەمەدەوە دەیڵێن. لە وەڵامی ئەم گومانەدا چەند خاڵێک وەکوو وەڵامدانەوەی ئەم بابەتە دەخەینەڕوو:

١- لەگەڵ ئەوەی موحەمەد (دروودی خودای لێ بێت) دووچاری سیحر هات بەڵام کاریگەری سیحرەکە لە سەر خودی پێغەمبەر تەنها لە بابەتە دونیاییەکاندا بوو، واتە دوور و نزیک ئەو سیحرە کاریگەری نەبوە لە سەر پەیامی ئیسلام و بابەتەکانی پەیوەست بە گەیاندنی پەیامەکە وەک لە فەرموودەی عائیشە دا هاتوە (سحر النبی حتی إنە لیخیل الیە أنە یفعل الشیئ وما فعلە)[1] " سیحر کرا لە پێغەمبەر، تاوەکوو ئەوەی وای لێ هات وای خەیاڵ دەکرد کە فلانە کاری کردوە، بەڵام لە ڕاستیدا نەی کردبوو" یان لە گێڕانەوەیەکی تردا (أنە یأتی أهلە ولایأتی) خودی کاریگەری سیحرەکە تەنها کاروباری تایبەتی خۆی بوو، دەنا ئەوەی پێوەندی بە خودی وەحی و ئاییینەوە هەیە پەروەردگار پەیمانی پاراستنی داوە، لە

---

[1] لە بارەی سیحرکردن و بابەتەکانی پەیوەست بە سیحرەوە بڕوانە البخاري ١٠ / ١٩١ و ١٩٧ في الطب، باب السحر، وباب هل یستخرج السحر، وباب السحر، وفي الجهاد، باب هل یعفی عن الذمي إذا سحر، وفي الأدب، باب قول الله تعالی: {إن الله یأمر بالعدل والإحسان}، ومسلم رقم (٢١٨٩) في السلام، باب السحر، ورواه أحمد، والنسائي، وابن سعد، والحاکم، والبیهقي في " دلائل النبوة " وغیرهم.

دیدگایەکی هەستیار و پڕ لە دڵنیاییەوە لە بارەی پێغەمبەرەوە دەفەرموێت﴿وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۝ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ﴾. نەبووەو نەبیستراوە پێغەمبەر (دروودی خودای لێ بێت) لەو کاتەی سیحر لێ کرا قسەی لە سەر بابەتێک کردبێت و دواتر پێچەوانەی ئەم بابەتە شتێکی تری گوتبێت. تەواوی موسوڵمانان کۆدەنگن لە سەر ئەوەی کە پێغەمبەر (دروودی خودای لێ ببێت) بە هیچ شێوەیەک لە کاروباری ئایین و هەوڵەکانی لە گەیاندنی ئایین دووچاری هیچ هەڵەیەک نەبوە، گەر بابەتێکی تری پێچەوانەی ئەمە ڕویدا بێت، ئەوە تەنها پێوەندی هەبوە بە کاروباری دونیبایەوە. وەک عائیشە دۆخەکە دەستیشان دەکات بەوەی وای دەزانی چووتە لای خێزان و ماڵەکەی بەلاّم نەچوو بوو، یان وایدەزانی کارێکی کردوە بەلاّم نەی کردبوو.

٢- خودی ئەو سیحرە و دەرهاویشتەکانی موعجیزەیەکی ترە لە موعجیزەکانی پێغەمبەر، ئەوانەی سیحریان لێ کرد، ویستیان تاقی بکەنەوە گەر موحەمەد لە لایەن خوداوە هاتبێت، ئەوا دەبێت خوداکەی ئاگاداری بکاتەوە، خوشکی (لەبیدی کوڕی ئەعصەم) لەو بارەیەوە دەڵێت: " إن يكن نبيا فسيخبر، وإلا فسيذهله هذا السحر حتى يذهب عقله "[1] ئەگەر پێغەمبەر بێت هەواڵی پێ دەدەرێت، ئەگەر نا ئەم سیحرە بە شێوەیەک تێکی دەدا تاوەکوو ئەوەی عەقڵی لێ دەسەنێتەوە " وەک دیارە خودی سیحرکردنە هەوڵێکی نەیاران بوو بۆ ئاگادار بوون لە ڕاستی بانگەشەی پێغەمبەرایەتی موحەمەد، بێگومان خوای گەورە پاراستی

٣- کاریگەریی سیحرەکە لە سنورێکی دیاریکراودا بوە، هەندێک کاریگەری بچوکی سنورداری هەبوە، لەوانە وای خەیاڵ کردوە کە کارێکی کردوە، بەلاّم نەی کردوە ئەمە دۆخێکی ئاساییە دەکرێت مرۆڤ بە بێ کاریگەری سیحر هەندێک جار

[1] بروانە: أنيس الساري في تخريج وتحقيق الأحاديث التي ذكرها الحافظ ابن حجر العسقلاني في فتح الباري أبو حذيفة، نبيل بن منصور بن يعقوب بن سلطان البصارة الكويتي ج٦ ص ٤٣٨٥ ١٤٢٦ هـ - ٢٠٠٥

دووچاری دژخێکی لەم شێوەیە بێت، کە وایە گەورەکردنی قەبارەی کاریگەری ئەم سیحرە ئامانجێکی جگە لە تانەدان لە پشتەوە نییە.

٤- خودی سیحرەکە ماوەیەکی دیاریکراو بوە، دواتر خوای گەورە ئاگاداری کردوەتەوەو لە سیحرەکە و سیحرەکە هەڵوەشێنراوەتەوە نەماوە، بەڵام ئەوەی لە قورئاندا هاتوە ﴿إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا﴾ وشەی (مسحور) لێرەدا بە واتای مجنون و بێ عەقڵ هاتوە، (اسم مفعول)ـە واتە پێوەی بوە بۆیە قورئانیش ڕەتی کردوەتەوە.

٥- هەندێک جار پێویستە پێغەمبەر دووچاری ئەو حاڵەتانە ببێت، کە بە شێوەیەکی ئاسایی هەر مرۆڤێکی دی دووچاری دێت، تاوەکوو ئەوەی مرۆڤبوونی پێغەمبەر بۆ هەموو لایەک پشت ڕاست بێتەوە، لە پێناو ئەوەی بە دروستی تێ بگەین کە موحەمەد (دروودی خودای لێ ببێت) ساحیر نییە، چونکە ساحیر سیحری لێ ناکرێت.

٦- ئەم جۆرە لە خەیاڵکردنەی پێغەمبەر (دروودی خودای لێ ببێت) هەر وەک ئەو خەیاڵە وایە کە خوای گەورە لە بارەی موساوە دەفەرموێت ﴿قَالَ بَلْ أَلْقُوا۟ فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِن سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَىٰ﴾[1] لە کاتێکدا ساحیرانی فیرعەون دار و پەتەکانیان دەهاویشت موسا وای خەیاڵ دەکرد کە ئەمانە مارن، کە ڕاستییەکەی بە هیچ شێوەیەک مار نەبوون، کەواتە موسا کەوتە ژێر کاریگەریی ئەو ساحیرانەوەی زیاد لەمە ترس تەواوی گیانی داگرت وەک دەفەرموێت﴿ فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِۦ خِيفَةً مُّوسَىٰ ﴾ ئەم ترسە لە ئەنجامی کاریگەری سیحرەکەوەیە، لە مێژوودا هیچ کەس لە جوولەکە و مەسیحییەکان و موسوڵمانان نەیانگوتوە، موسا بە هۆی کاریگەری ئەم سیحرەوە لە پێغەمبەرایەتی کەوتوو، ئیتر بۆ دەبێت موحەمەد تۆمەتبار بکرێت بەم بابەتە.

---

[1] موسا وتی: نەخێر؛ ئێوە لە پێشدا دەست پێ بکەن، جا هەر دەستیان پێکرد پەت و گوریس و دار و چێوەکانیان وا دەهێنرایە بەرچاوی بەهۆی جادوویانەوە، بێگومان وەک مار بەخێرایی دەڕوات. طه ٦٦

پاشان گومانیی ئەوە دەخەنەڕوو، دەڵێن تەنانەت ئەگەر کاریگەری سیحرەکە لە کاروباری دونیاییدا بێت، پرسیار دەخاتە سەر پێغەمبەرایەتی موحەمەد، بەو پێیەی سیحر لە شەیتانەوەیە، لە قورئانیشدا ئەوە پشتڕاست کراوەتەوە شەیتان کاریگەری و دەسەڵاتی نییە بە سەر بەندە چاک و ڕاسانەکاندا، وەک دەفەرموێت﴿ إِنَّ عِبَادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَٰنٌ إِلَّا مَنِ ٱتَّبَعَكَ مِنَ ٱلْغَاوِينَ ﴾ وەک ئێوە دەڵێن موحەمەد پێشەوا و سەرکردەی تەواوی ڕاسانەکانی جیهانە و بەڕێزترین و گەورەترین دروستکراوی پەروەردگارە، چۆن دەکرێت شەیتان دەسەڵاتی بە سەر بەندە چاکەکاندا نەبێت، کەچی کاریگەری لە سەر پێشەوای بەندە چاکەکان دروست بکات!؟

لە وەڵامی ئەم گومانەدا دەڵێین شەیتان هەرکات کارێکی خراپی بەیەکێک لە بەندەکانی خوای گەورە کرد واتای ئەوە نییە، ئیتر دەسەڵات و ئیرادەی خۆی بە سەر ئەو مرۆڤەدا زاڵ کردبێت و خستبێتە ژێر ڕکێفی خۆیەوە، گەر وا بێت ئیتر ناسناوی بەندەی چاک و ڕاسان بۆ هیچ کەس نەدەمایەوە، ڕوونتر بڵێین بەندەی چاک و ڕاسان ئەوە نییە کە هیچ کات دووچاری فێڵ و لادانەکانی شەیتان نایەت، تەنانەت هەندێک جار پێغەمبەرانیش (سەلامی خودایان لێ ببێت) دووچاری هەندێک پلانەکانی شەیتان بوون، بە هۆی کاریگەریی شەیتانەوە ئادەم لە بەهەشت دەرکرا، کاتێکی موسا مشتێکی دا لە کابرا و کوشتی دواتر گوتی ﴿ هَٰذَا مِنْ عَمَلِ ٱلشَّيْطَٰنِ إِنَّهُۥ عَدُوٌّ مُّضِلٌّ مُّبِينٌ ﴾ [1] یوشعی کوڕی نون کاتێک لەگەڵ موسا ماسییەکەی بیر چوو گوتی﴿ وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيْطَٰنُ أَنْ أَذْكُرَهُۥ وَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِى ٱلْبَحْرِ عَجَبًا ﴾[2] هەریەک لە ئادەم و موسا و یوشع لە خۆشەویستانی پەروەردگارن مەقامی پێغەمبەرایەتیان پێ بەخشراوە،

---

[1] ئەم کارە شەیتان پێی کردم (من نەمدەویست بیکوژم) بە ڕاستی شەیتان دوژمنێکی گومڕا و ئاشکرایە. القصص ١٥

[2] من بیرم چوو باسی ماسیەکەت بۆ بکەم، کەسیش لە بیری نەبردمەوە شەیتان نەبێت، کە بۆتی باس بکەم، لەڕاستیدا ئەو ماسیە (زیندوو بۆوەو) بە شێوەیەکی زۆر سەیر خۆی کرد بە ناو دەریادا. الکهف ٦٣

جگە لەمانیش ژمارەیەک لە پێغەمبەرانی تر لە کاتێکی دیاریکراو دا کەوتوونەتە نێو پلانێکی شەیتانەوە، پێکهاتەی لاوازیی مرۆڤە (کل بني آدم خطاء) هەڵبەت دروستبوونی دۆخێکی لەم شێوەیە و کاریگەری لە سەر مەقامی پێغەمبەران و گەیاندنی پەیامی خودایی دروست ناکات، بەو پێیەی پێغەمبەران (سەلامی خودایان لێ بێت) پارێزراو (معصوم)ـن لە گەیاندنی پەیامی خودایی، بە پێی بەڵگە عەقڵی و نەقڵییەکان، مەحاڵە پێغەمبەر لە گەیاندنی کاروباری ئاییندا هیچ کات بکەونە هەڵەوە. هەر لە چوارچێوەی بابەتی سیحر و کاریگەری ئەم سیحرە لە سەر پێغەمبەر وەک ئاشکرایە، سیحر سێ جۆرە، یاخود بەسێ کەرەستەی جیاواز سیحر ئەنجام دەدەرێت.

یەکەم: لە رێی پێکهاتەی دەرمانییەوە.

دوەم: بە سوودوەرگرتن لە توانایی جنۆکە و شەیتانەکان.

سێیەم: سیحر بێ بنەمایە واتە تەنها خەیاڵەوە ڕوونتر بڵێین شێوازێک لە هونەری و فێڵێ دەستییە و پێوەندیی بە بنەماگشتییەکان و کەرەستەکانی سیحرکردنەوە نییە.

ئەو سیحرەی کە پێغەمبەر (دروودی خودای لێ بێت) دووچاری هات لە جۆری نەخۆشی بوە، واتە کاریگەری سیحرەکە لە سەر جەستەی بوو، دوور و نزیک هیچ کاریگەرییەکی لە سەر ڕۆح و عەقڵ و هزری دروست نەکردوە، وەک لە فەرموودەدا هاتوە (أما أنا فقد شفاني الله) " من خوای گەورە شیفای داوم " یان وەک لە فەرموودەی عەبدوڵلای کوڕی عەبباسدا هاتوە (مرض النبي و أخذ عن النساء و الطعام و الشراب)واتە نەخۆشی بوە نەک واتای ئەوە جنۆکە و شەیتانەکان کاریگەری لە سەر پێغەمبەر درووست بکەن.

لە لایەکی ترەوە دەکرێت لە ئەهلی کیتاب و بە تایبەتی تر جوولەکەکان بپرسین گەر پێتان وایە ئەو سیحرەی جوولەکەکان لە موحەمەدیان کرد ببێتە مایەی بەتاڵ بوونەوەی پەیام و پێغەمبەرایەتی موحەمەد (دروودی خودای لێ

ببێــت)، کەوایە پەیــام و پێغەمبەرایەتــی پێغەمــبەر ســولەیمانیش دەکەوێــتە ژێــر پرسیارەوەوە، وەک ئەوەی لە تەورات (سیفر الملوك یەکەم)ــدا هــاتوە کە ســولەیمان کوفری کردوە، بتی پەرستوە، [1]، بەڵام پرسیار و گومانتــان لە ســەر پێغەمبەرایەتــی سولەیمان بۆ دروست نەبوو، کەچی بە هۆی ســیحرێکی کــاتیی شــێوە نەخۆشــی لە سەر موحەمەد پێغەمبەر، تۆمەتی سیحر و شێتی دەدەنە پاڵی، بەڵام سولەیمان وەک لە کتێبی پیرۆزی خۆتان هاتوە کوفری کردوو بتی پەرست، کەچی گرفتێک بۆ پەیام و پێغەمبەریەتییەکەی دروست نەبوو.

وەک لە بنەمــا گشــتییەکانی ســیحردا ڕوونە کەســی ســاحیر کە کــاریگەرییەک دروست دەکات شاراوەیە و ئاشکرا ناکرێت، ئاگادرا کــردنەوەی پێغەمــبەر (دروودی خودای لێ ببێت) لەوەی (لەبیدی کوڕی ئەعصەم) سیحری لێ کردوە بەڵگەیە لە سەر پاراستنی پێغەمبەر لە لایەن پەروەردگارەوە، زیــاد لەمە ئاشــکراکردنی شــوێن و جێگەی سیحرەکە، بەڵگەیە لە سەر پێغەمبەراتــی مــوحەمەد، ئەگەر وەحــی نەبێــت موحەمەد چۆن ئەو کەسەی بۆ ئاشکرا بوو کە سیحری لــێ کــردوە!؟ خــوای گەورە بە وەحــی لە بــکەر و جــێگەی ســیحرەکە ئاگــاداری کــردەوە، ئاگــادار کــردنەوەی پێغەمبەر لە سیحرەکە و جێگەو چارەسەری سیحرەکە بەڵگەیەکی ڕوون و ئاشکرایە لە سەر ڕاستی پەیام و بانگەوازی پێغەمبەر (دروودی خودای لێ ببێت)

خستنەڕووی ئەم گومانانە لە لایەن جوولەکە و مەسیحییەکانەوە لە کاتێکــدایە کە لە سەرچاوەکانی ئەواندا بە ڕوونی باسی دەرکەوتنی موحەمەد وەک پێغەمبەر و پەیامەکەی کراوە، وەک لە ئینجیلی بەرنابادا هاتووە (لەمەو دوا نێرراوێــک لە لایەن خوداوە دێت و بۆ هەموو خەڵکیش دەبێت) [2] بێگومان موحەمەد تاکە پێغەمبەر بوو کە بۆ تەواوی خەڵکــی هــات. زیــاد لەمە بە ڕوونــی نــاوی هــاتووە، وەک ئینجیلــی بەرنابا ئاماژەی پێ دەکات (هەرکاتێک موحەمەدی نێرراوی خودا هات) [3]

---

[1] ئەمە تۆمەتی جوولەکەکانە دەنا پێغەمبەر سولەیمان دوورە لەو بوهتانانە بــڕوانە چیرۆکــی ســولەیمان ئایەتی ١٥-٤٤

[2] بڕوانە ئینجیلی برنابا ٨٢: ١٦، ١٨

[3] بڕوانە ئینجیلی برنابا ١١٢: ٨ - ١٦

قورئان و چیرۆکە مێژووییەکان

یەکێکی تر لەو گومانەی ئاڕاستەی قورئـان دەکرێـت گـوایە چیرۆکەکـانی نێـو قورئـان پـێچەوانەی ڕووداوە مێژوویەکـانن، بـاس لەوە دەکەن گـوایە چیرۆکەکـانی قورئان یان دووبارە کردنەوەی چیرۆکی کتێبە پیرۆزەکانی پێشوون، یاخود دوورن لە ڕاستییەوە تەنها وێنایەکن بۆ گەیانـدنی کۆمەڵێـک ئامـانج و مەبەسـت ولە ڕاسـتیدا ڕوویان نەداوە. ڕۆژهەلاتناسی ئەڵمانی و لێکۆڵیاری جوولەکە دکتۆر (هۆرۆ ڤێتز) بە یەکێک لەو لێکۆڵیارانە دادەنرێت کە زۆرترین قسەو باسـی لەم بـارەیەوە کـردوە، لە کتێبی (مباحث قرانية) دا ئەم گومانەی ورژوانـدوە زۆری لە بـارەوە گوتـوە. گەورە ڕۆژهەلاتناس (کـارول بروکلمـان) [1] لە کتێبـی (تـاریخ الأدب العربـي) هەمـان ئەم گومانەی خستوەتە ڕوو، دواتریش بە دوای ئەماندا ژمارەیەکی تر لە لێکۆڵەرەوان ئەم گومانەیان خستوەتە ڕوو قسەو باسی زیاتریان لە بارەوە کـردوە، لەوانە (محمـد بـن خلـف اللـه) لە کتێبەکەیـدا (الفـن القصصـي فـي القـران الكـريم) تیشـک دەخـاتە سەرئەوەی کە چیرۆکە قورئانییەکان چیرۆکی ڕەمزین و لە ڕاستیدا ڕوویان نەداوە و بوونێکی ڕاستەقینەیان نیـیە، دواتـریش (طـه حسـين) [2] کەسـانێکی تـر و هەمـان

---

[1] کارل کارل بروکلمان: یەکێك لە دیارترین و بەناوبـانگترین، ڕۆژهەلاتناسـان، سـاڵی (١٨٦٨ز)لەدایـك بـووە، ساڵای (١٩٥٩ز. م) هەوڵێکی زۆری داوە لە بواری لێکۆڵینەوە ئیسلامییەکاندا، خاوەنی چەنـدین بەرهەمە لەو بوارەدا، لە بەرهەمەکانی (العلاقة بين كتاب الكامل في التاريخ لأبـن الأثيـر و كتـاب اخبـار الرسـل والملـوك للطبري) کە بریتییە لە تێزی دکتۆراکەی (١٨٩٠ ز مختصـر السـير والأخبـار، رسـالة الأسـتاذ، تـاريخ الاداب العربية) هەروەها (تاريخ الشعوب الإسلامية کە بریتییە لە لێکۆڵینەوەیەکی گشتی لە مێژووی گەلانی ئیسلامی، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە (الأعلام خير الدين الزركلي، الطبعة السادسـة، دار العلـم للملايـين ١٩٨٤، (موسـوعة المستشرقين، د. عبد الرحمن البدوي الطبعة الأولى دار العلم للملايين ١٩٨٤

[2] سـاڵی (١٨٩٨ز) لە صـەعیدی میسـر لە دایـك بـوە. خوێنـدنی لە ئەزهەر ودواتـریش لە زانکـۆی (المصـر القديمة) تەواو کردوە پلەی دکتۆرای بە دەست هێناوە لە سەر تێزی (ذكرى أبي العـلاء) پاشـان ڕووی کـردە پاریس و لەوێ لە زانکۆی سۆربۆن لە ساڵی (١٩١٨ز) لە سەر تێزی (فلسفة ابن خلدون) بڕوانامەی دکتۆرای پێ بەخشرا دوای گەڕانەوەی بۆمیسر کراوەتە وەزیری مەعاریف لە نووسـراوەکانی (فـي الأدب الجـاهلي، فـي

گومانیان خستوەتە سەر چیرۆکەکانی نێو قورئان و باس لەوە دەکەن کە قورئان خاوەنی توانایەکی چیرۆکی تەواو سەرنج ڕاکێشە، قورئان لە ڕێی چیرۆکە ڕەمزییەکانیەوە ئامانجەکانی خۆی دەپێکێت و دەیکاتە کەرەستەیەک بۆ گەیاندنی مەبەستەکانی هەر لەم چوارچێوەیەدا پێ بە پێی بێباوەڕانی سەردەمی پێغەمبەر (محمدخلف الله) دەڵێت " ئێمە گرفتێکمان نییە کە بڵێین قورئان ئەفسانەیە"[1] پاشان دەڵێت " مەبەست لە چیرۆکەکانی قورئان پەند و ئامۆژگارییە، نەوەک ئەوەی قورئان بابەتی مێژووی بخاتە ڕوو، هەر لەبەر ئەوە لە پێناو پاراستنی مێژوو ڕووداوە مێژووییەکان پێویستیە دەقەکانی قورئان وەلانێین ".[2]

لە وەڵامی ئەم گومانانە چەند خاڵێکی گرینگ دەخەینەڕوو.

یەکەم: تەواوی ئەو چیرۆکانەی لە قورئاندان چیرۆکی ڕاستەقینەن، دوورن لە چیرۆکی خەیاڵیی و ڕەمزییەوە، وەک خوای پەروەردگار بەرپەرچی ئەم بۆچوونەدەداتەوە و دەفەرموێت﴿ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَىٰ وَلَٰكِن تَصْدِيقَ ٱلَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَىْءٍ ﴾[3] لە جێگەیەکی تردا حەقیقەتی ئەم چیرۆکە قورئانیانە پشت ڕاستدەکاتەوە وەک دەفەرموێت یان﴿إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ ٱلْقَصَصُ ٱلْحَقُّ ﴾[4]

دووەم: ئەم چیرۆکانەی دەگوترێت گوایە چیرۆکی خەیاڵی و ڕەمزیین، بە جیاوازییەکی زۆر یاخود کەم لە تەورات و ئینجیلدا هاتوون؟ ئایا بە هەمان شێوە

الشعر الجاهلي، حديث الأربعاء، قادة الفكر)، لە کۆتاییی تەمەنیدا لە زۆرێک لە بۆچوونەکانی پەشیمان بووەتەوە بە تایبەتی لە کتێبی (على هامش السيرة) سۆزدارانە لە بارەی ئیسلامەوە دەدەوێت بڕوانە الأعلام خير الدين الزركلي بەرگی ٣لاپەڕە٢٣١

[1] بڕوانە الفن القصصي لا ٢٠٩

[2] هەمان سەرچاوەی لا ٧٤ بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە (دعاوى الطاعنين) لا٢٤٧

[3] وەنەبێت ئەم قورئانە قسەو باسێك بێت هەڵبەسترابێت، بەڵکوو بە ڕاست دانەری ئەوەیە کە لە پێش خۆیەوە هاتووە (تەورات و ئینجیل) و ڕوونکەرەوە و جیاکردنەوەی هەموو شتێکی پێویستە لەئایندا، ڕێنمویی و ڕەحمەتیشە بۆ کەسانێك باوەڕ دەهێنن. یوسف ١١١

[4] ال عمران: ٦٢

ئەم چیرۆکانەی نێو تەورات و ئینجیل چیرۆکی خەیاڵی و ڕەمزیین؟ ئەمە لە لایەک لە لایەکی تروە زۆربەی هەرە زۆری ئەو سووڕەتانەی چیرۆکەکانیان لە خۆگرتوە سوڕەتی مەککین، بەریەککەوتنی پێغەمبەر (دروودی خودای لێ ببێت) لە و قۆناغەدا لەگەڵ جوولەکە و مەسیحییەکان نەبوو، تەنها لەگەڵ بێباوەڕانی مەککە و بوە، تاوەکوو ئەوەی بگوترێت موحەمەد هەوڵی داوە لە ڕێی خستنە ڕووی ئەم چیرۆکانەوە، سۆز و لایەنگری شوێنکەوتووانی ئەهلی کیتاب بۆ لای خۆی ڕابکێشێت تاوەکوو ئەوەی باوەڕی پێ بهێنن.

سێیەم: زانایانی ئیسلام و ڕاڤەکارانی قورئان لە چوارچێوەی لێکۆڵینەوەکانیان لەم چیرۆکە قورئانییانە دەیان و بگرە بە سەدان ڕێنمای و حوکمی فیقهی و عەقائیدییان دەرهێناوە، مەحاڵە بە درێژایی مێژوو بە سەدان بگرە هەزاران زانا لە چەندین قۆناغی مێژوویی جیاوازدا لەو بوارەدا کارییان کردوە، ئیتر نالۆژیکییە باس لە ڕەمزیەت ناڕاستی ڕووداوی چیرۆکە قورئانییەکان بکرێت.

چوارەم: ئەوەی دەگوترێت گوایە چیرۆکە قورئانییەکان لەگەڵ ڕووداوە مێژووییەکان یەکناگرنەوە، مەبەست لێی ئەوەیە ئەم چیرۆکانە لە سەرچاوەکانی تردا ئاماژەیان پێ نەکراوەوە بۆمان نەگێڕدراوەتەوە، مەرج نییە هەر چیرۆکێک یاخود بابەتێکی مێژوویی کە پێشتر نەمان بیستبێت واتای ئەوە بێت کە ڕووی نەداوە، (عدم العلم ليس علما بالعدم) بە دیوێکی تردا مێژوو و ڕووداوەکانی مێژوو کایەیەکی فراوانە، ئەوەی لە دوو توێی کتێب و سەرچاوەکاندایە، تەنها بەشێکە لە تۆمارکردنی ڕووداوەکانی ڕابردوو، نەک تۆماری تەواوی ڕووداوەکانی ڕابردوو.

پێنجەم: گەر هۆکارەکە ئەوە بێت کە گوایە لێکدژی هەیە لە نێوان قورئان و ڕووداوە مێژووییەکان، لە بەرانبەردا زۆرێک لە گێڕانەوە مێژووییەکان یەکانگیرن لەگەڵ ڕووداو و تۆمارە مێژووییە قورئانییەکان. دەکرێت بپرسین ڕوو و ئاڕاستەی ناکۆکی نێوان چیرۆکە مێژوویەکانی نێو قورئان و سەرچاوە مێژووییەکان لە کام خاڵدایە؟ هەڵبەت نەیاران بە ئاڕاستەی هەوڵدان بۆ چەسپاندنی ئەم بابەتە چەند بەڵگەیەک لەم بارەیەوە دەخەنە ڕوو، لەوانە

أ تیشک دەخەنە سەر ئەوەی لەگەڵ بوونی جیاوازییەکی زۆری زەمەنی لە نێوان هارون و موسا، بەڵام قورئان مەریەم بە خوشکی هارون ناو دەبات و دەڵێت ﴿ يَٰٓأُخۡتَ هَٰرُونَ مَا كَانَ أَبُوكِ ٱمۡرَأَ سَوۡءٖ وَمَا كَانَتۡ أُمُّكِ بَغِيّٗا ﴾دەکرێت ئەم گومانە بۆ هەندێک مایەی سەرسامی و لانی کەم شوێنی هەڵوێستەکردن بێت، بەڵام سەرچاوەی ئەم گومانە تێنەگەییشتنە لە خودی ئایاتەکە بەو پێیەی مەبەست لە هارون لێرەدا هارونی برای موسا نییە. وەک ئەوەی زانایان لەم بارەیەوە سێ بۆچوونیان خستووەتە ڕوو.

یەکەم: بەشێک لە زانایان لە چوارچێوەی ڕاڤەی ئەم ئایەتە تیشک دەخە سەر ئەوەی کە مەریم برایەکی باش و خواناسی هەبوە بە ناوی (هارون).

دوەم: بەشێکی تر لە ڕاڤەکارانی قورئان باس لەوە دەکەن، کە (هارون) مرۆڤێکی خراپ و قێزەون و تاوانکار بوە، ئەوانیش بەمەبەستی شکاندن مەریەمیان داوەتە پاڵ ئەو (هارون) ناوەو و پێیان گوتوە، ﴿يَٰٓأُخۡتَ هَٰرُونَ﴾ . . "ئەی خوشکی هارون"

سێیەم: پێغەمبەر (دروودی خودای لێ بێت) بە دەقی فەرمووده وەڵامی ئەم بابەتەی داوەتەوە تیشک دەخاتە سەر ئەوەی وا باو بوو ڕەچەڵەکی خەڵکی دەدرایە پاڵ پێغەمبەران و ڕاسانی پێشینان وەک دەفەرموێت (إنهم كانوا يسمون بأنبيائهم، والصالحين قبلهم) [1] وەک ئەوەی لە قورئاندا هەندێک جار وشەی (أخ، أخت) بۆ ڕەچەڵەک و نەوە بە کار دێت، مەبەست پێی براو خوشکی ڕاستەقینە نییە، هەر لە سەر ئەم بنەمایە قورئان کاتێک باس لە پێغەمبەر (هود) دەکات بە برای عاد ناوی دەبات وەک دەفەرموێت ﴿ وَٱذۡكُرۡ أَخَا عَادٍ ﴾ لە کاتێکدا هود برای عاد نەبوە بەڵکوو لە نەوەی عاد بوە، لە ناو عەرەبیشدا هاتوە (يا أخا العرب، يا اخا الهمدان). بە

---

[1] مسلم رقم (٢١٣٥) في الآداب، باب النهي عن التكني بأبي القاسم، وبيان ما يستحب من الأسماء.

هەمان شێوە لە زمانی کوریشدا نموونەی ئەم بابەتە هەیە وەک دەگوترێت (کوڕی شارەکە، کوڕی شاخ، کوڕی عەشیرەت)

بە هەمان شێوە ئەم بەکارهێنانە لە ناو تەورات و ئینجیلدا هاتوە، وەک لە ئینجیلی لۆقا (ئیساحی پێنج)، تەورات سیفری (العدد) ئیسحاحی ١٨ لاپەڕە ٥-٢٥ دەبینین ئەوانیش وشەی (اخ ـ اخت)یان بە کار هێناوە مەبەستیان نەوە و نەوەی نەوە و ڕەچەڵەک بوە، نەوەک برا و خوشکی حەقیقی، هەر لە سەر ئە بنەمایە زۆرێک لە زانایان و ڕاڤەکارانی قورئان پێیان وایە، مەبەست لە هارون لەو ئایەتی پێشتر هارونی برای موسایە بەو پێیەی مەریەم لە نەوەی هارون بوە. دەنا بە بابەتێکی سروشتییە و موسوڵمان و نا موسوڵمان ئەوەیان لاڕوونە کە لە ڕووی مێژووییەوە جیاوازییەکی زۆر لە نێوان هارونی برای موسا و سەردەمی مەریەمی کچی عیمراندا هەیە. هەر وەک قورئان خۆیشی بە دەقی ئاشکرا، ئەم بابەتەی ڕوونکردووتەوە تیشکی خستوەتە سەر ماوەی زەمەنی جیاوازیی نێوان سەردەمی موسا و عیسا وەک دەفەرمووێ ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَـٰبَ وَقَفَّيْنَا مِنۢ بَعْدِهِۦ بِٱلرُّسُلِ ۖ وَءَاتَيْنَا عِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ ٱلْبَيِّنَـٰتِ وَأَيَّدْنَـٰهُ بِرُوحِ ٱلْقُدُسِ ۗ ﴾

هەر پەیوەست بەم بابەتە (جۆرجل سێل) کە یەکەمین کەس بوە قورئانی وەرگێڕاوە بۆ زمانی ئینگلیزی، کاتێک وەرگێڕانی ئەم ئایەتەی خستوەتە ڕوو، لە پەراوێزێکدا تیشک دەخاتە سەر ئەم بابەتەو دەڵێت " ئەو گومانەی کە مەسیحییەکان دەیوروژێنن دەربارەی ئەم ئایەتە، زۆر نەباجێ و بێ ئەرزشە، بەو پێیەی هیچ موسوڵمانێک نەی گوتوە هارون و مەریەم خوشک و برای یەکدین، تاوەکوو ئەوەی ڕەخنەیان لێ بگیرێت"

قسەکردنی عیسای مەسیح بە مەلۆتکەیی

یەکێکی تر لە گومان و ڕەخنەی نەیەران چیرۆکی قسەکردنی عیسی مەسیحە لە ناو لانک، پێیان وایە بابەتی ئاماژەکردنی مەریم بۆ عیسا و وەڵامدانەوەی عیسا و قسەکردنی لە ناو لانک دوورە لە ڕاستییەوە بەو پێیەی لە هیچ کتێب و سەرچاوەیەکی تردا نەخراوەتە ڕوو، نا لۆژیکییە ڕووداوێکی گەورە و جێ سەرنجی وەک قسەکردنی منداڵ لە ناو بێشکەدا تەنها لە قورئاندا تۆمار کرابێت و سەرچاوە مێژووییەکانی تر هەواڵێکیان لەم بارەیەوە نەبێت. لە چەند خاڵێکدا وەڵامی دروست لەم بارەیەوە دەخەینەڕوو.

- ئەم ئایەتە لە بەرانبەر مەسیحییەکانی سەردمی پێغەمبەر خراوەتە ڕوو، نکۆڵیان لێ نەکردوە، ئەوان ئەوەیان دەزانی قسەکردنی عیسا لە نێو مەلۆتکە لە بنەڕەتدا بۆ بەرگرییکردن بوو لە پاکداوێنی مەریەم، پاشان چەسپاندی پەیامداریی خۆی، هەڵبەت ئەوانەی لەوێ بوون و ئەو ڕووداوەیان بینی، کۆمەڵێک جوولەکە بوون، مەحاڵە جوولەکە موعجیزەی عیسا لە نێو خەڵکیدا بڵاو بکاتەوە و تۆماری بکات، لە کاتێکدا ئەوان نەیاری سەرختی مەسیحیەت و خودی عیسا بوون هەوڵی کوشتینان دەدا، مەحاڵە بەم شێوەیە موعجیزەی عیسا تۆمار بکەن.

- هەموو لایەک کۆدەنگن لە سەر ئەوەی مەریەم کچ بوە و شوی نەکردوە و کچی یەکێک لە بەناوبانگترین کاهینەکانی ئەو سەردەمە بوو، لەو سەردەمەدا وابابوو، گەر کچی کاهین زینای کردبا سزای مەرگیان بە سەردا دەدا، هەر وەک لە (سیفر الاخبار ئیسحاحی ٩) هاتوە، (گەرهاتوو کچی کاهین زینای کرد دەبێت بسوتێنرێت) هۆکار چی بوو کە مەریەم نەسوتێنرا؟ دیارە بەڵگەیەکی گەورە لە بەر دەستدا بوو تاوەکوو ئەوەی ببێتەمایەی بەڕائەتی مەریەم، بە دڵنیاییی موعجیزەی هاتنە گۆی عیسا ئەو بەڵگەییە بوو کە بوە مایەی پاراستننی مەریەم لە سزای سوتاندنی باوی نێو هۆزەکەی.

-ئەوەی دەگوترێت لە هیچ کتێب و سەرچاوەیەکی تردا نەگێڕراوەتەوە، لە ئینجیلی (بەرنابا ئیسحاحی ٧) ئەم چیرۆکەی تێدا تۆمارکراوە، هەڵبەت گەڕان بۆ ئەم بابەتە لە ناو تەوراتدا بابەتێکی تەواو نالۆژیکییە، بەو پێیەی لە ڕووی زەمەنییەوە، تەورات پێش ئەم ڕووداوە دابەزییوە، ئەگەر تەوراتی ڕاستەقینە هەواڵی دابێت بەوەی ڕووداوێکی لەم چەشنە لە ڕابردوودا ڕوو دەدات، بە دڵنیایی گۆڕانکارییان تێدا کردوە ڕاستییەکەیان لەم بارەیەوە شاردووەتەوە. نا لۆژیکییە هەوڵبدەن لە سەرچاوە یەهودییەکان بابەتێکی لەم شێوەیە بخرێتە ڕوو، یەهودییەکان چۆن بابەتێکی لەم شێوەیە پشتڕاست دەکەنەوە، لە حاڵێکدا ئەوان دوژمنی سەرسەختی مەسیح و مەسیحیەتن، گێڕانەوەی بابەتێکی لەم شێوەیە و لە سەر چاوەکانی ئەواندا واتای دانپێدانان بە پێغەمبەرایەتیی مەسیح و پەیامەکەی، ئەمەیش واتای جاڕدانی مەرگی ئایینی جوولەکە.

گومانی لێکدژی لە نێوان ئایەتەکانی قورئاندا[1]

گومانی لێکدژی نێوان ئایەتەکانی قورئان مێژوویەکی کۆنی هەیە، زەندیقە سەرەتاییەکان چەندین گومانی پەیوەست بەم بابەتەیان خستووەتە ڕوو، وەک درێژەپێدان بە هەنگاوی پێشینەکانیان مولحیدان و گومانکارانی سەردەم کار دەکەن لە سەر زەقکردنەوەی ئەم گومانانە، ئەویش لە پێناو دروستکردنی گومان و دوودڵی لە نێو موسوڵمانان، گومانکاران بە شێوەیەکی ڕووکەشانە بە هۆی کۆمەڵێک هۆکاری سادە و کەوتوونەتە نێو ئەم بابەتەوە، لە دیارترین هۆکارەکانی دروستبوونی ئەم جۆرە گومانانە

یەکەم: هەندێک جار هۆکاری ئەو لێکدژییەی کە نەیاران بانگەشەی بۆ دەکەن ئەوەیە کە ئەو دوو ئایەتە هەریەکیان باس لە دوو بابەتی جیاواز دەکەن و پێوەندییەکی ڕاستەوخۆیان پێکەوە نییە، بەڵام نەیاران دەیانەوێت ئەوە بخەنە ڕوو کە هەر دووکیان باس لە یەک بابەتی دیاریکراو دەکەن، بۆ نموونە کاتێک خوای گەورە دەفەرموێت ﴿وَقِفُوهُمْ إِنَّهُم مَّسْئُولُونَ ﴾[2] ﴿ فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴾[3] قورئان دوو ئایەتەدا تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە لە ڕۆژی قیامەتدا پرسیار لە بێباوەڕان و ستەمکاران دەکرێت لە بارەی کار و کردەوەکانیان، بەڵام دواتر لە جێگەیەکی تردا باس لەوە دەکات کە پرسیاریان لێ ناکرێت، وەک دەفەرموێت ﴿ فَيَوْمَئِذٍ لَّا يُسْأَلُ عَن ذَنبِهِ إِنسٌ وَلَا جَانٌّ ﴾[4] نەیاران تیشک دەخەنە سەر ئەوەی دوو ئایەتی یەکەم

(1) بۆ زانیاری زیاتر و وردەکارییەکانی پەیوەست بەم بابەتەوە بڕوانە. تأويل مشكل القرآن، ابن قتيبة. فوائد في مشك القرآن ي العز بن عبد السلام،. وضح البرهان في مشكلات القرآن ي نيسابوري. تفسير آيات أشكلت ابن تيمية. يان فتح الرحمن بكشف مايتلبس في القرآن زكريا الأنصاري. دفع إيهام الاضطراب محمد الشنقيط. دفاع عن القرآن ضد منتقديه، عبدالرحمن البدوي)

(2) ئادەی بیانوەستێنن، بێگومان ئەوان پرسیار لێ کراون. الصافات:٢٤

(3) سوێند بە پەروەردگارت پرسیار لە هەموویان دەکەین بەگشتی. الحجر:٩٢

(4) ئەو ڕۆژە هەموو شت ڕوون و ئاشکرایە، پرسیار لەگوناهانی ئادەمیزاد و پەریەکان ناکرێت. الرحمن: ٣٩

لەگەڵ ئایەتی دواتر دژاوەنەی یەکترین، لەو دوو ئایەتەی سەرەتا باس لەوە دەکات کە پرسیاریان لێ دەکرێت بەڵام ئایەتی سێیەم باس لەوە دەکات کە پرسیاریان لێ ناکرێت ئەمەیش دژەوانەیەکی ڕوون و ئاشکرای نێو قورئانە.

لە وەڵامی ئەم گومانەدا دەڵێین ئەم دوو ئایەتە کە بە تێگەییشتنی ئەوان دژەوانەی یەکترین لە ڕاستیدا باس لە دوو بابەتی جیاواز دەکەن، کە هەر یەکیان بۆ خۆی بە شێوەیەکی سەربەخۆ پێوەندی بە بابەتەکەی ترەوە نییە. پرسیارێک بۆ عوزر هێنانەوەو وەڵامدانەوەو ڕوونکردنەوە بێت ئەوا ئەو پرسیارەیان لێ ناکرێت، بەڵام ئەو پرسیارەی بۆ سەرزەنشتکردن و سزادان و بیرهێنانەوەی خراپەو تاوانەوکانیان بێت، ئەوا بەدڵنیایی ئاڕاستەیان دەکرێت، هاوکات ڕۆژی قیامەت شوێنی زۆر و کاتی زۆر جیاوازیی تێدایە، هەرکات و سات و جێگەیەکی خۆی قسەوباس و هەڵوێستیکی تایبەتی بوونی هەیە، بێباوەڕان بە درۆ و ناڕەوا و بە ئەوپەری چاو قایمییەوە لە پێناو بەدرۆخستنەوەی بانگەوازی پێغەمبەران نەک لە سەر ئاستی تاک بەڵکوو پێکەوە دەڵێن ئێمە هاوبەشمان بۆ پەروەردگار بڕیار نەداوە، بەڵام ڕاستییەکەی ئەمە بانگەشەیکی بێ بنەمایە و هیچی تر، چونکە ئەوان هاوبەشیان بۆ پەروەردگار بڕیار دابوو، بەڵام خوای گەورە وەک کەرەستەیەک بۆ دژایەتیکردن و وەڵامدانەوەیان و بێدەنگ کردنیان ئەندامەکانی جەستەی خۆیان دەکاتە گەواهیدەر لە سەریان و لە سەر ڕاستی تەواوی ئەو کارانەیی کە لە دونیادا ئەنجامیان داوە، دوای ئەوە هەموو شت ڕوون دەبێتەوە بێباوەڕان بێ قسە دەمێننەوە، پاشان سەرزەنشتی ئەندامەکانی جەستەی خۆیان دەکەن و وەک قورئان بۆمان دەگێڕێتەوە ﴿ وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدتُّمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴾ [1]

---

[1] ئەوسا بەغەمبارییەوە بەپێستی خۆیان دەڵێن: بۆچی شایەتیتان لە سەر داین خۆ زەرەرتانە؟ لە وەڵامدا دەڵێن، ئەو خوایە ئێمەی هێناوەتە گوفتار کە دەتوانێت هەموو شتێک بهێنێتە قسە و گفتوگۆ، هەر ئەو زاتەشە کە یەکەمجار بەدیهێناون و هەر بۆ لای ئەویش دەبرێنەوە (بێگومان کارێکی ئاسانە بۆ خوا چونکە ئادەمیزاد جۆرەها ئامێری هێناوەتە قسە، دەم و زمان و لێویشیان نییە!). فصلت ٢١

پاش ئەوەی ئیتر بەتەواوی ڕاستییەکیان ڕوون بوونەوە و دەرکەوت کە بێباوەڕان درۆیان کرد لە شاردنەوەی کارەکانی دونیایان و گەواهیدانی ئەندامەکانی جەستەیان لە سەریان پاشان دەفەرموێت ﴿ وَلَا يَكْتُمُونَ ٱللَّهَ حَدِيثًا ﴾[1] ئیتر بێباوەڕان ناتوانن درۆ درۆ بکەن لە ئاستی پەروەردگار ئەو دەرفەتەشی کە پێشتر پێی دابوون لە پێناوی ئەوە بوو هەتا تەواوی قسەو ناڕاستییەکانیان بخەنەڕوو، ئەوەندەی پێیان دەکرێت بەرگری لە خۆیان بکەن، پاشان خوای پەروەردگار بە بەڵگەی یەکلاییکەرەوە دەم کوتیان دەکاتەوە ئەندامانی جەستەی خۆیان دەکاتە گەواهیدەر لە سەریان، پاشان هەواڵی ئەوە دەدات کە ئیتر بێباوەڕان ناتوانن هیچ شتێک لە پەروەردگار بشارنەوە، ﴿ قَالُواْ وَٱللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ ﴾[2] بەم ئایەتەدا شیرکەکەیان شاردوەتەوە بە ئەوپەری چاو قایمییەوە دەڵێن ئێمە هاوبەشمان بڕیار نەداوە هەڵەیەکی زەقە ئەم ئایەتە بکرێتە دژەوانە لەگەڵ ئایەتی ﴿ وَلَا يَكْتُمُونَ ٱللَّهَ حَدِيثًا ﴾ هیچ شتێک لە خوای گەورە ناشارنەوە، نەیاران بەم شێوەیە لێی حاڵیٚ بوون، هەر لەم ڕوانگەیەوە پێیان وایە ئەم دووئایەتە دژەوانەی یەکدین، بێ ئاگا لەوەی ئەم دوو ئایەتە هەر دووکیان باسکردنە لە دوو حاڵەت و دوو شوێنی جیاواز، شوێنی یەکەم سوڕەتی ئەنعام باس لەوە دەکات کە ئەو بێباوەڕانە بە گەمژەیی خۆیان وایان دەزانی دەتوانن ڕاستییەکان بشارنەوە بۆیە بەچاو قایمی گوتیان ﴿ قَالُواْ وَٱللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ ﴾ بەڵام دوای ئەوەی خوای گەورە ئەندامەکانی جەستەیان دەکاتە گەواهیدەر لە سەریان و قسەبڕیان دەکات و بە دەست بەتاڵی دەمێنەوە، ئیتر دەفەرموێت ﴿ وَلَا يَكْتُمُونَ ٱللَّهَ حَدِيثًا ﴾ ئیتر بابەتێک نییە ناوی لێکدژی بێت، بەڵکوو بابەتی قۆناغبەندییە، قۆناغی یەکەم بانگەشەی ئەوان کە شیرکیان ئەنجام نەداوە. قۆناغی دوەم: گەواهی دانی ئەندامەکانی جەستەیان. قۆناغی سێیەم: بێدەنگ بوونیان ناتوانییان لە بارەی

---

[1] ناتوانن هیچ گوفتارێکی پەنهانیان لە خوا بشارنەوە. النساء:٤٢

[2] وتیان: سوێند بەخوای پەروەردگارمان ئێمە هەرگیز موشریک و هاوەڵگەر نەبووین!!. الأنعام ٢٣

شاردنەوەی ڕاستییەکان لەمەقامی پەروەردگار، هەر هەوڵێک بۆ نیشاندانی لێکدژی لە نێوان ئەم دوو ئایەتە جگە لە نەزۆکی ئەنجامێکی تری نییە.

دووەم: یەکێکی تر لەو کەرەستانەی کە نەیاران لە پێناو دۆزینەوەی لێکدژی ئایەتەکانی قورئان بە کاری دەهێنن، ئەوەیە کە هەندێک جار لە قورئاندا بابەتێک لە دوو شێوەی جیاواز لە دوو کاتی جیاوازدا بە دوو جۆر باسکراوە، ئیتر بە هۆی تێنەگەشتنی نەیارانەوە باس لەوە دەکەن گوایە ئەمە لێکدژییە لە نێوان ئایەتەکانی قورئان، بۆ نموونە کاتێک خوای پەروەردگار لە سەروبەندی گێڕانەوەی چیرۆکی و موسا و بەرەنگاربوونەوەی لەگەڵ ساحیرانی فیرعەون دەفەرموێت ﴿ فَأَلْقَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ ﴾[1] دەبینین خوای گەورە لێرەدا باس لەو مارە دەکات بەوەی کە مارێکی گەورە و ئاشکرا بوو، کەچی لە جێگەیەکی تردا لە سورەتی (القصص) دەفەرموێت ﴿ وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَءَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَآنٌّ ﴾[2]

لێرەدا قورئان وێنای مارەکە بەوە دەکات کە زۆربە خێرایی دەجوڵایەوە وەک تولە مارێکی قەبارە بچوک، مولحیدان دەیانەوێت ئەو گومانە بخەنەڕوو کە لێکدژی لە نێوان قورئاندا هەیە بەو پێیەی ئایەتی یەکەم وەسفی مارەکە دەکات بە گەورە و زەبەلاح بەڵام ئایەتی دواتر وسفی دەکات بە ﴿ كَأَنَّهَا جَآنٌّ ﴾

هیچ جۆرە لێکدژییەک لێرەدا بوونی نییە بەو پێیەی ئەم دوو ئایەتە دوو وەسفی جیاوازن واتە هەر دووکیان وەسف نین بۆ تاکە شتێک لە یەک کاتدا خوای گەورە لە ئایەتی یەکەمدا باس لەوە دەکات کاتێ موسا دارەکەی فڕێدا، بوە مارێکی گەورە، پاشان لە ئایەتی دوەمدا باس لە جوڵەی مارەکە دەکات، نەوەک قەبارەکەی وەک دەفەرموێت﴿تَهْتَزُّ ﴾ دەجوڵایەوە دەبزوو﴿ كَأَنَّهَا ﴾ هەر وەک ئەوەی﴿ جَآنٌّ ﴾تولە مار بێت، واتە لە جووڵەیدا لە تورە مار دەچوو، کەواتە ئایەتی دوەم باس لە قەبارەی

---

[1] ئینجا موسا دارعەساکەی فڕێ دابو دەستبەجێ بوو بەمارێکی گەورە و ئاشکرا. الأعراف ١٠٧

[2] عەساکەت فڕێ بدە، جاکاتێک فڕێیدا بینی، وەکو تولەمار بەخێرایی دەجووڵا. النمل: ١٠

گەورە و بچوک نییە، بەڵکوو باس لە بزاوتن و جوڵەکەیەتی، کەواتە مارێکی گەورە بوو کە لە خێرایی و جوڵە و بزاوتیدا وەک تولەمار وابوو کە ئەو کات زیاتر مەترسیدار دەبێت، هەر بۆیە بوە مایەی ترس و بیم لە دڵی موسادا، لە زمانی کوردیشدا ئەم حاڵە هەیە دەگوترێت (قەڵەوێکی لەشسوکە) مەبەست لێی جوڵەی جەستەی وەک جوڵەیی کەسێک لەشسوکە.

سێیەم: هەندێک جار لە قورئاندا کردارێک لە ڕوویەکەوە بۆ لای بەرانبەر پاڵدارەوە، لە هەمان کاتدا پاڵدانی کارەکەی بۆ لای لێ سەنراوەتەوە، بۆ نموونە قورئانی پیرۆز باسی سەرەتاکانی دەستپێکردنی جەنگی بەدر دەکات کاتێک کە پێغەمبەر مشتێک خۆڵی هەڵگرت و فڕێی دا بە ڕووی بێباوەڕان، مشتە خۆڵەکە چوە چاوی هەموویانەوە. خوای گەورە لە سورەتی (الأنفال) بە ڕوونی ئەم چیرۆکەمان بۆ دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت ﴿ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ رَمَىٰ ﴾[1] نەیاران ئەو گومانانە دەخەنە ڕوو، دەپرسن ئایە مشتە خۆڵەکە موحەمەد فڕێیداوە؟ بەڵێ قورئان دەفەرموێت موحەمەد فڕێیداوە، دواتر دەڵێت موحەمەد فڕێیی نەداوە و خودا فڕێی داوە ! لۆژیکی نییە جارێک کردارەکە دەدرێتە پاڵ موحەمەد، جارێکی تر کردارەکەی دوور دەخرێتەوە لە موحەمەد و دەدەرێتە پاڵ خودا! ئێستا کامیان فڕێیان داوە، خودا فڕێیداوە یان موحەمەد؟

لە وەڵامیدا دەڵێین تێگەیشتن لەم ئایەتە تەواو ئاسانەوە و هیچ لێکدژییەکی تێدا نییە، بابەتەکە بەم شێوەیە یە (بنەڕەتی ئەنجامدانی کارەکە لە هەڵگرتن و تەقاندنی مشتە خۆڵەکە کاری موحەمەدە و ئەو ئەنجامی داوە، دروستکردنی کاریگەرییەکە و گەیاندنی بۆ نێو چاوی یەک بە یەکی بێباوەڕان ئازار پێگەیاندیان کاری پەروەردگارە، هەر لە ڕووی عەقڵییەوە مشتەخۆڵێک لە دوورەوە بهاوێژرێت

[1] تۆش ئەی محمد (صلی الله علیه وسلم) کاتێک مشتێک خۆڵت ڕوو بەکافران فڕێدا ئەو کارە تەنها تۆ نەتکرد، بەڵکوو خوا فڕێی دا و (خۆڵی کردە چاوی کافرانەوە). الأنفال ١٧

ناتوانێت بگاتە نێو چاوی نزیکەی هەزار کەس، ئەگەر خوای پەروەردگار ئەنجامی نەدات کەواتە لێرەدا باسەکە لەوە نییە خوای گەورە هاویشتویەتی یان موحەمەد.

کەواتە بکەر (فاعل) لێرەدا موحەمەدە کە کارەکەی خۆی لە هاویشتنی مشتە خۆڵەکەدا دەبینێتەوە، بەڵام گەیاندنی بە چاوی هەزار کەس و دروستکردنی کاریگەرییە ڕاستەقینەکە کاری پەروەردگارە. نموونەی ئەم بابەتە لە قورئاندا زۆرە هەر وەک خوای گەورە لە جێگەیەی تردا دەفەرموێت ﴿ وَتَرَى ٱلنَّاسَ سُكَٰرَىٰ وَمَا هُم بِسُكَٰرَىٰ ﴾لەم ئایەتەدا نکۆڵیکردن (نفی) و دان پێدانان (الاثبات) وەک یەک نین، واتە ڕاستە ئێوە خەڵکی دەبینن لەبەر ناڕەحەتی و سەختی ڕۆژی قیامەت وەک سەرخۆش وان، ئەمە پشت ڕاستکردنەوەیە لە سەر ئەو بنەمایەی ئێمە بەچاوی خۆمان دەی بینین، بەڵام سەرخۆشی بەو واتایە نییە کە ئەمانە مەییان خواردبێتەوە بە هۆیەوە سەر خۆش بووبن.

چوارەم: هەندێک جار لێکدژی لەوەوە سەرچاوە دەگرێت بە پێی سروشتی زمانی عەرەبی وشەکانی نێو قورئان زیاتر لە مانایەک هەڵدەگرن، لەبەر ئەوە نەیاران ئەو واتایە دەخەنە ڕوو کە خۆیان مەبەستیان لێیەتی. تاوەکوو بیکەن بەگژ ئایەتێکی تردا، بۆ نموونە خوای گەورە کاتێک باس لە دۆخی خراپی بێباوەڕان دەکات لە ڕۆژی قیامەتدا لەو بارەیەوە دەفەرموێت ﴿ فَبَصَرُكَ ٱلْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴾ وشەی (البصر) لە زمانی عەرەبیدا بە چەندین واتای جیاواز دێت، لەوانە (چاو، شارەزایی، بەرچاو ڕوونی) و چەندین واتای تر لێرەدا وشەی (البصر) بە واتای چاو نایەت بەڵکوو بە واتای بەرچاوڕوونی دێت، وەک لە سیاقی پێشەوەی ئایەتەکە بۆمان دەردەکەوێت کە دەفەرموێت ﴿ لَّقَدْ كُنتَ فِى غَفْلَةٍ مِّنْ هَٰذَا فَكَشَفْنَا عَنكَ غِطَآءَكَ ﴾ تۆ پێشتر بێ ئاگابوویت لە دۆخی ڕۆژی قیامەت پەردەمان لە سەر ڕاستییەکان لادا تاوەکوو هەمووشتت بۆ ئاشکرا بێت، پاشان دەفەرموێت﴿فَبَصَرُكَ ٱلْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴾ وشەی (البصر) لێرەدا بە واتای ئاشکرا بوون دێت، نەوەک بە واتای ئەو ئەندامەی کە

پێی دەگوترێت چاو، بەو پێیەی ڕاڤەکردنی چاو لەم ئایەتەدا بە چاوی سەر دەبێتە مایەی دروستبوونی لێکدژی لەگەڵ ئەو ئایەتەی سورەتی (الشوری) کە خوای پەروەردگار دەفەرموێت ﴿ خَٰشِعِينَ مِنَ ٱلذُّلِّ يَنظُرُونَ مِن طَرْفٍ خَفِيٍّ ﴾ ئەم ئایەتە تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کاتێک پەروەردگار سزای بێباوەڕان دەدات، بەزەلیلی و سەر شۆڕی دەکەونە سەر چۆک، لە ژێر چاوەوە بەچاوە دزە سەیر دەکەن، لە ئایەتی یەکەمدا دەڵێت بە چاوێکی تیژەوە لێیی دەڕوانن لە ئایەتی دووەمدا دەڵێت بە چاوەدزە سەیر دەکەن، کەواتە ئەم دووئایەتە لێکدژن، هەڵبەت ئەمە تێگەییشتنی مولحیدەکانە، بەڵام ئێمە دەڵێین وشەی (البصر) لە ئایەتی یەکەمدا بە واتای چاو نییە بەڵکوو بە واتای لادانی پەردە و ئاشکرابوونی ڕاستییەکان، هەڵبەت ئەمەیش بابەتێکی شاراوەنیە لە زمانی عەرەبیدا وەک دەگوترێت (فلان بصير بهذا الأمر) فلانەکەس شارەزایە لەو بوارەدا لە ئایەتی یەکەمدا باس لە چاوی سەر نییە، کەواتە ئەوەی ئەوان دەیخەنە ڕوو پێوەندی بە تێگەییشتنی لاواز و کورتهێنانی تێگەییشتنی ئەوانەوە هەیە.

پێنجەم: هەندێک جار بە هۆی بێ ئاگایی مولحیدان لە وردەکارییەکانی قورئان و بابەتەکانی پەیوەست بە قورئان و جیاوازیی نێوان ئایەتەکان لە بابەتەکانی پەیوەست بە عام وخاص و موحەکەم و موتەشابیە و ناسیخ و مەنسوخ جیاوازیی هۆکاری دابەزین، وپێش و پاشی حوکمەکان، واگومان دەبەن کە ئایەتەکانی قورئان لێکدژیان لە نێواندا هەیە و بە هیچ شێوەیەک ناتوانرێت کۆ بکرێنەوە، بەڵام بە گەڕانەوە بۆ سەرچاوەکانی تەفسیر تێدەگەین لەوەی لە پێوەندی نێوانی ئەم ئایەتانە بابەتێک نییە بە ناوی لێکدژی بەو پێیەی بوونی هەر لێکدژییەک لە نێوان ئایەتەکانی قورئان واتای نەمانی پێوەندی ئەم قورئانە بە خوداوە، چونکە مەحاڵە وتەی پەروەردگار لێکدژی تێدا بێت وەک لە بنەماکانی زانستی جەدەل و مونازەردا هاتوە (تناقض المذهب برهان بطلانه) بە دڵنیایی تەواوی بوونەوەرانی جیهان ناتوانن لێکدژییەک لە قورئاندا بدۆزنەوە، کەواتە ئیتر دەبێت ڕادەستی بەرنامەی

پەروەردگـار بـن، مەحـاڵە مرۆڤێکـی نەخوێنـدەواری وەک مـوحەمەد بە لـوتکەی ڕەوانبێژییەوە بە شێوەیەکی زانستی لە چوارچێوەی ٧٧ هەزار وشەی بەپێز باس لە تەواوی زانستەکانی پەیوەست بە پزیشکی و فەلەک و جیۆلۆجی مێژوو و جوگرافیاو پەنهان و مێرووناسی.. . بکات، چۆن دەبێت لێکدژییەکی تێدا نەبێت، کەوایە ئەم پەیامەی پەروەردگار دوور و نزیـک پێوەنـدی بە مـوحەمەدەوە نیـیە، وەحـی خـوای پەروەردگارە. لێرەدا هەوڵ دەدەین هەندێک لە نموونەی ئەو ئایەتانە بخەیـنەڕوو کە مولحیدان و هاوبیرانیان پێیان وایە دژایەتی لە نێوانیاندا هەیە.

گومانەکانی پەیوەست بە دروستکردنی زەوی و ئاسمانەکانەوە

گومان لە دروستکردنی لە پێشینەییی زەوی و ئاسمانەکان

مولحیدان و گومانکاران، گومانی ئەوە دەخەنە ڕوو و دەڵێن قورئان بە چەندنین شێوەی جیاواز و دژبەیەک باس لە دروستکردنی زەوی و ئاسمانەکان و لە سەرەتاوە دەڵێت ﴿ قُلْ أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا ذَٰلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ ۝ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ ﴾[1]

لە جێگەیەکی تردا دەفەرموێت ﴿ هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴾[2]لەم دووئایەتەدا قورئان تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە خوای گەورە لە سەرەتاوە زەوی دروست کردوە، دوای ئەوە دەستی کردوە بە دروستکردنی ئاسمانەکان، بەڵام لە جێگەیەکی تردا بە پێچەوانەوە خوای گەورە باس لەوە دەکات کە قۆناغی دوای ئاسمانەکان، زەوی دەحو کراوە، وەک دەفەرموێت . ﴿ وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَٰلِكَ دَحَاهَا ﴾[3]

واتای ئەوەی سەرەتا خوای گەورە ئاسمانەکانی دروست کردوە، پاشان زەوی خوڵقاندوە، ئەمەیش پێچەوانەیە لەگەڵ ئەو دوو ئایەتەی سەرەتا وەک لێکدژییەک وایە لە نێوانیاندا، جارێک تیشکدەخاتە سەر ئەوەی زەوی لە سەرەتادا دروست کراوە جارێکی تر تیشکدەخاتە سەر ئەوەی ئاسمانەکان لە سەرەتا دروست کراون؟!

---

[1] پێیان بڵێ: باشە ئاخر ئێوە باوەڕتان بەو زاتە نیە کە زەوی لە دوو ڕۆژدا دروست کردووە؟، چەند هاوەڵێکیشی بۆ بڕیار دەدەن؟! ئەو بەدیهێنەر و دروستکارە پەروەردگاری هەر هەموو جیهانیان و بوونەوەرە. ، لەسەر ڕووکاری زەوی کێوەکانی دامەزراندوە، بەرەکەتی زۆری تێدا دابین کردووە، هەموو ڕزق و ڕۆزیەکانی تیادا بڕیارداوە هەمووی لە ماوەی چوار ڕۆژدا بە دوو ڕۆژەکەی پێشووشەوە، تا نیاز و داخوازییەکانی ئادەمیزاد جێبەجێ بکات. فصلت ٩-١٠

[2] هەر ئەوزاتە هەموو شتێکی لە زەویدا بۆ ئێوە دروست کردووە، پاشان ویستی ئاسمان دروست بکات، بۆیە بە حەوت چین بەدی هێنا و ڕێکی خستن، هەر خۆیشی بە هەموو شتێك زانا و ئاگادارە. البقرة ٢٩

[3] دواتر زەویشی بەشێوەیەکی هێلکەیی بە دی هێناوە. النازعات:٣٠

له ڕاستیدا به هیچ شێوەیەک بابەتێک به ناوی لێکدژیی بوونی نییه، ئەوەی، که به ڕووکەش لای ئێوه وەک لێکدژیی دەردەکەوێت پێوەندی به تێگەشتنی ناتەندروستی بێباوەڕان و مولحیدانەوه هەیه، هیچ گومان نییه لەوه که خوای پەروەردگار له سەرەتادا زەویی دروست کردوه وەک بنەما، پاشان ئاسمانەکانی دروست کردوه له قۆناغی سێیەمەدا دەستیکردوه به ڕازاندنەوەی زەوی و دروستکردنی ئاو و ڕووبار و شاخ و وردەکارییەکانی ناوی، وەک دەفەرموێت ﴿وَٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ ذَٰلِكَ دَحَىٰهَآ﴾ دوای دروستکردنی ئاسمانەکان دەستمان کردوه به ڕازاندنەوەی زەوی چونکه خوای گەوره له دوای هەمان ئەو ئایەتەی دەفەرموێت (دحاها) ڕوونتر لەو بارەیەوه دواوه و ڕاڤەی کردوه وەک دەفەرموێت ﴿ أَخۡرَجَ مِنۡهَا مَآءَهَا وَمَرۡعَىٰهَا ۝ وَٱلۡجِبَالَ أَرۡسَىٰهَا ۝ ﴾[1] هەر وەک ئەو کەسەی بیەوێت خانوویەک دروست بکات له سەرەتاوه بناغەکەی دروست دەکات، پاشان سەقفەکەی و دواتر دەست دەکات به ڕێکخستن و ڕازاندنەوەی نێو خانوەکه، به هەمان شێوه خوای گەوره (وله المثل الأعلى) له زنجیرەی یەک له دوای یەک ئەم ئایەتانه زۆر به ڕوونی تیشک دەخاته سەر ئەوەی له سەرەتاوه زەویی دروست کردوه، پاشان ئاسمانەکان و قۆناغی دواتر دەستیکردوه به ڕازاندنەوه و نەخشاندنی زەوی، پاشان نەیاران دێن و گومانی ئەوه دەخه ڕوو که گوایه خوای پەروەردگار دەفەرموێت ﴿ هُوَ ٱلَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي ٱلۡأَرۡضِ جَمِيعٗا ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ فَسَوَّىٰهُنَّ سَبۡعَ سَمَٰوَٰتٖۚ ﴾ دەڵێن ئەوه نییه خودا باس لەوه دەکات که تەواوی زەوی دروست کردوه پاشان ئاسمانەکان ئیتر که وایه دوای دروستکردنی ئاسمان قۆناغی سێیەم ڕازاندنەوەی زەوی بوونی نییه، سەرچاوەی ئەم به ناو گوومانه ئەوەیه که ئەوان به دروستی له وشەی (خلق) تێنەگەیشتوون، وشەی (خلق) لەم ئایاتەدا به واتای (تقدیر)ه نەوەک به واتای (صنع)و دروستکردنی فیعیلی، ئەوانەشی باس لەوه دەکەن که بەواتای خەلقی فیعلی دێت، مەبەستیان پێ دروستکردنی بناغەکانی زەوییه نەوەک تەواوی زەوی بەوردەکارییەکانییەوه

[1] ئاوی لێ دەرهێناوه و لەوەڕگای بۆ ماڵات فەراهەم هێناوه، کێوەکانیشی به تۆکمەیی دامەزراندووه. النازعات:٣١-٣٢

گومانی ماوەی دروستکردنی زەوی و ئاسمانەکان

یەکێک لە و گومانانەی کە نەیاران و مولحیدان ئاڕاستەی قورئانی دەکەن تیشک دەخەنە سەر ئەوەی گوایە ماوەی دروستکردنی زەوی و ئاسمانەکان لە قورئاندا تەواو ناڕوونە، نەک هەر ناڕوونە، بگرە زیاد لەمە لێکدژییەکی بەرچاو لەم بارەیەوە لە نێوان ئایەتەکانی قورئاندا بەرچاو دەکەوێت، چەندین ئایەتی دژەوانە لەم بارەویەوە لە قورئاندا بەرچاو دەکەون.

یەکەم: لە چەندین ئایەتی قورئاندا تیشکخراوەتە سەر ئەوەی کە زەوی ئاسمانەکان لە ماوەی ٦ ڕۆژدا دروستکراوە، وەک قورئان لەم بارەیەوە دەڵێت ﴿ إِنَّ رَبَّكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ﴾ . واتە ئەوەی ئەو ماوەیەی زەوی و ئاسمانی تێدا دروست کراوە شەش ڕۆژە.

دووەم: لە جێگەیەکی تردا قورئان باس لەوە دەکات کە زەوی و ئاسمانەکان بە ماوەی هەشت ڕۆژ دروست کراون وەک لە سورەتی (فصلت) لەم بارەیەوە دەفەرموێت، ﴿قُلۡ أَئِنَّكُمۡ لَتَكۡفُرُونَ بِٱلَّذِى خَلَقَ ٱلۡأَرۡضَ فِى يَوۡمَيۡنِ وَتَجۡعَلُونَ لَهُۥٓ أَندَادًاۚ ذَٰلِكَ رَبُّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ۝٩ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَٰسِىَ مِن فَوۡقِهَا وَبَٰرَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَآ أَقۡوَٰتَهَا فِىٓ أَرۡبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَآءً لِّلسَّآئِلِينَ ﴾

نەیاران و مولحیدان باس لەوە دەکەن گوایە ئەم ئایەتە تیشکدەخاتە سەر ئەوەی کە خوای گەورە زەوی لەماوەی دوو ڕۆژدا دروست کردوە، پاشان ڕازاندنەوەو ڕێکخستن و ئامادەسازکردنی بە شێوەیەکی گونجاو ماوەی چوار ڕۆژی خایاندوە، تائێرە شەش ڕۆژ، پاشان دوو ڕۆژی تری بۆ زیاد دەکات و دەفەرموێت ﴿ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ وَهِىَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلۡأَرۡضِ ٱئۡتِيَا طَوۡعًا أَوۡ كَرۡهًا قَالَتَآ أَتَيۡنَا طَآئِعِينَ ۝١١ فَقَضَىٰهُنَّ سَبۡعَ سَمَٰوَاتٍ فِى يَوۡمَيۡنِ ﴾[1]

---

[1] ئینجا ویستی ئاسمان ڕێک بخات و دروستی بکات لەکاتێکدا کە دوکەڵ بوو، جا بە ئاسمان و زەوی فەرموو: فەرمانبەردار و ملکەچ بن، بەخۆشی خۆتان یان بەزۆر بتانخەمە ژێر دەسەڵاتی خۆمەوە؟! هەردوولا

لەم ئایەتەدا باس لەوە دەکات کە ئاسمانەکانی دروست کرد لە ماوەی دوو ڕۆژی تردا، کۆی گشتی کردییە هەشت ڕۆژ، کە وایە ئەمە لێکدژە لەگەڵ ئایەتەکانی پێشتر کە باسیان لە دروستکردنی زەوی و ئاسمانەکان کرد لە ماوەی شەش ڕۆژدا.

لە وەڵامیدا دەڵێین بێگومان خوای گەورە بێ هیچ گومانێک زەوی و ئاسمانەکانی لە ماوەی شەش ڕۆژدا دروست کردوە، وەک چەندین ئایەتی قورئان ئەم ڕاستییەیان پشتڕاستکردووتەوە، دواتریش تەواوی موسوڵمانان کۆدەنگن لەم بارەیەوە، ئەوەی ئەوان تێ دەگەن لەم ئایەتە کە گوایە بە هەشت ڕۆژ دروست کراوە هەڵەیە، بەڵکوو ڕاستی واتای ئەیەتەکانی سوڕەتی (فصلت) بەم شێوەیەیە

سەرەتا دەفەرموێت ﴿قُلْ أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِٱلَّذِى خَلَقَ ٱلْأَرْضَ فِى يَوْمَيْنِ﴾ ئەمە واتای دروستکردنی زەوی لە ماوەی دوو ڕۆژدا، پاشان ئەوەی دەفەرموێت﴿وَجَعَلَ فِيهَا رَوَٰسِىَ مِن فَوْقِهَا وَبَٰرَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَآ أَقْوَٰتَهَا فِىٓ أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَآءً لِّلسَّآئِلِينَ ﴾ ڕێخکستنی زەوی بە چوار ڕۆژ بوە، ئەوان وادەزانن ئەم چوار ڕۆژە هیچ پێوەندی بەو دوو ڕۆژەی پێشەوە نییە واتای ئەوەی ئەم چوار ڕۆژە چوار ڕۆژی سەر بە خۆیەوە دوور و نزیک پێوەندی بە دوو ڕۆژی پێشوەوە نییە، ئەمە تێگەیشتنێکی تەواو هەڵەیە، واتە دابڕینی ئەم چوار ڕۆژە لە دوو ڕۆژی پێشوی تری گرفتی لای ئەوان دروست کردوە، ئەم چوار ڕۆژەی کە لە بەشی دوەمدا هاتوە تەواوکەری دووڕۆژی یەکەمە واتا بەدوو ڕۆژ بناغەی زەوی دروست کردوە دوای ﴿وَجَعَلَ فِيهَا رَوَٰسِىَ مِن فَوْقِهَا وَبَٰرَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَآ أَقْوَٰتَهَا﴾ لە دوو ڕۆژی تردا ئەم دوو ڕۆژە و دوو ڕۆژی پێشوتر دەکاتە چوار، ئەم شێوە لە گوزارشتە لە ناو خەڵکیش دا باوەو بە کار هاتوە بۆ نموونە (ولله المثل الأعلى) کەسێک دەڵێت چووم بۆ هەولێر دوو ڕۆژم پێ

خێرا وتیان: ملکەچی تۆین و چۆن دەفەرمویت وا دەکەین، لە ماوەی دوو ڕۆژدا، ئاسمانی کردە حەوت چین.
: فصلت ١١-١٢

چوو، دواتر لەوێوە چووم بۆ دهۆک، بە چوار ڕۆژ لەم گەشتە تەواو بووم واتای ئەوەی لە دهۆکیش دوو ڕۆژم پێ چوە، نەوەک ئەوەی لە هەولێر دوو ڕۆژ و لە دهۆکیش چوار ڕۆژ، گەشتەکە بکاتە شەش ڕۆژ. واتە دەتەوێت بڵێیت بە کۆی گشتی گەشتەکەت تەنها چوار ڕۆژی پێ چوە. لێرەشدا خوای گەورە بناغەی زەوی بە دوو ڕۆژ دروست کردوە، پاشان بە دوو ڕۆژ ڕازاندوویەتیەوە، ئەمە کردییە چوار ڕۆژ ﴿أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَآءً لِّلسَّآئِلِينَ﴾ دواتریش بە دوو ڕۆژ زەوی و ئاسمانەکانی دروست کردوە ﴿فَقَضَىٰهُنَّ سَبْعَ سَمَٰوَاتٍ فِى يَوْمَيْنِ﴾ بەکۆی گشتی کردییە شەش ڕۆژ، ئیتر بابەتێک نییە بە ناوی پێچەوانەی و لێکدژی لە بابەتی ماوەی دروستکردنی زەوی و ئاسمانەکان، ئەمە مایەی کۆدەنگی و زانستی یەقینییە لای تەواوی موسوڵمانان، نەک هەر موسوڵمانانی خوێندەوار بگرە موسوڵمانانی سادەو دەشتەکیش ئەو ڕاستییە دەزانن کە خوای گەورە لە ماوەی شەش ڕۆژدا زەوی و ئاسمانەکانی دروست کردوە، باشە ئەگەر ئەم قورئانە لە لایەن خودی موحەمەدە بوایە، ئایە موحەمەد نەیدەزانی جیاوازییەکی زۆر هەیە لە نێوان شەش و هەشت، ئەی بۆ ئەو کات بێباوەڕانی مەککە بەم ڕاستییەیان نەزانی وەک ئەوەی ئێوە بانگەشەی دەکەن، یان بۆ هیچ یەکێک لە هاوەڵانی موحەمەد، موحەمەدی لەم جیاوازییە ئاگادار نەکردوە.

گومانی هاوبەشی بەهەشت بۆ موسوڵمان و مەسیحی و جوولەکە

یەکێکی تر لەو گومانەی کە نەیاران و بێباوەڕان دەی و ڕوژێنن باس لەوە دەکەن کە لە چوارچێوەی دەقەکانی قورئانـدا بە ڕوونـی تیشـکخراوەتە سـەر ئەوەی کە خوای گەورە جوولەکە و مەسحییەکانیش لە پاڵ موسوڵماناندا دەخاتە بەهەشتەوە وەک دەفەرموێت ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱلَّذِينَ هَادُواْ وَٱلنَّصَٰرَىٰ وَٱلصَّٰبِـِٔينَ مَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْأَخِرِ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴾[1] باس لەوە دەکەن گوایە ئەم ئایەتە بە ڕوونـی بـاس لەوە دەکـات کە هەریەک لە جـوولەکە و مەسیحی و سابئە و و ئەوانەی ئیمانیان هێناوە بە خـودا پاداشـتی خۆیـان هەیە و دەچنە بەهەشتەوە، ئـەم ئـایەتە پێچەوانەیە لەگەڵ ئـەو ئایەتەی کە دەفەرموێت ﴿ وَمَن يَبْتَغِ غَيْرَ ٱلْإِسْلَٰمِ دِينًا فَلَن يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِى ٱلْأَخِرَةِ مِنَ ٱلْخَٰسِرِينَ ﴾[2]

ئەم ئـایەتە بـاس لەوە دەکـات هەر کەس جـگە لە ئیسـلام ئـایینێکی تـر هەڵبژێریت لێی وەرناگیرێت و لە قیامەتیشدا خەسارۆمەندەو دەچێتە دۆزەخەوە، کە وایە جوولەکە و مەسییحەکان دەچنە دۆزەخەوە ئەم ئایەتە دژەوانەیە لەگەڵ ئایەتی پێش خۆی کە بە ڕوونی باسی لە چوونە بەهەشـتی شـوێنکەوتووانی ئەوانـی تـر و ئایینەکانی تر دەکات.

لە وەڵامـیـدا دەڵێـین: ئەوەی لە بـابەتە بنەڕەتییەکـانی ئیسـلامەو جـێگەی کـۆدەنگییە و هـیچ گومـان و دوو دڵییەکـی تێـدا نیـیە، لە دوای هـاتنی ئـایینی

[1] بێگومان ئەوانەی باوەڕیان هێناوە (لە ئوممەتی محمد (صلى الله عليه وسلم)، ئەوانەش کە بوونە جوولەکە (شوێنکەوتەی ڕاستەقینەی موسان)، گاورەکـانیش (کـە شـوێنکەوتەی ڕاسـتەقینەی عیسـان)، (سـابئە)ش کـە شوێنکەوتەی ڕاستەقینەی داودن)، ئەوانە هەر دەستەیەکیان باوەڕی دامـەزراوی هێنـا بێـت بـە خـوا و ڕۆژی دوایی و کار و کردەوەی چاکەی ئەنجام دابێت، جا ئەوانە پاداشتیان لای پەروەردگاریانە، نە ترس و بیمیـان دەبێت، نە غەم و پەژارەش ڕوویان تێ دەکات. البقرة: ٦٢

[2] جا ئەوەی بێجگە لە ئایینی ئیسلام پەیڕەوی هەر ئاینێکی تر بکات لێی وەرناگیرێت، لـە قیامەتیشـدا لـە خەسارەتمەندو زەرەرمەندانە. ال عمران ٨٥

ئیسلامەوە هەر کەس جگە لە ئیسلام ئایین و بیروباوەڕێکی تر هەڵببژێرێت و بیکاتە پەیڕەو پڕۆگرامی ژیانی ئەو لە ئەهلی دۆزەخە، بە هیچ شێوەیەک لێی قەبوڵناکرێت، بەڵام ئەوەی ڕوونە لە ئایەتەکان مەبەست لە جوولەکە و مەسیحییەکان جوولەکە و مەسیحییەکانی سەردەمانی پێغەمبەرانی عیسا و موسا موسوڵمان و ئەهلی بەهەشتن و برای ئێمەن، بەڵام بە هاتنی ئیسلام ئیتر تەواوی ئایینەکانی تر تەواو کۆتاییان هات، ئەوەی لەم ئایەتەدا مەبەستی پێی جوولەکەکانی سەردەمی و موسا و مەسیحییەکانی سەردەمی عیسایە، گەورەترین بەڵگەش لە سەر ئەم ڕاستییە سەرەتای ئایەتەکەیە کە دەفەرموێت﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ ئەوانەی کە ئیمانیان هێناوە، ئەگەر جوولەکە و مەسیحییەکان ئیماندارن ئیتر بۆ خوای گەورە لێیان جیا دەکاتەوە و دەڵێت ﴿وَٱلَّذِينَ هَادُواْ وَٱلنَّصَٰرَىٰ وَٱلصَّٰبِـِٔينَ ﴾مەبەستی ئەم ئایەتە جوولەکە و مەسییحی و سابئەکانی سەردەمانی پێغەمبەرانی خۆیانەوە، نەوەک جوولەکە و مەسیحییەکانی سەردەمی پێغەمبەر و قۆناغی دواتر، پاشان جوولەکە و مەسیحییەکان ڕەخنەی ئەوە دەگرن دەڵێن بۆچی ئێمە بە بێباوە ڕ و دۆزەخی هەژمار دەکەن لە کاتێکدا قورئان بە ڕوونی باس لەوە دەکات کە ئێمە دەچینە بەهەشت وەک لە دەقی ئایەتەکە هاتوە، بە پێی تێگەییشتنی ئەوان، دەپرسین لە جوولەکەکان ئەگەر ئێوە باوەڕتان بەم ئایەتە هەیە ئیتر بۆچی مەسحییەکان کافر دەزانن و بە ئەهلی دۆزخ هەژماریان دەکەن؟ و مەسیحییەکانیش بۆ ئەوان بە پێچەوانەوە، خۆ هەریەکێک لە ئێوە ئایینێکی جیاوازتان هەیە!؟

گومانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاواکان

نەیاران ڕەخنەگران و مولحیدان باس لەوە دەکەن قورئان لە بارەی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاواوە چەندین دەقی دژ بە یەکی تۆمارکردوە

یەکەم: جارێک قورئان تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە یەک ڕۆژهەڵات و یەک ڕۆژئاوا هەیە وە بە ڕوونی لە سورەتی (البقرة)دا ئەم بابەتە پشتڕاست دەکاتەوە ﴿ وَلِلَّهِ ٱلْمَشْرِقُ وَٱلْمَغْرِبُ ﴾

دووەم: لە جێگەیەکی تردا قورئان باس لەو دەکات کە دوو ڕۆژهەڵات و دوو ڕۆژئاوا هەیە، وەک لە سورەتی (الرحمن) دا هاتوە ﴿ رَبُّ ٱلْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ ٱلْمَغْرِبَيْنِ ﴾

سێیەم: لە جێگەیەکی تردا قورئان بە کۆ باس لەوە دەکات کە چەند ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوایەک هەیە، وەک لە سورەتی (المعارج) دا بە ڕوونی باسی لێوە دەکات و دەفەرموێت ﴿ فَلَآ أُقْسِمُ بِرَبِّ ٱلْمَشَٰرِقِ وَٱلْمَغَٰرِبِ إِنَّا لَقَٰدِرُونَ ﴾

مولحیدان و ڕەخنەگران دەڵێن ئێستا تێمان بگەیەنن یەک ڕۆژهەڵات و یەک ڕۆژ ئاوا هەیە؟ یان دووان یا زیاتر، گەر یەک دانە هەیە بۆ دەڵێن دووان ئەگەر دووان هەیە بۆ دەبێتە سیان.

لە وەڵامیدا دەڵێین: بابەتی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا لەم ئایەتەدا بە هیچ شێوەیەک پێوەندی بە ژمارەوە نییە، واتە بە هیچ شێوەیەک باس باسی ئەوە نییە کە دوو ڕۆژ هەڵات و دوو ڕۆژئاوا یان زیاتر یان کەمتر هەیە، خوای گەورە لە قورئاندا فەرموویەتی خوای گەورە پەروەردگاری ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوایە، ئیتر جارێک بە تاک هێناویەت و جارێکی تر بە دووان و جارێکی تر بە کۆ، کەواتە ئەوەی دەگوترێت لێکدژی لە تێنەگەیشتنی مولحیدەکانەوە دروست بوە نەوەک بنەڕەتی ئایەتەکە، بەڵام پرسیارەکە لێرەدا ئەوەیە بۆ چی خوای گەورە لە شوێنێکدا بە تاک هێناویەتی و لە جێگەیەکی تر بە دووان و لە جێگەیەکی تردا بە کۆ هێناویەتی، ڕاستییەکەی نەک هەر لێکدژی نییە بەڵکوو گەورەترین ئیعجاز لەم جیاوازییەدا هەیە.

قورئان کاتێک بە تاک (مفرد)ـی هێناویەتی ڕوونە مەبەستی ئەو ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوایە یە کە خەڵکی دەیزانن و خۆری لێوە هەڵدێت و خۆری لێوە ئاوا دەبێت، لە دۆخی دوەمدا بۆ چی خوای گەورە بە دووان هێناویەتی: هەر کەس زانیارییەکی سەرەتایی هەبێت دەزانێت هەرکاتێک خۆر هەڵبێت ئەوەی بە رەو ڕووی خۆر دێت پێی دەگوترێت (مشرق) ڕۆژهەڵات، ئەوەی لە پشتی خۆرەوەیە پێی دەگوترێت (مغرب) کاتێک خۆرئاوا دەبێت بە هەمان شێوە پشت لە ئێمە هەڵدەکات ئەو ناوچەیەی ئێمەی پێی دەگوترێت (مغرب) بە ئیعتباری ئەو شوێنەی لێوەی ئاوا دەبێت پێی دەگوترێت مشرق، واتە لە هەموو بەرەبەیانێکدا کە ڕۆژهەڵاتن دروست دەبێت بە هەمان شێوە ڕۆژئاوابوونیش دروست بوە، چونکە تاوەکوو ڕۆژئاوا بوون دروست نەبێت، ڕۆژهەڵاتن دروست نابێت و بە پێچەوانەوە، لە بەیانیاندا کاتێک خۆر لای ئێمە هەڵدێت لای ئێمە ڕۆژهەڵاتە و لای ئەوان ڕۆژئاوایە لە ئێواران لای ئێمە ئاوا دەبێت و لای ئەوان هەڵدێت، بەیانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوایەک ئێوارەیش ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوایەک کەوایە ئەمە دوو ڕۆژهەڵات و دوو ڕۆژئاوا بۆیە خوای پەروەردگا فەرموویەتی ﴿رَبُّ ٱلۡمَشۡرِقَيۡنِ وَرَبُّ ٱلۡمَغۡرِبَيۡنِ﴾

ئەمەیش گەورەترین ئیعجازە ئەگەر وەحی نەبێت موحەمەد ئەم هەواڵانە لە کوێ دەزانێت؟ پاشان کاتێک کە بە (جمع کۆ) فەرموویەتی﴿ فَلَآ أُقۡسِمُ بِرَبِّ ٱلۡمَشَٰرِقِ وَٱلۡمَغَٰرِبِ إِنَّا لَقَٰدِرُونَ ﴾ وەک ئاشکرایە خۆر و هەسارەکانی تر لە ئاسماندا دەسوڕێنەوە قورئانیش ئاماژەی بەم ڕاستییە کردوە. کاتێک خۆر بسوڕێتەوە ڕوو لە هەرجێگەو شتێک بکات پێی دەگوترێت خۆر هەڵاتن (شروق)، بێگومان خۆر لە کاتی هەڵهاتنیدا ڕوو لە زۆرشت دەکات بۆیە فەرموویەتی (رب المشارق) هەر شتێکیش تێپەڕێنێت پێی دەگوترێت خۆرئاوا (مغرب) بێگومان زۆر شت تێدەپەڕێنێت بۆیە فەرموویەتی (المغارب) بەم هۆکارە فەرموویەتی (رب المشارق والمغارب) ڕوونتر بڵێین هەر کەسێک خۆر دەبینێت و لێی ئاوا دەبێت بە ئاڕاستەی ئەو یەک ڕۆ ژهەڵات و یەک ڕۆژئاوا، ئاشکرایە خۆر کاتێک لای ئێمە ئاوا بوو لە شوێن و جێگەی ترەوە

هەڵدێت، بە پێچەوانەشەوە، بەم شێوەیە دوو ڕۆژهەڵات دوو ڕۆژئاوامان دەبێت، بە لەبەرچاوگرتنی کۆی هەموو ئەو شوێن و جێگایانەی خۆریان لێ هەڵدێت و خۆریان لێ ئاوا دەبێت دەستەواژەی (المشارق والمغارب) بە دڵنیایی هەریەک لەم شێوازە دەربڕینانە بەڵگەیە لە سەر ئیعجاز و گەورەیی دەربڕینەکانی قورئانی پیرۆز.

گومانی دەربڕینی ئایەتەکان لە لایەن موحەمەدەوە

نەیاران و ڕەخنەگرانی قورئان باس لەوە دەکەن گوایە لە زۆر شوێنی قورئانـدا چەندین دەستەواژە هاتوە، کە تێیاندا موحەمەد بە ناوی خۆیەوە قسەدەکات، گەر قورئـان لە لایەن خـوداوە هـاتوە، بـۆچی مـوحەمەد بە نـاوی خـۆیەوە قسـەدەکات، چەندین ئایەت لە قورئانادا پـێش چـاو دەکەون کە نیشـانمان دەدات پێوەنـدیی بە خوداوە نییە و موحەمەد بە ناوی خۆیەوە قسەدەکات، وەک ئایەتەکانی:

﴿ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ۝ ﴾[1] ﴿ إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۚ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُم مُّنكِرَةٌ وَهُم مُّسْتَكْبِرُونَ ۝ ﴾[2] ﴿ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ۚ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ ﴾[3]

موحەمەد لە ڕێـی ئەم ئایەتـانەوە وەسـفی خـودا دەکـات، ئەگەر خـودا خـۆی وەسفی خۆی کردبا ئەوا سیغەی غـائیبی بە کـار دەهێنـا لە وەڵامـی ئەم گومـانەدا دەڵێین

هەڵبەت هۆکاری ئەم ڕەخنەیە نە شارەزایی و بـێ ئاگاییـانە بە زمـانی عەرەبـی و پاراوی و ڕەوانبێژیی ئەو زمانە، لە ئیسـتاتیکا و قەشـەنگییەکانی زمـانی عەرەبـی و لـوتکەی ڕەوانێـژییەکەی ئەوەیە کە قسـەکەر هەنـدێک جـار بە سـیغەی غـائیـب لە

[1] الفاتحة: ٥

[2] النحل: ٢٢

[3] البقرة:٢٥٥

خۆی بدوێت، نەوەک بە سیغەی قسەکەر (متکلم)، بۆ نموونە گەر فەرماندەیەک بە سەربازەکانی بڵێت (إني آمركم بكذا)" من فەرمانتان پێ دەکەم" واجوانترە یان بڵێت (يأمر القائد بكذا) فەرماندەکەتان فەرمانتان پێ دەکات"؟ ئیستاتیکا و جوانی لە گوتەی پەروەردگاردا ئەوەیە بڵێت ﴿ إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ﴾ نەوەک بڵێت (أنا الە واحد) (أنا الە واحد) بفەرموێت ﴿ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ ﴾[1] لە ڕووی ڕەوانبێژییەوە جوانترە یان بڵێت (نزلت عليك الكتاب بالحق) قسەکردن لە سەر خود بە سیغەی غائب یەکێکە لە جوانی و ناسکییەکانی زمانی عەرەبی، بە پێچەوانەوە ئەم شێوازە یەکێکە لە ئیعجازەکانی قورئانی پیرۆز، نەوەک جێگەی ڕەخنەبێت.[2]

یەکێکی تر لە جوانییەکانی زمانی عەرەبی (الإلتفات)ە لادان لە کەرەستە باوەکانی زمان، زۆرجاران دەبێتە ئیستاتیکا و جوانکاریی قسەکردن بۆ نموونە کاتێک قسەدەکەیت لەگەڵ کەسی بەرانبەر (موتەکەلیم)، جوانیی لەوەدایە شێوازی ئاڕاستەکردن لە ئاڕاستەییەوە (خیتابیی)ـەوە بگۆڕیت بۆ نادیار (غائیب)، یان بە پێچەوانەوە قسەکردن لە سەر غائیب بە موخاتەب، یان قسەکردن لەگەڵ موخاتەب و گۆڕینی بۆ قسەکەر (متكلم)، هەموو ئەمانە پێی دەگوترێت (الالتفات) لە ناو عەرەبدا لوتکەی ئیستاتکیایی زمانە و زۆرجار بە کاریان هێناوە (والإلتفات وهو الإنتقال من ** بعض الأساليب الى بعض قمن)[3] هەر لەو چوارچێوەیەدا کاتێک خوای گەورە لە سوڕەتی (عبس) بە سیغەی غائیب دەدوێت و دەفەرموێت ﴿ عَبَسَ وَتَوَلَّىٰ ۝ أَن جَاءَهُ الْأَعْمَىٰ ﴾[4] بەڵام دوو ئایەت دواتر سیغەکە دەگۆڕێت و دەیکات بە

---

[1] آل عمران: ٣

[2] بۆزانیاری زیاتر لە بارەی پاراوی و ڕەوانبێژیی قورئانەوە بڕوانە (أساس البلاغة. الزمخشري. مفتاح العلوم لسكاكي. الإيضاح: خطيب القزويني.

[3] بڕوانە: جوهر المكنون، للأخضري

[4] عبس: ١ — ٢

سیغەی (موخـاتەب) وەک دەفەرموێـت ﴿ وَمَا يُدۡرِيكَ لَعَلَّهُۥ يَزَّكَّىٰٓ ﴾[1] یـان لە جێگەیەکـی تـردا خـوای گەورە بە سـیغەی موخـاتەب دەفەرموێـت ﴿ قُلِ ٱللَّهُ أَسۡرَعُ مَكۡرًاۚ ﴾[2] بەڵام کەمێک دواتر ڕیـتمەکە دەگۆڕێـت بـۆ سـیغەی مـوتەکەلیم و دەفەرموێـت ﴿ إِنَّ رُسُلَنَا يَكۡتُبُونَ مَا تَمۡكُرُونَ ﴾ [3] هەمـوو ئەمـانە پێیـان دەگوترێـت (الالتفـات) و یەکـێکن لە جوانییەکانی زمانی عەرەبی.[4]

لایەنێکی تری ئەم بابەتە بریتییە لەوەی کە بەشـێکی بەرچـاوی قورئـان پێـک هاتوە لە بابەتی تەوجیە و ئاڕاستەکردن خوای گەورە لە چەندین ئایەتی جۆراوجۆر خـودی پێغەمـبەر و موسـوڵمانان فێـر دەکـات چـی بڵـێن و چـۆن بڵـێن، یـاخود سـەرکۆنەی ئوممەتـانی پێشـووتر دەکـات بەوەی کە چییـان گوتـوە، ئـێمە ئاڕاسـتە دەکات بەوەی کە بەو شێوەیە قسە نەکەین، یان فێری هەندێک زیکرمـان دەکـات و پێمان دەفەرموێت وابڵێن، بـۆ نموونە لـە سوڕەتی (الفاتحة) فێرمان دەکات بڵێـین ﴿ إِيَّاكَ نَعۡبُدُ وَإِيَّاكَ نَسۡتَعِينُ ﴾[5] واتای ئەوە نییـە خـۆی بەو شـێوەیە بفەرموێـت، بەڵکوو فێرمان دەکات ئێمە وا بڵێین لە کاتی نوێژەکانمان بەم شێوەیە نزا بکەین.

[1] عبس:٣

[2] آل عمران: ٧٤

[3] يونس: ٢١

[4] بڕوانە أسلوب الالتفات في البلاغة القرآنية، حسن طبل. بلاغة فن الالتفات في القرآن الكريم.

[5] الفاتحة: ٥

گومانی سزادان پێش ئاگادارکردنەوە

یەکێکی تر لەو لێکدژیانەی کە دەیخەنەڕوو، گوایە قورئان باس لەوە دەکات کە خودا فەرمان بە خراپە ناکات، و هیچ کات خراپەی ناوێت وەک دەڵێت ﴿ قُلْ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِٱلْفَحْشَآءِ ﴾[1] پاشان لە شوێنێکی تردی قورئان تیشک دەخاتە سەر ئەوەی هەتاوەکوو نێرراو نەنێرین بۆ میللەتان سزا و ئازاریان نادەین، ﴿ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا ۝ ﴾[2] بە پێچەوانەی ئەم دوو ئایەتەوە لە جێگەیەکی تردا دەڵێت ﴿ وَإِذَآ أَرَدْنَآ أَن نُّهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُواْ فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا ٱلْقَوْلُ فَدَمَّرْنَٰهَا تَدْمِيرًا ﴾[3] پێیان وایە ئەم ئایەتە لە دوو ڕووەوە پێچەوانەیە لەگەڵ دوو ئایەتەکەی پێشتر، لە ئایەتی یەکەمدا ﴿ قُلْ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِٱلْفَحْشَآءِ ﴾ تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە خودا فەرمان بە خراپە ناکات، کەچی لێرەدا بە پێچەوانەوە باس لەوە دەکات کە فەرمان دەکات بە خراپە وەک دەڵێت ﴿أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُواْ فِيهَا ﴾ ڕووی دووەمی ئەم لێکدژییە لەگەڵ ئەوەیە لە ئایەتی سورەتی (الأسراء) دەڵێت ئێمە سزایان نادەین تاوەکوو پێغەمبەریان بۆ نەنێرین ﴿ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا ﴾ لە یەکەمیان دەڵێت سزایان نادەین تاوەکوو نێرراویان بۆ نەنێرین، بەڵام دواتر دەڵێت ئێمە بۆیە نێرراومان بۆ ناردوون بۆ ئەوەی فاسیق و یاخی بن و بە گوێی نێرراوەکە نەکەن تاوەکوو ئێمەیش سزایان بدەین، بە واتایەکی تر نێرراوەکانمان بۆ ئەوە ناردوە بۆ ئەوەی سزایان بدەین، ئەمە لێکدژییەکی ڕوونی ئەو ئایەتانەیە لەگەڵ یەکتری.

لە وەڵامی ئەم گومانەدا دەڵێین هەموو ئەوەی لەم بارەیەوە دەخرێتە ڕوو تەنها لە نەزانی و بێ ئاگاییەوەیە سەرچاوەی گرتوە، واتای ئایەتەکە بەم شێوەیەیە ﴿ وَإِذَآ أَرَدْنَآ أَن نُّهْلِكَ قَرْيَةً﴾ واتە "کاتێک خوای پەروەردگار دەیەوێت و مەشیئەتی دەبێت لە سەر سزادانی هەر هۆز و گەلێک" ﴿أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا ﴾ ە کە فەرمانیان پێ بکات بە چاکە، بەڵام دوای ئەوەی فەرمانیان پێ کرا بە چاکە﴿فَفَسَقُواْ فِيهَا ﴾ بێ گوێییان

---

[1] الأعراف: ٢٨

[2] الإسراء:١٥

[3] الإسراء: ١٦

کـرد و لە فەرمانەکـانی پەروەردگـار، یـاخی بـوون دوای ئەمـانە واتە دوای ئەوە نێرراوەیان بۆ نێردا و فەرمانیان پێ کرا بە چـاکە و ئەوان یـاخی بـوون، ئیتـر ئەو کاتە فەرمانی سزای پەروەردگاریان بە سەردا جێبەجـێ بـوو﴿فَحَقَّ عَلَيْهَا ٱلْقَوْلُ﴾ پاشـان دواتر بە تەواوی لە ناویان دەبات و تەفـر تونایایـان دەکـات﴿فَدَمَّرْنَٰهَا تَدْمِيرًا ﴾هەڵەی تێگەییشتنی ئەوان لەوەوەیە کەخـوای گەورە دەفەرمویێـت﴿أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا﴾واتـای ئەوەی فەرمانیان پێ دەکەین بە چـاکە، نەوەک فەرمانیـان پـێ بکەیـن بە خـراپە، چـونکە خوای گەورە هیچ کات فەرمان ناکات بە خراپە و تاوان، وەک دەفەرمویێـت ﴿ قُلْ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِٱلْفَحْشَآءِ ﴾ کەواتە خوای گەورە فەرمان دەکـات بە چـاکە نەوەک خـراپە، وەک ئەوەی ئێوە لێی تێگەییشـتوون، لە خـودی ئایەتەکەیشـدا لە ڕووکەشـدا باسـی فەرمان بە چاکەی تێدا نییە، ئەی چـۆن دەزانـین باسـی چـاکە دەکـات و فەرمـان دەکات بە چاکە، بە بەڵگەی ئەوەی خوای گەورە کاتێک دەفەرمویێـت ﴿أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا﴾ فەرمانمان پێ کردوە دواتر ڕاستەوخۆ دەفەرمویێت ﴿ فَفَسَقُوا۟ فِيهَا ﴾ واتە یاخی بوون و دەرچوون و لە فەرمانی پەروەردگار، وەک ڕوونە وشەی (فسق) بە واتـای (الخـروج عن الطاعة) دەرچوون لە فەرمانی پەروەردگار واتە دوای ئەوەی فەرمانمان پێ کردن بە چاکە و ئەوان ﴿فسقوا﴾ یاخیبوون لە گوێڕایەڵی پەروەردگار چوونەدەرەوە کاتێـک ئەوان بێباوەڕ بوون و کافر بوونیان هەڵبژاردوە، ئیتر فەرمانی خوا جێبەجێ دەبێـت و شایسـتەی تـوڕەی پەروەردگـارن، ئەوان کـوفر و بێباوەڕیـان هەڵبـژارد، بـۆیە پەروەردگار سزای داون، چونکە هەتاوەکوو ئەوان کوفریـان هەڵنەبـژارد، پەروەردگـار باسی سزای نەکردوە، نەوەک ئەوەی خـودا ویسـتی سـزایان بـدات بۆیـە بێبـاوەڕی کردوون، وەک ئاشکرایە لە بنەڕەتە باوەکانی ئیسـلام بـابەتی ئـازادییە و زۆرداریـی تێدا نییە وەک قورئان بە ڕوونی تیشـک دەخـاتە سـەر ئە بـابەتەو دەفەرمویێـت﴿ لَآ إِكْرَاهَ فِى ٱلدِّينِ﴾[1] کە وایە ئـایەتی سـێیەم بە هـیچ شـێوەک و لێکـدژی نیـیە لەگەڵ ئایەتی یەکەم.

---

[1] البقرة: ٢٥٦

گومانی پەیوەست بە دروستکردنی مرۆڤەوە

یەکێکی تر لەو لێکدژییانەی کە ئەوان دروستی دەکەن باس لەوە دەکەن لە قورئاندا چەندین بۆ چوونی لێکدژ و دژ بە یەک هەیە سەبارەت بە شێوازی دروستکردن و تیۆریای (خلق) و چەندین دەقی دژەوانە لەو بارەیەوە بەر چاو دەکەوێت.

یەکەم: ئاو

قورئانی پیرۆز لە چەندین جێگەدا باس لەوە دەکات کە مرۆڤ لە ئاو دروست کراوە وەک دەفەرموێت ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ مِنَ ٱلْمَآءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُۥ نَسَبًا وَصِهْرًا ۗ وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴿٥٤﴾ ﴾[1] قورئان لەم ئایەتەدا جەخت دەکاتەوە لە سەر ئەوەی کە مرۆڤ لە ئاو دروست کراوە وەک بە ڕوونی لە واتای ئایەتەکەدا دەر دەکەوێت.

دووەم: سپێرم-مەنی

لە چەندین جێگەدا قورئان تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە مرۆڤ لە سپێرم مەنی دروست کراوە وەک لە سورەتی (یس) دا لەو بارەیەوە دەفەرموێت ﴿ أَوَلَمْ يَرَ ٱلْإِنسَٰنُ أَنَّا خَلَقْنَٰهُ مِن نُّطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ ﴾[2]

سێیەم: قوڕ

لە شوێنیکی تردا قورئان تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە مرۆڤ لە قوڕ دروست کراوە وەک دەفەرموێت ﴿ ٱلَّذِىٓ أَحْسَنَ كُلَّ شَىْءٍ خَلَقَهُۥ ۖ وَبَدَأَ خَلْقَ ٱلْإِنسَٰنِ مِن طِينٍ ﴾[3]

---

[1] الفرقان: ٥٤

[2] يس: ٧٧

[3] السجدة: ٧

چوارەم: بە دەستی خودا

لە جێگەیەکی تردا باس لەوە دەکات کە خودا مرۆڤەکانی بە دەستی خۆی دروست کردوە وەک دەفەرموێت ﴿ قَالَ يَٰٓإِبۡلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَن تَسۡجُدَ لِمَا خَلَقۡتُ بِيَدَيَّۖ أَسۡتَكۡبَرۡتَ أَمۡ كُنتَ مِنَ ٱلۡعَالِينَ ﴾(١)

ئایا ئەمانەهەمووی لێکدژی نین، ئەم هەموو تیۆرە جیاوا واتای چی؟ جارێک دەڵێت لە قوڕ، جارێکی تر مەنیی جارێکی تر ئاو جارێکی تر قوڕی تەڕکراو.. ئەم هەموو لێکدژییە واتای چییە؟

لە وەڵامی هەموو ئەمانەدا دەڵێین: ڕاستییەکەی هیچ لێکدژییەک لەم ڕوانگەیەوە لە بەر دەستدا نییە، تەواوی ئەم جیاوازاییە هاوڕایە لەگەڵ تەواوی تیۆریا زانستییەکان و بۆ چوون و بیروباوەڕی تەواوی موسوڵمانان.

یەکەم جار خوای گەورە مرۆڤی لە گڵ دروست کردوە لەگەڵ وەک دەفەرموێت: ﴿ وَمِنۡ ءَايَٰتِهِۦٓ أَنۡ خَلَقَكُم مِّن تُرَابٖ ثُمَّ إِذَآ أَنتُم بَشَرٞ تَنتَشِرُونَ ﴾(٢) پاشان قۆناغی دوەم ئەم گڵە ئاوی بە سەردا کردوە، وەک دەفەرموێت ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِي خَلَقَ مِنَ ٱلۡمَآءِ بَشَرٗا فَجَعَلَهُۥ نَسَبٗا وَصِهۡرٗاۗ وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرٗا ﴾(٣) گڵ ئەگەر ئاوی بکرێت بە سەردا دەبێتە قوڕ وەک دەفەرموێت ﴿ إِذۡ قَالَ رَبُّكَ لِلۡمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي خَٰلِقُۢ بَشَرٗا مِّن طِينٖ ﴾(٤) دوای ئەوەی گڵ ئاوی دەکرێت بە سەردا دەبێتە بە قوڕ پاش ماوەیەک ڕەنگی دەگۆڕێت و دەبێتە ڕەش ﴿ وَلَقَدۡ خَلَقۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ مِن صَلۡصَٰلٖ مِّنۡ حَمَإٖ مَّسۡنُونٖ ﴾(٥) پاشان ئەو قوڕە وشک بووەتەوە بووەتە قوڕێکی وشککراوە وەک دەفەرموێت ﴿ خَلَقَ ٱلۡإِنسَٰنَ مِن صَلۡصَٰلٖ كَٱلۡفَخَّارِ ﴾(٦)

---

(١) ص: ٧٥

(٢) الروم: ٢٠

(٣) الفرقان: ٥٤

(٤) ص: ٧١

(٥) الحجر: ٢٦

(٦) الرحمن: ١٤

صلصال كالفخار بە قوڕێک دەگوترێت کە دوای تەڕی وشک بووبێتەوە پاشان خوای گەورە لەم قورە جەستەی ئادەمی دروست کرد و ڕۆحی کرد بە بەریدا ﴿ ثُمَّ سَوَّىٰهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِن رُّوحِهِۦۖ وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡأَبۡصَٰرَ وَٱلۡأَفۡـِٔدَةَۚ قَلِيلٗا مَّا تَشۡكُرُونَ ﴾[1]

وە بە دەستی خۆشی دوستی کردوە وەک دەفەرموێت ﴿ قَالَ يَٰٓإِبۡلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَن تَسۡجُدَ لِمَا خَلَقۡتُ بِيَدَيَّۖ أَسۡتَكۡبَرۡتَ أَمۡ كُنتَ مِنَ ٱلۡعَالِينَ ﴾ [2]پاشان دواتر خوای گەورە حەوای دروست کرد و لە نێوان ئەم ئادەم و حەوادا بە هۆی جووتبونی نێوانیان منداڵ دروست بوو، دروستبوونی منداڵەکەیش بە هۆی سپێرمی هەر دووکیانەوەیە دواتریش ڕەگەزی ئادەم بە کشتی وەک دەفەرموێت﴿ أَوَلَمۡ يَرَ ٱلۡإِنسَٰنُ أَنَّا خَلَقۡنَٰهُ مِن نُّطۡفَةٖ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٞ مُّبِينٞ ﴾[3] ئەوەی مرۆڤەکان و ئادەم لە قەترەیەکەوە دروست بوون کەواتە ئەوەی هەیە قۆناغبەندییە دەنا هیچ لێکدژییەک لە نێوان هیچ یەکێک لەم ئایەتانەدا نییە خوای گەورە بە قۆناغبەندیی بابەتەکانی ڕوون کردوەتەوە، هەموو ئەم قۆناغبەندییە و دروستکردنی ئادەم بە دەستی خۆی و فەرمانکردن بە فریشتەکان بۆئەوەی کڕنووشی بۆ بەرن لە پێناو ڕێزگرتن لە بەنی ئادەم وەک دەفەرموێت﴿ وَلَقَدۡ كَرَّمۡنَا بَنِيٓ ءَادَمَ وَحَمَلۡنَٰهُمۡ فِي ٱلۡبَرِّ وَٱلۡبَحۡرِ وَرَزَقۡنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَفَضَّلۡنَٰهُمۡ عَلَىٰ كَثِيرٖ مِّمَّنۡ خَلَقۡنَا تَفۡضِيلٗا ۝٧٠ ﴾[4]بەڵام مرۆڤەکان بە سەر سەختی و یاخی بوونی خۆیان تەواوی هەوڵەکان لە بیر دەکەن و دروستبوونی خۆیان لە بیر دەچێتەوە و دژایەتیی پەروەردگار دەکەن و نموونە گەلی بێسەروبەر دێنەوە وەکوو خوای گەورە دەفەرموێت ﴿ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلٗا وَنَسِيَ خَلۡقَهُۥۖ قَالَ مَن يُحۡيِ ٱلۡعِظَٰمَ وَهِيَ رَمِيمٞ ﴾[5]

کەواتە ئەمە شێوازی دروستبوونی مرۆڤە لە ئیسلامدا، هیچ جیاوازی و لێکدژییەک نییە، بە پێچەوانەوە بیر و بۆچوونی مولحیدان چەندین جیاواز و لێکدژیی پێوە دەبینرێت، هۆکاری ڕەتکردنەوەی تیۆریایی خەلق.

---

(1) السجدة: ٩

(2) ص: ٧٥

(3) يس: ٧٧

(4) الإسراء: ٧٠

(5) يس: ٧٨

گومانی فرەژنی و نەبوونی دادپەروەری لە نێوانیان

یەکێک لەو گومانانەی کە قورئانی پێ تۆمەتبار دەکرێت بە تایبەتی لە سەردەمی نوێندا بابەتی فرە ژنییەوە و هەوڵ دەدەن بە هەر شێوەیەک بێت گومان و دوو دڵی لە بارەی ئەم بابەتەوە بخەنەڕوو، هەندێک جار موسوڵمانی سادەو ساویلکە بە بێ ئاگایی ئەم جۆرە گومانانە دووبارە دەکەنەوە، بۆ سەلماندنی گومانەکەیان چەندین تۆمەت و بابەتی ئاڵۆز دەخەنە ڕوو لەوانە: دەڵێن خودی قورئان بانگەشەی ئەوە دەکات و خەڵکی ئاگادار دەکاتەوە لەوەی ئەگەر ترسان داد پەروەر نەبن لە نێوان ئافرەتان تەنها یەک ئافرەت بێنن ﴿ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً ﴾[1]

پاشان تیشک دەخەنەتە سەر ئەوەی کە چەندە سوور بن ناتوانن دادپەروەری ئەنجام بدەن وەک دەفەرموێت﴿ وَلَن تَسْتَطِيعُوا أَن تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ ﴾[2] ئایەتی یەکەم تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە ئەگەر زیاتر لە خێزانێکتان هەبوو دادپەروەری بکەن لە نێوانیان، بەڵام ئایەتی دووەم باس لەوە دەکات کە هیچ کات ناتوانن دادپەروەری بکەن لە نێوانیان، دەپرسین لە کاتێکدا پیاوان ناتوانن دادپەروەر بن ئیتر بۆ چی دەبێت هاوسەرێک زیاتریان هەبێت؟

لە وەڵامیدا دەڵێین: ئەمە گومانی مولحیدەکان نییە بە تەنها، بەڵکوو گومانی زۆریک لە عەلمانی و هەندێک بە ناو موسوڵمانی ساویلکەیە، یاخود ئەوانەی پێیان دەگوترێت ڕێکخراوەکانی بەرگری لە مافەکانی ئافرەتان، ڕاستییەکەی هیچ لێکدژیەک لە نێوان ئەم دوو ئایەتەدا نییە، بەڵکوو هەر دوو ئایەتەکە لە جێگەی خۆیاندان، بێ ئەوەی هیچیان دژی ئەوی تریان بێت، هەریەکیان سەربەخۆن و دوو ڕاڤەی جیاوازیان هەیە ئایەتی یەکەم ﴿ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً ﴾ ئەگەر نەتان توانی داد پەروەر بن هەریەک دانە بهێنن تائیرە گرفتێک نییە، بەڵام دواتر کە دەفەرموێت

[1] النساء: ٣

[2] النساء: ١٢٩

﴿ وَلَن تَسۡتَطِيعُوٓاْ أَن تَعۡدِلُواْ بَيۡنَ ٱلنِّسَآءِ وَلَوۡ حَرَصۡتُمۡۖ ﴾ هەڵەکە لەوێوە دروست بووە کە ئێوە پێتان وایە وشەی (العدل) لە ئایەتی دوەم مەبەستی پێی پێوەندی (العدل) لە ئایەتی یەکەمە، وشەی (العدل) لە ئایەتی یەکەم و دوەم دوو چەمکی جیاوازن، پێوەندییان بە یەکەوە نییە (العدل) لە ئایەتی یەکەم قسە لە سەر بابەتێک و (العدل) لە ئایەتی دوەم قسەیە لە سەر بابەتێکی تر. ئایەتی دوەم ﴿ وَلَن تَسۡتَطِيعُوٓاْ أَن تَعۡدِلُواْ بَيۡنَ ٱلنِّسَآءِ وَلَوۡ حَرَصۡتُمۡۖ ﴾ تیشک دەخاتە سەر ئەوەی هەرچەندە هەوڵبدەن ناتوانن لە دڵتاندا خێزانەکانتان یەکسان بن لاتان و وەک یەک خۆشتان بووێن، خوای پەروەردگار ئەمەیش دەزانێ و دەبوورێت، بەڵام بەو مەرجەی﴿ فَلَا تَمِيلُواْ كُلَّ ٱلۡمَيۡلِ فَتَذَرُوهَا كَٱلۡمُعَلَّقَةِۚ ﴾[1] واتای ئەوەی نەچن خوو بدەن بە یەکیان و ئەوی تریان واڵێبکەن کە وەک موعەلەقە وابێت نەئەوەیە تەڵاقی بدەن و نەئەوەیە ژنتان بێت و گرینگی پێ بدەن و سۆزی هەڵبگرن و ئەرکی هاوسەرایەتی لە بەرانبەردا جێبەجێ بکەن، ئایەتی یەکەم باسی دادپەروەری و جێبەجێکردنی دەکات و ئایەتی دوەم باسی دادپەروەری ناو دڵ دەکات و باس لەوە دەکات کە هەرگیز ناتوانن ژنەکانتان وەک یەکتری خۆش بووێت، بێگومان ئەمەیش ڕاستییە و تەنانەت مرۆڤەکان ناتوانن بە یەک شێوە مندالەکانی خۆیان خۆش بووێت، پێغەمبەری پێشەوای مرۆڤەیاتیش بە هەمان شێوە نەی توانیوە لە ڕووی ناخەوە خێزانەکانی بە یەک تایم خۆش بووێت وەک دەفەرموون (اللهم هذا قسمي فما أملك فلاتلمني فيما تملك ولا أملك)[2] خوای گەورەش خۆی دەزانێت پیاوان ناتوان هاوسەرەکانیان بە یەک ڕیتم خۆش بووێت بۆیە لەوە دەبوورێت، بەڵام ئەوەی سەرکۆنەکراوە و حەرام کراوە گرینگیدان بە یەکیان و پشتگوێخستنی ئەوی تریانە.

---

[1] النساء: ١٢٩

[2] أخرجه أبوداود (٢١٣٤)وكذا النسائي (١٥٧/٢)والترمذي (٢١٣/١)وكذا ابن ماجه والبيهقي، وابن أبي شيبة وغيرهم

گومانی دژەوانەیی قورئان لەگەڵ ڕێزمانی عەرەبی

لە چوارچێوەی ئەو ڕەخنە و تۆمەتانەی نەیاران و بێباوڕان ئاڕاستەی قورئانی دەکەن، باس لەوە دەکەن گوایە لە چەندین جێگەی قورئاندا چەندین ئایەت تۆمار کراوە کە تەواو پێچەوانەیە لەگەڵ بنەماکانی زمان و ڕێزمانی (النحو) عەرەبیی. هەڵبەت قسەکردن لە بابەتێکی لەم شێوەیە جگە لە نەزۆکی هیچی تر بە دوای خۆیدا ناهێنێت، بەو پێیەی قورئان لە سەردەمێکدا دابەزیی کە تەحەدای تەواوی عەرەبەکانی کرد، بە تایبەتی عەرەبە ڕەسەن و زمان پاراو ڕەوانبێژەکانی ئەو سەردەمە، نەبوە و نەبیستراوە ئەوان خاڵێکی لەو شێوەیان ورووژاندبێت، ورووژاندنی خاڵێکی لەو شێوەیە لەو قۆناغەدا پێویستر بوو لەوەی ئێستا بخرێتە ڕوو، بەو پێیەی ئەوان عەرەبی ڕەسەن و زمانپاراو و ڕەوانبێژ بوون، شارەزایی تەواوی وردەکاری و نهێنییەکانی زمانی عەرەب بوون، لەگەڵ ئەوەیشدا قورئان تەحەدایەکی ڕاستەوخۆی دەکردن ئەوان لە هەموو کەس زیاتر پێویستان بەوە بوو هەڵەیەکی لەم شێوەیە لە ناو قورئاندا بدۆزنەوە، بەڵام دەستەوسان بوون، تەواوی هەوڵەکانیان لەم بارەیەوە شکستی هێنا، دەکرێت بپرسین ئەو کەسانەی ئەم ڕەخنەیە لە قورئان دەگرن، هێندەی عەرەبەکانی ئەو سەردەمە شارەزایی زمانی عەرەبی بوون؟ بێگومان نەخێر، هاوکات هێندەی عەرەبەکانی ئەو سەردەمە لە پێویستی هەوڵدان بۆ پوچەڵکردنەوەی قورئان نەبوون.

لایەنگرانی ئەم تۆمەتە لە چوارچێوەی لێکۆڵینەوەکانیان باس لەوە دەکەن، خودا لە قورئاندا تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە قورئان بە زمانی عەرەبی ڕەوان (لسان عربی مبین) دابەزیوە، کە وایە بۆچی هەندێک جێگەی قورئان تەواو پێچەوانەی بنەماکانی زمانی عەرەبیین؟! پێش خستنە ڕووی بابەتەکە بە شێوەیەکی ورد دەپرسین لۆژیکی نییە کەڵەشاعیران و ڕەوانبێژانی وەک حەسانی کوڕی ثابت و خەنسا و کەعب و بوجەیر و نابیغە و کەعبی کوڕی زوهەیر و حوتەیئە و چەندانی

تر نەتوانن وشەیەک یاخود پیتێک بدۆزنەوە کە پێچەوانەی زمانی عەرەبی بێت، کەچی خەڵکانێکی تر لە سەدەی بیستەمدا بە بێ بوونی شارەزایی ئەوتۆ لە زمانی عەرەبی بانگەشەیەکی لەو شێوەیە دەکەن، ناکرێت گەورە لێکۆڵیار و پسپۆڕەکانی دونیای زمان لە نموونەی سیبەوەیهی و ئیبن جنی و خەلیلی کوڕی ئەحمەدی فەراهیدی، ئەعلەب، فەیروز ئابادی و جەوهەری، ئیبن فارس، زەجاج، دوای چەندین ساڵ لە لێکۆڵینەوە نەتوانن وشەیەک لە قورئان بدۆزنەوە کە پێچەوانەی بنەماکانی زمانی عەرەبیی بێت، دواتر خەڵکانێکی بێ ئاگا بە زمانی عەرەبی بابەتێکی لەو شێوەیە بخەنە ڕوو!

لەم چوارچێوەیە و بابەتەکانی پەیوەست بە ڕوونکردنەوەی ئەم بابەتە لەگەڵ مولحیدی نەخوێندەوار هیچ قسەیەکمان نییە، گفتوگۆی ئێمە لەگەڵ ئەوانەیە کە پێیان دەگوترێت مولحیدی زانستی، بە دڵنیاییەوە ئەوانیش شارەزاییان نییە یاخود شارەزاییەکی ئەوتۆیان لە زمانی عەرەبیدا نییە، هیچ ئاگاییەکیان نییە بە سەر کەرەستەکانی زمانی عەرەبی لە نموونەی زانستەکانی نەحو و صەرف و ئەدەبیات و ڕەوانبێژی عەرەبی، شارەزایی لە زمانی و عەرەبی و کەرەستەکانی زمان هەنگاوێکی یەکلاییکەرەوەیە لە پێناو تێگەیشتنی دروست لە جەوهەری ئیسلام. لێرەدا هەندێک لەو بە ناو هەڵانە دەخەینە ڕوو کە مولحیدان خستوویانەتە ڕوو پاشان بە شێوەیەکی زانستی دروست و بە پشتبەستن بە بنەماکانی زمانی عەرەبی وەڵامیان دەدەینەوە.

یەکەم: ڕەخنە لە ئایەتی ﴿ قَالُوٓاْ إِنۡ هَٰذَٰنِ لَسَٰحِرَٰنِ يُرِيدَانِ أَن يُخۡرِجَاكُم مِّنۡ أَرۡضِكُم بِسِحۡرِهِمَا وَيَذۡهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ ٱلۡمُثۡلَىٰ ﴾[1] دەگرن و باس لەوە دەکەن هەر کەس زانیارییەکی سەرەتایی هەبێت لە سەر زمانی عەرەبی زانیاریی ئەوەی هەیە (إن) هەمیشە دەبێت ناوەکە (إسم)ە کە لە دوای دێت مەنصوب بێت، بەڵام لەم

---

[1] طه: ٦٣

ئایەتەدا بە پێچەوانەوە ئیسمەکەی مەنصوب نەکردوە، هەڵبەت بە خوێندنەوەی ئەم ئایەتە بە قیرائەتی (حەفص) تا ڕادەیەک گرفتێکی لەو شێوەی کە ئەوان باسی دەکەن تێدا نابینرێت. بەوپێیەی (إن) ئەگەر هات و بە سوکی (تخفیف) خوێنرایەوە ئەوا لە کار (عمل) دەکەوێت، ئیتر واجب نابێت ناو (اسم)کەی دوای خۆی مەنصوب بکات و خەبەر مەرفوع بکات، بەڵام لە قیرائەتی جمهور نافیع و حەمزە و کیسائی و... بە (إن) بە فەتح خوێندوویانەتەوە و کەچی (اسم) ناوەکەی دوای خۆشی (منصوب) نەکردوە! کە ئەمەیش پێچەوانەی زمانی عەرەبییە چونکە لێرەدا (إن) بە فەتح هاتوە کە حەرفێکە لە حەرفەکانی موشەبیە بە فیعل (هذان) ئیسمەکەیەتی دەبوو گوتبای (هذین) چونکە (هذان) کە موسەنایە یەکێک لە نیشانەی نەصبی مثنی ئەوەیە کە بە (ی) بخوێنرێتەوە کەواتە دەبوو گوتبای (إن هذین) کەچی قورئان لێرەدا دەفەرموێت (إن هذان) ئەمەیش پێچەوانەیە لەگەڵ بنەماکانی زمانی عەرەبی. !

لە وەڵامیدا دەڵێین: تەواوی ئەو زانیارییانەی کە ئێوە باسی لێوەدەکەن سەبارەت بە بوونی هەڵەی زمانەوانی شتێکی نوێی تێدا نییە، ئەوەی هەیە لە زانایانی موسوڵمانی پسپۆڕانی زمانی عەرەبیتان وەرگرتوە، هیچی دەرئەنجامی توانایی و لێکۆڵینەوەی زانستی خۆتان نییە، کەواتە بنەڕەتی ئەوەی پێی دەڵێن ڕەخنە لەم بوارەدا، سەرچاوەکەی سەرچاوەیەکی ئیسلامیی ڕەسەنە، دوور و نزیک پێوەندی بە لێکۆڵینەوەی بێباوەڕانەوە نییە، زیاد لەمە هەموو ئەوەی پێی دەگوترێت هەڵە زانایانی ئیسلامی پێشتر خستوویانەتە ڕوو بە وەڵامی زانستی و پشتبەستن بە وردەکارییەکانی زمانی عەرەبیی چەندین ڕووی ئیعرابی جۆراوجۆریان خستوەتە ڕوو، هەر بەو هۆیەوە تۆمەتی خیانەتی زانستی دەدەینە پاڵ ئێوەی مولحید بەو پێیەی زانایانی موسوڵمانی پسپۆڕانی بواری زمان کاتێک قسەیان لەم بارەیەوە کردوە، دوای ئەوەی کە بابەتەکەیان خستوەتە ڕوو، پاشان بە شێوەیەکی زانستی بە پشتبەستن بە بنەماکانی زانستی زمان و زانستی ڕوانبێژی وردەکاریی گشتی ئەم بابەتەیان

خستوەتە ڕوو، کەچی ئێوە بە شێوەیەکی نابەرپرسانە و دوور لە لێکۆڵینەوەی بنەما زانستییەکان تەنها ڕووی یەک بابەتتان تۆمار کردوە، ئەوەی ترتان پشتگوێ خستوە.

لێرەدا پێویستە تیشک بخەینە سەر ئەوەی لە قورئاندا بۆچی وا هاتوە، وەک پێشتر ئاماژەمان پێ کرد (إن) حرفێکی موشەبیە بە فیعلە و گەر بڵێین (هذان) ئیسمەکەیەتی دەبێت بڵێن (هذین) ئیتر لە قورئاندا بۆچی واهاتوە؟ چەندین وەڵامی زانستی وردی ئەم بابەتە لە سەرچاوەکاندا خراوەتە ڕوو، بەڵام ئێمە تەنها یەک وەڵام لەو بارەیەوە دەخەینەڕوو.

دەڵێین قورئان لێرەدا موخاتەبەی کۆی گشتی زمانی عەرەبی دەکات، واتە پەیام ئاڕاستەی تەواوی عەرەبەکان دەکات بە جیاوازیی شێوەزارییانەوە، عەرەبیش وەک هەر گەل و نەتەوەیەکی تر بە پێی دابەشبوونی جوگرافییان شێوە زارەکانیان جیاوازن لە سەردەمی نوێ و ئێستایشدا، بۆ نموونە ئەگەر بڵێیت چی دەوێت بە زمانی پاراوی عەرەبی دەگوترێت، (ماذاترید) کەچی لە عێراق دەگوترێت (شتریت) شێوەزاری سعودی دەڵێت (وش تبغی) بە میسری (عایز إیه) سودانی (ترید شنو) سوری (شوبدك)، هەموو ئەمانە واتای (ماذا ترید) چیت دەوێت، کەسێک بتوانێت بە تەواوی ئەم شێوەزارانە بدوێت، واتای ئەوەی شارەزای لە زمانی عەرەبی و تەواوی شێوەزارە جیاوازەکانی ئەو زمانەدا هەیە، کاتێک دەتەوێت قسە لەگەڵ خەڵکانێکی ناوچەیەکی جیاواز بکەین چاکتر و باشتر وایە بە شێوەزاری خۆیان لەگەڵیان بدوێین، هەرلەم چوارچێوەیەدا خوێندەوەی جیاوازیی قورئان وەک پێغەمبەر (دروودی خودای لێ ببێت) ئاماژەی پێ دەکات لە سەر حەوت (وجـه) "شێوە" نێرراوەتە خوارەوە، [1] لە پێناو ئەوەی تەواوی هۆزەکانی عەرەب بتوانن بە شێوە زاری جیاوازیی خۆیان بیخوێننەوە و لێی تێ بگەن و مامەڵەی لەگەڵ بکەن، کاتێک

---

[1] بڕوانە فەرموودەی ئیبن عەبباس کە لە پێغەمبەرەوە گێڕاویەتییەوە فەرموویەتی أقرأني جبريل على حرف فراجعته فزادني فلم أزل أستزيده ويزيدني حتى انتهى على سبعة أحرف ". رواه البخاري (٣٠٤٧) ومسلم (٨١٩)

قورئـان دەفەرموێـت ﴿ قَالُوٓاْ إِنۡ هَٰذَٰنِ لَسَٰحِرَٰنِ ﴾[1] ئەم جـۆرە لە دەربـڕینە قورئـانییە، یەکانگیرە لەگەڵ شێوەزاری چەندین هۆزی عەرەبی، لە نموونەی (بلحـارثی کـوڕی کەعب، خەثعم، زبید، کینانە، فەزارە، بەکری کوڕی وائیل، ناوچەیەک لە ڕەبیعە و، شێوەزاری هەمەدان،) تەواوی ئەم هۆزانە (مثنى) لە هەر سێ حـاڵەتەکەی ڕەفـع و نەصب و جەڕ بە (ألف) دەخوێننەوە وەک دەڵێن

إن أباها وأبا أباها قد بلغا في المجد غايتاها

نەیان گوتوە (قد بلغا في المجد غايتيها) دەڵێن (جاء الزيدان و رأيـت الزيـدان مررت بالزيدان) نـاڵێن (مـررت بالزيـدين، ورأيـت الزيـدين) لە هەر سـێ حـاڵەت (مثنى) بە یەك شێوە دەخوێننەوە، لێرەدا قورئان هاوشێوەی شێوەزاری ئەو هۆزانەیە کە باسمان کرد، ئیتر هیچ هەڵە و پێچەوانەییەک لەم بابەتەدا بوونی نییە.

دووەم: تۆمەتێکی تر دەخەنە ڕوو، گوایە لە سوڕەتی (النساء) وشـەی (والمقيمـين الصلاة) بە مەنصوبی هـاتووە وەک خـوای گەورە دەفەرموێـت ﴿ لَّٰكِنِ ٱلرَّٰسِخُونَ فِي ٱلۡعِلۡمِ مِنۡهُمۡ وَٱلۡمُؤۡمِنُونَ يُؤۡمِنُونَ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيۡكَ وَمَآ أُنزِلَ مِن قَبۡلِكَۚ وَٱلۡمُقِيمِينَ ٱلصَّلَوٰةَۚ ﴾[2]

ئەمە هەڵەیەکی زەقە، لە کاتێکدا (عطف)ە بۆ سەر پـێش خـۆی کە مرفوعـە لە زمانی عەرەبیشدا (عطف) بۆ سـەر مەرفـوع دەبێـت مرفـوع بێـت، هەر وەک چـۆن عەتف بۆ سەر (منصوب) دەبێت (منصوب) بێـت و (عطـف) بـۆ سـەر (مجـرور) دەبێت (مجرور) بێت، لێرەدا وشەی (المقيمن الصلوة) عەتفە بۆ سـەر پـێش خـۆی کەچی لێرەدا بە مەڕفوعی نەهاتوە، بە مەنصـوبی هـاتوە. لە کاتێکـدا (الراسـخون) مەڕفوعە (المؤمنون) مەڕفوعە کەچی دوای گوتویەیتی (والمقيمن الصلاة) (مقيمـين) عەتـفە بـۆ سـەر پـێش خـۆی دەبـوو گوتبـای (والمقيمـون)، بـۆچی لێـردا دەڵێـت (والمقيمن) کە وایە هەڵەیە و پێچەوانەی بنەماکانی زمانی عەرەبییە. !

---

[1] طه: ٦٣

[2] النساء: ١٦٢

له وەڵامیدا دەڵێین: ئەم ووشەیە لێرە دا (عطف) نییە، بۆ سەر هیچ (معطوف)ێکی پێش خۆی، بەڵکوو ئەم ووشەیە (المقیمن) لێرەدا (مفعول بە منصوب)ە بە فیعلێکی لابراو (حەزفکراو) کە تەقدیرەکەی (وأمدح) واتە (و أمدح المقیمین الصلاة) ئەوانەی کە ئیقامەی نوێژ دەکەن خوای گەورە بە بەرز ڕادەگرێت و وەسفیان دەکات، خوای گەورە لەبەر گەورەیی نوێژ بەم شێوازە فەرموویەتی کە وایە (مقیمین الصلاة) سەربەخۆیەوە پێوەندیی نییە بە پێش خۆیەوە.

بابەتی بەپێزی قورئان و لوتکەیی توانایی و پاراوی و ڕەوانبێژی نەک هەر بۆ موسوڵمانان، بەڵکوو بووەتە مایەی جێگەی سەرنج و سەرسوڕمانی لێکۆڵەرەوانی ڕۆژئاوایی و ڕۆژهەڵاتناسان لەو چوارچێوەیەدا (دکتۆر جورج) دەڵێت: " پێویستە دان بنێین بەوەی کە قورئان جگە لەوەی کتێبێکی ئایینییە، لە هەمان کاتدا کتێبێکی عەرەبی پاراوە و هۆکارێکی گرینگە بۆ بەرەو پێش چوونی زمانی عەرەبی، بۆیە گەورە زانایانی زمانی عەرەبی موسوڵمانان و ناموسوڵمان هەمیشەوەک سەرچاوەیەکی سەرەکیی زمانی عەرەبی مامەڵەیان لەگەڵ قورئان کردوە. "[1]

(ئیتیان دینییە) دەڵێت "بە ڕاستی قورئان پەرجوویەکی دروست کردوە کە گەورەترین زانکۆی جیهانی ناتوانێت دروستی بکات، قورئان توانی بناغەکانی زمانی عەرەبی بە شێوەیەک جێگیر بکات کە هیچ کات لاوازی و گۆڕانکاری بە سەردا نەیەت، "[2] ڕۆژهەڵاتناسی فەڕەنسی (لویس سیدیو) لە بارەی لوتکەی زمانەوانی قورئانەوە دەڵێت: " قورئان گونجاوە بۆ ئەوەی بکرێت بە ڕەمزێک بۆ شێوازی بنەماکانی زمانی عەرەبی و بە هۆی قورئانەوە زانستی زمان لە چوارچێوەی زانستەکاندا سەری هەڵدا، بەشێکی زۆری تر لە زانستەکانی بەیان و بەدیع و زانستەکانی تر پەیوەست بە زمان بە هۆی قورئانەوە بوو، قورئان توانی ببێتە پارێزەری زمانی عەرەبی"[3]

---

[1] بڕوانە: قصة الإنسان ٧٩_٨٠

[2] بڕوانە: أشعة خاصة بنور الإسلام لا ٣٥

[3] بڕوانە: تاريخ العرب العام لا ١١٧

دکتـۆر (فیلیـب حتـی) دەڵێـت: " شـێوازی قورئـان تەواو جیـاوازە لە هەر شـێوازێکی تـر، بەراورد ناکرێـت بە هـیچ شـێوازێکی تـر ئەمەیـش لە هەمـوو پەرجـوویەکی تـر گەورەتـرە، چـونکە قورئـان بە ڕاسـتی بـووەتە پـارێزەری زمـانی عەرەبی. "[1]

لێکۆڵەری ئینگلیزی (لیدی ئیفلین کوبولدی) دەڵێت بە ڕاستی جوانی شێوازی قورئان بە هیچ شێوەیەک تەواو نابێت، قورئان خاوەنی ڕیتمێکی دانسقەیە و لە هیچ ڕیتمێکی تر ناچێ بەو پێیەی قورئان نە شیعرە نە پەخشانە. "[2]

[1] بڕوانە: الإسلام منهج حياة. لا ٦٢

[2] بڕوانە: البحث عن الله لا ٤٥

قورئان هەندێکی وەڵام و ڕوونکەرەوەی هەندێکی تریەتی

لەگەڵ ئەوەی قورئـــان وەڵامـــدەرەوەی تەواوی پرســـیارە گەردوونییەکـــانە و چارەســەری تەواوی کێشــە و ئاریشــەکانە، هاوکـات یەکێـک لە تایبەتمەنـدییەکانی قورئـان ئەوەیە بەشـێکی ئایەتەکـان، وەڵام و ڕوونـکەرەوەی بەشـەکەی تـرن، لەم چوارچێوەیەدا چەند نموونەیەک لەو بارەیەوە دەخەینە ڕوو.[1]

یەکەم: خوای گەورە لە سوڕەتی (البقرة) کاتێک باس لە چیرۆکی ئادەم دەکات دوای ئەنجامدانی هەڵەکەی چەند وشەیەکی گوت و داوای لێخۆشبوونی کـرد وەک دەفەرموێت ﴿ فَتَلَقَّىٰٓ ءَادَمُ مِن رَّبِّهِۦ كَلِمَٰتٍ ﴾[2] ئەو وشـانە چـی بـوون کە ئـادەم گـوتی؟ لێرەدا دیـار نیـیە، بەڵام خـوای گەورە لە سـوڕەتی (الأعـراف) ڕوونـی دەکـاتەوە و پێمان دەڵێت ئەو وشانە چی بوون کە ئادەم فەرمـووني وەک دەفەرموێـت ﴿ قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَآ أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلْخَٰسِرِينَ ﴾[3]

دووەم: خـوای گەورە لە سـوڕەتی (النمـل) دا دەفەرموێـت﴿وَصَدَّهَا مَا كَانَت تَّعْبُدُ مِن دُونِ ٱللَّهِ ۖ إِنَّهَا كَانَتْ مِن قَوْمٍ كَٰفِرِينَ ﴾[4] باســی گەلێــک دەکــات کە جــگە لە خــودا شــتی پڕوپوچیان دەپەرست، گەورەکەیان کە ئافرەتێک بـوو لە هـۆزی بێبـاوەڕان بـوو، ئەو هۆزە بێباوەڕە کێ بوون؟ لە ئایەتێکی تردا دەفەرموێت:

﴿ فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِۦ وَجِئْتُكَ مِن سَبَإٍۭ بِنَبَإٍ يَقِينٍ ﴿٢٢﴾ إِنِّى وَجَدتُّ ٱمْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ وَأُوتِيَتْ مِن كُلِّ شَىْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ ﴾[5]

ئەو قەومەی کە بە نـاڕوونی هـاتبوو ڕوونـی دەکـاتەوە و دەفەرموێـت ئەوان لە هۆزی (سبأ) بوون.

---

[1] بۆ زانیاریی زیاتر لە بارەی ڕاڤەی قورئان بە قورئان بڕوانە، أضواء البيان

[2] البقرة: ٣٧

[3] الأعراف: ٢٣

[4] النمل: ٤٣

[5] النمل: ٢٢

سێیەم: خوای گەورە لە سورەتی (الفاتحة) دەفەرموێت ﴿ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾[1] مەبەستی لە (العالمین) کێیە، لە سورەتی (الشعراء) دا ڕوونی دەکاتەوە و دەفەرموێت ﴿قَالَ فِرۡعَوۡنُ وَمَا رَبُّ ٱلۡعَٰلَمِينَ۝٢٣ قَالَ رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَمَا بَيۡنَهُمَآۖ﴾ [2]

هەر لە سورەتی (الفاتحة)دا دەفەرموێت ﴿ مَٰلِكِ يَوۡمِ ٱلدِّينِ ﴾ (یوم الدین) چییە؟ خوای گەورە لە سورەتی (انفطار) ڕوونکردنەوەی تەواوی دەدات لە بارەی (یوم الدین) و دەفەرموێت ﴿وَمَآ أَدۡرَىٰكَ مَا يَوۡمُ ٱلدِّينِ۝١٧ ثُمَّ مَآ أَدۡرَىٰكَ مَا يَوۡمُ ٱلدِّينِ۝١٨ يَوۡمَ لَا تَمۡلِكُ نَفۡسٞ لِّنَفۡسٖ شَيۡـٔٗاۖ وَٱلۡأَمۡرُ يَوۡمَئِذٖ لِّلَّهِ ﴾ [3]

چوارەم: خوای گەورە لە سورەتی (المائدة)دا دەفەرموێت ﴿ وَٱتۡلُ عَلَيۡهِمۡ نَبَأَ ٱبۡنَيۡ ءَادَمَ بِٱلۡحَقِّ إِذۡ قَرَّبَا قُرۡبَانٗا فَتُقُبِّلَ مِنۡ أَحَدِهِمَا وَلَمۡ يُتَقَبَّلۡ مِنَ ٱلۡأٓخَرِ﴾[4] لێرەدا باس لە چیرۆکی دوو کوڕی ئادەم دەکات کە هەر یەکیان قوربانییەکیان پێشکەش کرد، لە یەکەمیان وەرگیرا و لەوی دیان وەرنەگیرا، بە ناڕوونی ئەم دوو کوڕەی ئادەم کێ بوون لە چ سەردەمێکدا بوون ورەدەکاریی ڕووداوەکە چییە؟ لە جێگەیەکی تردا لە سورەتی (المائدة) ڕوونی دەکاتەوە کە ئەو دوو کوڕە لە سەردەمی ئادەم بوون، وەک دەفەرموێت ﴿ فَبَعَثَ ٱللَّهُ غُرَابٗا يَبۡحَثُ فِي ٱلۡأَرۡضِ لِيُرِيَهُۥ كَيۡفَ يُوَٰرِي سَوۡءَةَ أَخِيهِۚ ﴾ [5]

پێنجەم: خوای گەورە لە سورەتی (النساء) دا دەفەرموێت ﴿وَحَرِّضِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَۖ عَسَى ٱللَّهُ أَن يَكُفَّ بَأۡسَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْۚ ﴾[6] باس لە هاندانی موسوڵمانان دەکات لە لایەن پێغەمبەری خوداوە، بەڵام ڕوون نییە پێغەمبەر (دروودی خودای لێ بێت) هانی

---

[1] الفاتحة:٢

[2] الشعراء: ٢٣ - ٢٤

[3] الانفطار: ١٧ - ١٩

[4] المائدة:٢٧

[5] المائدة:٣١

[6] النساء: ٨

موسوڵمانان بدات له سەر چی دواتر له سوڕەتی (الأنفال) ڕوونی کردەوەتەوە، کاتێک دەفەرموێت ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِىُّ حَرِّضِ ٱلْمُؤْمِنِينَ عَلَى ٱلْقِتَالِ ۚ ﴾[1]

شەشەم: خوای گەورە له سوڕەتی (النساء) دەفەرموێت ﴿ وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا۟ فِى ٱلسَّبْتِ ﴾[2] باس لەوە دەکا کە ڕێنموونی بەنی ئیسرائیلیمان کرد کە لە ڕۆژی شەممەدا ڕاو نەکەن، بەڵام بەرچاومان ڕوون نییە ئایە پابەندی ڕێنماییەکەی پەروەردگار بوون، یاخود بە پێچەوانەوە، دواتر لە سوڕەتی (البقرة) تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە ئەوان پابەندی ئەو ڕێنماییەی پەروەردگار نەبوون، وەک دەفەرموێت ﴿ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ ٱلَّذِينَ ٱعْتَدَوْا۟ مِنكُمْ فِى ٱلسَّبْتِ ﴾[3]

حەوتەم: بە پێچەوانەی خاڵی شەشەمەوە خوای گەورە باسی هۆزێکی تر دەکات کە فەرمانیان پێی کراوە بەوەی باوەڕ بە خودا و پێغەمبەرەکەی بێنن وەک دەفەرموێت ﴿ قُولُوٓا۟ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيْنَا ﴾[4] لە جێگەیەکی تردا خوای گەورە ڕوونی دەکاتەوە و تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە ئەو هۆزە پابەندی ڕێنماییەکانی پەروەردگار بوون لەو بارەیەوە وەک لە سوڕەتی (البقرة) دا دەفەرموێت﴿ ءَامَنَ ٱلرَّسُولُ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيْهِ مِن رَّبِّهِۦ وَٱلْمُؤْمِنُونَ ۚ ﴾[5]

هەشتەم: خوای گەورە لە سوڕەتی (البقرة) دا دەفەرموێت﴿ وَلَا يَزَالُونَ يُقَـٰتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ ٱسْتَطَـٰعُوا۟ ۚ ﴾[6] خوای گەورە تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە بێباوەڕان و دوژمنان دژایەتیتان دەکەن و جەنگتان لە دژ بەرپا دەکەن تا ئەوەی هەڵتان بگێڕنەوە لە ئایینەکەتان ئەگەر بتوانن، دەرئەنجامەکەی چی بوو ئایا

---

[1] الأنفال: ٦٥

[2] النساء: ١٥٤

[3] النساء: ١٥٤

[4] البقرة: ١٣٦

[5] البقرة: ٢٨٥

[6] البقرة: ٢١٧

توانییان، یاخود نا، له سورەتی (المائدة)د تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە تەواوی هەولی بێباوەڕان لەم بارەیەوە بێ هودەبوو وەک دەفەرموێت ﴿ ٱلۡيَوۡمَ يَئِسَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن دِينِكُمۡ فَلَا تَخۡشَوۡهُمۡ ﴾[1]

به شێوەیەکی گشتی ڕاڤەی قورئان بۆ قورئان دەکرێت بە چوار بەشەوە.

یەکەم: ڕاڤەی ئایەتێک بە دەقێکی ڕوون، واتە خوای گەورە ئایەتێک دەخاتە ڕوو پاشان لە جێگەیەکی تردا بە دەقێکی ڕوون، ئەم ئایەتە ڕوون دەکاتەوە، واتە زۆر بە ڕوونی دیاری کە ئەم ئایەتەی دووەم ڕاڤەی ئایەتی پێشتوترە بۆ نموونە خوای گەورە لە سورەتی (المائدة) دا دەفەرموێت ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَوۡفُواْ بِٱلۡعُقُودِۚ أُحِلَّتۡ لَكُم بَهِيمَةُ ٱلۡأَنۡعَٰمِ إِلَّا مَا يُتۡلَىٰ عَلَيۡكُمۡ ﴾[2]

﴿ مَا يُتۡلَىٰ عَلَيۡكُمۡ ﴾ ئەوەی بۆتان دەخوێنینەوە چییە و کامەیە؟ لە سورەتی (البقرة) دا تیشک دەخاتە سەری و ڕوونی دەکاتەوە و دەفەرموێت ﴿ حُرِّمَتۡ عَلَيۡكُمُ ٱلۡمَيۡتَةُ وَٱلدَّمُ وَلَحۡمُ ٱلۡخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ لِغَيۡرِ ٱللَّهِ بِهِۦ وَٱلۡمُنۡخَنِقَةُ وَٱلۡمَوۡقُوذَةُ وَٱلۡمُتَرَدِّيَةُ وَٱلنَّطِيحَةُ وَمَآ أَكَلَ ٱلسَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيۡتُمۡ وَمَا ذُبِحَ عَلَى ٱلنُّصُبِ ﴾[3]

دووەم: هەندێک ئایەت مەفهومەکەی شتێکە خوای گەورە لە جێگەیەکی تر دا بە مەنتوقی ڕوونی دەکاتەوە، بۆ نموونە خوای گەورە لە سورەتی (البقرة)دا دەفەرموێت ﴿ذَٰلِكَ ٱلۡكِتَٰبُ لَا رَيۡبَۛ فِيهِۛ هُدٗى لِّلۡمُتَّقِينَ﴾[4] واتە ئەم قورئانە ڕێنموونییە بۆ ئەوانەی کە (متقين) تێگەیشتنی پێچەوانەیی، واتە ئەوانەی کە موتەقی نین، بە مەنتوق لە سورەتی (فصلت) دا ئەم بابەتەی ڕوون کردوەتەوە کە دەفەرموێت ﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ فِيٓ ءَاذَانِهِمۡ وَقۡرٞ وَهُوَ عَلَيۡهِمۡ عَمًىۚ ﴾[5]

سێیەم: خوای گەورە مەنتوقێکی فەرمووە بەڵام بە مەفهومی ئایەتێکی تر ڕوونی کردوەتەوە، بۆ نموونە خوای گەورە لە سورەتی (البقرة) دا دەفەرموێت ﴿ حُرِّمَتۡ عَلَيۡكُمُ

---

[1] المائدة:٣

[2] المائدة:٣

[3] المائدة:٣

[4] البقرة:٢

[5] فصلت:٤٤

﴿ ٱلْمَيْتَةُ وَٱلدَّمُ ﴾[1] لێرەدا خوای گەورە تیشک دەخاتە سەر حەرامی خوێن بە شێوەیەکی گشتی، بە بێ خستنە ڕووی هیچ وردەکارییەک لە بارەی ئەو خوێنەوە، بەڵام دەبینین دواتر خوای گەورە لە سورەتی (الأنعام) دەفەرموێت ﴿ قُل لَّآ أَجِدُ فِي مَآ أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَىٰ طَاعِمٍ يَطْعَمُهُۥٓ إِلَّآ أَن يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَّسْفُوحًا ﴾[2] قورئان سروشتی ئەو خوێنە ڕوون دەکاتەوە کە لە ئایەتی پێشوودا باسی لێوە کردوە دەفەرموێت (دما مسفوحا) خوێنیکی ڕژاو و ڕۆشتوو بێت شل بێت بەڵام خوێنی مەیو وەک جگەر ئەوە حەرام نییە.

چوارەم: مەفهومی ئایەتێک دەبێتە ڕوونکەرەوە مەفهومی ئایەتێکی تر لەوانە ﴿ وَٱلْمُحْصَنَٰتُ مِنَ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ وَٱلْمُحْصَنَٰتُ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ ﴾[3] خوای گەورە لەم ئایەتەدا تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە دروستە حوری ئەهلی کیتاب هاوسەر گیریان لەگەڵ بکرێت بەڵام ئەگەر هاتوو حور نەبوو کۆیلە بوو دروستەیان نا خوای گەورە لە سورەتی النساء دا دەفەرموێت ﴿ وَمَن لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنكُمْ طَوْلًا أَن يَنكِحَ ٱلْمُحْصَنَٰتِ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ فَمِن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُكُم مِّن فَتَيَٰتِكُمُ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ ﴾[4]

لە ئایەتی یەکەمدا تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە خواستنی کۆیلەی ناموسوڵمان ڕێگەپێدراو نییە سەرەتا فەرمووی ئافرەتی ئازادیی موسوڵمان و ئافرەتی ئازادیی جوولەکە و دیان دروستن کۆیلەی موسوڵمان دروستە و کۆیلەی ئەهلی کتێبی حەرامە.

---

[1] المائدة: ٣

[2] الأنعام:١٤٥

[3] المائدة:٥

[4] النساء: ٢٥

کۆتایی

دوای ڕێگوزەرێکی خێرا بە نێو پەڕەکانی ئەم کتێبەدا، تێ دەگەین لەوەی کە ئەم قورئانە موعجیزەیەکی گەورەی هەمەلایەنەی هەمەچەشنەیە، ماوەی چوارده سەدەیە، بووەتە مایەی جێی سەرنجی هەموان، هەر لە سەرەتاکانی دەرکەوتنی پەیامی موحەمەد ڕاستەوخۆ بێباوەڕان وەک کاردانەوەیەک لە بەرانبەر لەنگبوونی بەرژەوندییەکانیان کەوتنە دژایەتیکردنی قورئان و بۆ ئەم مەبەستە چەندین کەرەستەی جۆراوجۆریان بە کار هێنا و دواتر قورئان وەک جەوهەری ئیسلام لە خۆرهەلات و خۆرئاوا دووچاری زۆرترین هێرش و بەرپەرچدانەوە هات، هەر لە سەرەتای نیوەی دووەمی سەدەی یەکەمی کۆچی هەتا ئێستایشی لەگەڵ بێت، ئەم هێرشانە بەردەوام بوون، لە مێژووی ئەم هەولانە هیچ کامیان وەک هەولی خۆرهەلاتناسان، مولحیدەکانی قۆناغی دواتر دەنگی نەبوە، دژایەتیکردنی قورئان و ئیسلام و بردە قۆناغێکی ترەوە، بە شێوەیەک لە نێوان سالانی (١٨٠٠ - ١٩٥٠) شەست هەزار کتێبیان بە زمانە جیاوازەکان لە بارەی ئیسلامەوە چاپ و بلاو کردوەتەوە بە ڕێژەی یەک کتێب لە ڕۆژێکدا، تەنها لە ئەمەریکا ٥٠ ناوەندی پەیوەست بە ئیسلام و جیهانی ئیسلامەوە بوونیان هەیە، ڕۆژهەلاتناسەکان لە ئێستا ٣٠٠ گۆڤاری پەیوەست بە ئیسلاممەوە دەردەکەن لە سەدەی ڕابردوودا سێ سەد کۆنگرەوە و کۆنفراسی جیهانی و هەرێمایەتییان لە بارەی ئیسلام و قورئانەوە ساز کردوە، لە پاڵ دژایەتیکردنی قورئان، ئیلحاد لە ئێستادا وەک ئاڕاستەیەکی هزریی بووەتە نەخۆشییەکی سەردەم ، لە چوارچێوەی هەوڵەکانیان بۆ دژایەتیکردنی ئایینەکان بە گشتی، زۆرترین هێرشیان بۆ سەر قورئان ئەنجام داوە، هیوادارین توانیبێتمان لە چوارچێوەی پەڕەکانی نێو ئەم کتێبە پەیامێکی دروستمان بە گوێی هەموو لایەکدا دابێت کە ئیلحاد جگە لە سەرابێک شتێکی تر نییە و هەوڵێکی نەزۆک چیرۆکێکی کۆتایی هاتوە.

سەرچاوەکان

القرآن الكريم: مصحف العثمانية برواية حفص عن عاصم، الإصدار ١٠، مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف.

١- الجامع الصحيح، المعروف بصحيح مسلم، (مسلم بن الحجاج أبو الحسين القشيري النيسابوري، ت ٢٦١هـ) تحقيق محمد فؤاد عبد الباقي، دار أحياء التراث العربي، بيروت

٢- الجامع الصحيح المسند المختصر من أمور رسول الله وسننه وأيامه المعروف بصحيح البخاري (محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي، ت ٢٥٦هـ) تحقيق: د. مصطفى ديب البغا، الطبعة الثالثة (١٤٠٧-١٩٨٧) دار ابن كثير، اليمامة، بيروت.

٣- روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني، الآلوسي: (أبو الفضل شهاب الدين السيد محمود الآلوسي البغدادي، ت١٢٧٠هـ) الطبعة الأولى، ١٩٧٨م، دار الفكر، بيروت.

٤- الأعلام قاموس تراجم لأشهر الرجال والنساء من العرب والمستعربين والمستشرقين، الزركلي: (خير الدين ت ١٩٧٦م) الطبعة السادسة عشر، ٢٠٠٥ دار العلم للملاين، بيروت، لبنان.

٥- عقيدة التوحيد في القرآن الكريم محمد أحمد محمد عبد القادر خليل ملكاوي الأولى ١٤٠٥هـ - ١٩٨٥م، مكتبة دار الزمان المدينة المنورة

٦- أساس البلاغة أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد، الزمخشري جار الله (المتوفى: ٥٣٨هـ) محمد باسل عيون السود، الأولى، ١٤١٩ هـ - ١٩٩٨ م دار الكتب العلمية، بيروت — لبنان.

٧- دفع إيهام الإضطراب عن آيات الكتاب، محمد الأمين بن محمد المختار الجكني الشنقيطي، الطبعة الأولى ١٤٢٦ دار عالم الفوائد للنشر والتوزيع مكة المكرمة
٨- تفسير آيات أشكلت على كثير من العلماء، أحمد بن عبد الحليم بن عبد السلام بن تيمية الحراني أبو العباس تقي الدين، تحقيق عبد العزيز بن محمد الخليفة الطبعة الأولى ١٩٩٦، مكتبة الرشد للنشر والتوزيع المملكة العربية السعودية الرياض
٩- تأويل مشكل القرآن أبو محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة الدينوري (المتوفى: ٢٧٦هـ) تحقيق إبراهيم شمس الدين الطبعة الثانية ٢٠٠٧، دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان
١٠- الإتقان في علوم القرآن عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين السيوطي (المتوفى: ٩١١هـ)، تحقيق محمد أبو الفضل إبراهيم، الطبعة الأولى 1394هـ/ ١٩٧٤ م الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة
١١-دعاوى الطاعنين في القرآن الكريم: د عبد المحسن المطيري الطبعة الأولى (١٤٢٧هـ - ٢٠٠٧م(، دار البشائر الإسلامية، بيروت لبنان
١٢- المدخل الى القران الكريم للدكتور محمددراز الطبعة الأولى ١٤٠٤ /دار القلم الكويت
١٣- مناقشات وردود: محمد فريد وجد، الطبعة الأولى ١٩٩٥ /الدار المصرية اللبنانية القاهرة
١٤- القرآن الكريم في مواجهة الماديين الملحدين: دأحمد عبد الحميد الشاعر / الطبعة: الثانية ١٩٨٢ دار القلم دار القلم للنشر والتوزيع الكويت
١٥- دلائل الإعجاز في علم المعاني أبو بكر عبد القاهر بن عبد الرحمن بن محمد الفارسي الأصل، الجرجاني الدار (المتوفى: ٤٧١هـ) تحقيق محمود محمد شاكر أبو فهر، الطبعة الثالثة ١٤١٣هـ - ١٩٩٢م، مطبعة المدني بالقاهرة - دار المدني بجدة

١٦- لمسات بيانية في نصوص من التنزيل، فاضل صالح السامرائي الطبعة الثانية ٢٠١٨ دار ابن كثير للطباعة والنشر بيروت لبنان
١٧-البرهان في علوم القرآن أبو عبد الله بدر الدين محمد بن عبد الله بن بهادر الزركشي (المتوفى: ٧٩٤هـ) تحقيق د. يوسف عبد الرحمن المرعشلي واخرون الطبعة الأولى (١٤١٠ هـ / ١٩٩٠م(.)دار المعرفة بيروت لبنان
١٨- الاستيعاب في معرفة الأصحاب أبو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر بن عاصم النمري القرطبي (المتوفى: ٤٦٣هـ) الشهور ب (ابن عبد البر) تحقيق علي محمد البجاوي، الأولى، ١٤١٢ هـ - ١٩٩٢ م دار الجيل، بيروت
١٩- الوجه الجميل في علم الخليل: لأبي سعيد شعبان بن محمد الآثار، تحقيق هلال ناجي الطبعة الأولى ١٩٩٨ عالم الكتب للطباعة والنشر والتوزيع بيروت لبنان
٢٠- فتح القدير الجامع بين فني الرواية والدراية من علم التفسي، محمد بن علي بن محمد الشوكاني، تحقيق يوسف الغوش، الطبعة الرابعة ٢٠٠٧ دار المعرفة بيروت لبنان
٢١- محمد في التوراة والأنجيل والقرآن إبراهيم خليل أحمد (من كبار علماء النصارى من الله عليه بالإسلام) الطبعة الأولى دار المنار القاهرة
٢٢- الإسلام يتحدى (مدخل علمي الى الايمان) ترجمته الى العربية د. ظفر الاسلام خان، مراجعة وتحقيق دكتور عبد الصبور شاهين. مكتبة الرسالة
٢٣-موسوعة الإعجاز العلمي في القرآن والسنة: محمد راتب النابلسي، الطبعة الثانية ١٤٢٦ هـ - ٢٠٠٥ م. الناشر: دار المكتبي - سورية - دمشق
٢٤- الأغاني: أبي الفرج الأصفهاني، تحقيق: الدكتور إحسان عبّاس و اخرون، الطبعة: الثالثة - ١٤٢٩هـ/٢٠٠٨م. دار صادر بيروت لبنان.

٢٥- الإعجاز العلمي في السنة النبوية زغلول النجار، الطبعة السادسة ٢٠١٦ دار نهضة مصر.

٢٦- تفسير الطبري (جامع البيان عن تأويل آي القرآن) محمد بن جرير بن يزيد بن كثير بن غالب الآملي، أبو جعفر الطبري (المتوفى: ٣١٠هـ)، الدكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي، الطبعة الأولى، ١٤٢٢ هـ - ٢٠٠١ لأولى، ١٤٢٢ هـ - ٢٠٠١ م م دار هجر للطباعة والنشر مصر

٢٧- هذه هي الإشتركية: جورج بورجان، بيار رامبير، ترجمة محمد عيتاني، دار صادر للطباعة والنشر بيروت ١٩٥٢

٢٨- العلم والفريضة: هنري بوانكاري د. حمادي بن جاء بالله، المنظمة العربية للترجمة

٢٩- تفسير القرآن العظيم: إسماعيل بن عمر عماد الدين بن كثير تحقيق، تحقيق الدكتور حكمت بن بشير بن ياسين الطبعة الاولى ١٤٣١ دار ابن الجوزي - السعودية

٣٠- البداية والنهاية: إسماعيل بن عمر عماد الدين بن كثير تحقيق جماعة من العلماء، الطبعة الأولى ٢٠٠٧، دار ابن كثير للطباعة والنشر والتوزيع بيروت دمشق

٣١- جامع لإحكام القرآن، المشهور بتفسير القرطبي، القرطبي: (أبوعبدالله شمس الدين المفسر، ت٦٧١) تحقيق: أحمد البردوني، إبراهيم أطفيش، الطبعة الثانية، ١٩٦٤، دار الكتب المصرية، القاهرة.

٣٢- تاريخ موجزللزمان لستيفين هوكين: مصطفى فهمي دار الثقافة الجديدة

البحث عن الله: إيفلين كوبولد، ترجمة محمد احمد خالد، الطبعة الاولى ٢٠٠٩ دار العربية للموسوعات بيروت لبنان

٣٣- رجال ونساء أسلموا: د عرفات كامل العشي المكتبة المصري الحديث

الموسوعة المصورة للاعجاز العلمي: عبد الدائم الكحيل بدون سنة ولا ممكان الطبع
٣٤- صلاح الأمة في علو الهمة: دسيد بن حسين العفاني، الطبعة الأولى ١٩٩٧ / مؤسسةالرسالة بيروت لبنان
٣٥- إعجاز القرآن: أبو بكر الباقلاني محمد بن الطيب (المتوفى: ٤٠٣هـ)، تحقيق السيد أحمد صقر، الطبعة الخامسة، ١٩٩٧م دار المعارف — القاهرة
٣٥- قالوا عن الإسلام: د عماد الدين الخليل، الطبعة الأولى ١٩٩٢ الندوة العالمية للشباب الاسلامي الرياض